

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI

SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

KÓSA FERENC KÖSZÖNTÉSE
A NYÍREGYHÁZI VÍVÓSPORT 1892–1942
RATKÓ ÉS AZ OLVASÓTÁBORI MOZGALOM

2017
•
3

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI

SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

A MEGYE ÖNKORMÁNYZATÁNAK FOLYÓIRATA

MEGJELENIK NEGYEDÉVNKÉNT

52. ÉVFOLYAM, 2017. 3. SZÁM

E számunk megjelenését támogatta:

Nemzeti Kulturális Alap

Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata

Nemzeti Kulturális Alap

Főszerkesztő:

Karádi Zsolt

Szerkesztőség:

Antal Balázs, Babosi László, Béres Tamás, Marik Sándor, Nagy Zsuka

Tördelőszerkesztő:

Erdélyi Tamás

Kiadja:

Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Felelős kiadó:

Tomasovszki Anita igazgató

A szerkesztőség címe: Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Levél cím: 4401 Nyíregyháza, Pf. 23. Telefon: (42) 598-888, fax: 404-107

E-mail: szabolcsi.szemle@gmail.com

<http://mzsk.hu/szemle>

ISSN: 1216-092X

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap ügyfélszolgálati irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál.

Évi előfizetési díj 2000 Ft.

Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle nevet!

A folyóirat Nyíregyházán megvásárolható

a Móricz Zsigmond Megyei és a Városi Könyvtárban,

Budapesten az Írók Boltjában, VI. kerület Andrásy út 45.

Nyomda: IMI Print Kft., Nyíregyháza

Tartalom

KÓSA FERENC – 80

- KÓSA FERENC
Tisztán látni 3
- HAMAR PÉTER
A *Tízezer naptól* a csekei szószékig
Kósa Ferenc politikai filozófiája 12

HELYTÖRTÉNET

- KIRÁLY ZOLTÁN
Szabolcs vármegye és az 1839–1840. évi országgyűlés 25
- HOLMÁR ZOLTÁN
Asszók és párbajok
A vívósport története Nyíregyházán 1892–1942 között 44
- Gyütt oszt maratt?!
Dr. Mikes Tivadar gyógyszerész emlékezései 1956-ra (részlet) 60
- BABOSI LÁSZLÓ
Ratkó József és az olvasótábori mozgalom (1972–1989) 70

KÖNYVMŰVÉSZET

- BORDÉ KATALIN
Kner Imre és a Magyar Bibliophil Társaság 94

ZENE

- SZABÓ SÁNDOR
Zenébölcséleti elmélkedések
A modern kor nagy felfedezése az improvizáció 110

IRODALOM

- OLÁH ANDRÁS
kilincseink; kapituláció; sebzett kövek; esélylatolgatás (versek) 120

KOVÁTS JUDIT	
A nulladik óra (regényrészlet)	122

SZEMLE

Kisvárdán is „izzott az ősz” 1956 októberében (ILYÉS GÁBOR)	128
Reformációs emlékkötet a nyíregyházi evangélikusokról (SZEMÁN LÁSZLÓ)	130
Sorsok és századok. Karádi Zsolt új könyvéről (PETHÓ JÓZSEF)	133

E számunk borítóján a 2017. augusztus 15–21. között megrendezett 8. Nyírség Nemzetközi Néptáncfesztivál egy-egy jelenete látható. A címlapon: „Tükörtánc” (Tajvani Kínai Művészetek Táncegyüttes); a hátsó oldalon: „Kalinka” (Szibériai Motívumok Táncegyüttes). Fotó: KARÁDI NÓRA

KÓSA FERENC

Tisztán látni*

Tisztelettel köszöntök mindenkit!

Ma január 22-e van. A magyar *Himnusz* születésének napja. Nagy megtiszteltetés számomra, hogy itt és most – ezen a napon és ezen a helyen – én is szólhatok Önökhöz.

Sokat gondolkoztam azon, mi mindenről kellene beszélnem a szatmárcsekei templomban. Nem könnyű kérdés, hiszen Kölcsey Ferenc életműve roppant gazdag és szerteágazó. Ő egyszerre volt költő és prózaíró, szabad lelkületű gondolkodó, európai látókörű filozófus, talpig tisztességes országgyűlési követ, a hazájához mindhalál-ig hű hazafi. Debreceni diákéveitől kezdve élete végéig folyamatosan tágitotta a tudá-

sát, hogy gondolataival és tetteivel hasznára lehessen hazájának. Anyanyelvén kívül megtanult görögül, latinul, németül és franciául, mert azt akarta, hogy szelleme szabadon szárnyalhasson más népek és nemzetek kultúrájában is. A tudása, az erkölcsi tekintélye, valamint közéleti jártassága alapján jelentős politikai hatalmat is szerezhetett volna magának. Ő azonban az igazság keresését, kimondását és képviselését választotta hivatásául; soha semmiféle alantas hatalmi harcba nem bocsátkozott. Halk szavú, csendes és szerény ember maradt élete fogytáig. Volt mire szerénynek lennie. Neves és névtelen emberek sokasága tisztelte őt szerte a hazában, de akadtak ellenfelei, esetleg még ellenségei is. Még azt sem tudhatjuk biztosan, hogy Kölcsey Ferenc természetes halállal halt-e meg vagy sem. Fél évszázaddal ezelőtt, pályám kezdetén sokszor bebarangoltam szűkebb hazámat: a Felső-Tisza vidékét. Vittem magammal az irkámat meg a fényképezőgépet. Úgy gondoltam, ha már a filmes pályára sodort a sors és a filmrendezés lesz a hivatásom, a lehető legmélyebben meg kell ismernem azoknak az embereknek az életét, akik közül magam is véttetem. Mentem, mentem, mendegéltem faluról-falura, embertől-emberig. Bartók Béla és Kodály Zoltán

Kósa Ferenc és Jánosi Zoltán, a Kölcsey Társaság elnöke, 2017, Szatmárcseke

* Ennek a beszédnek a rövidített változata elhangzott Szatmárcsekén, a református templomban 2017. január 22-én, A magyar kultúra napján, amikor Kósa Ferenc, a Magyar Mozgóképi Mestere, cannes-i nagydíjas, Kossuth- és Príma Prémium-díjas filmrendező átvette a Kölcsey Társaság idei kitüntetését.

példáját követve, eleinte csak ösztönösen, később egyre tudatosabban vállaltam ezt a sajátos gyűjtő munkát. Filmrendezésre készülvén nem népdalokat és zenei anyagokat gyűjtöttem – bár azokat is – hanem valóságos emberek valóságos vallomásait. Számtalan küzdelmes életet élő, nehézsorsú szegényemberrel ismerkedtem meg, akik – mivel érezték, hogy közülük való vagyok – megnyíltak előttem. A magyar pentaton dallamokhoz méltó tömör vallomásaikra épült a diplomafilmem.

Barangolásaim során meggyőződhettem arról is, hogy itt, a Felső-Tisza vidékén sok-sok tiszta szavú és nyitott szívű ember él. Olyan emberek, akik egy évezreden át megtartották ezt a hazát. Szántottak, vetettek, arattak, házakat és templomokat építettek; ám ha úgy kívánták a történelmi körülmények, kiegyenesítették a kaszáikat és vérüket ontották a hazáért s a szabadságért. És akikben máig is konokul él az igazságérzet, az igazság iránti tisztelet. Ez Kölcsey Ferenc szűkebb hazája. Itt, ezen az Isten háta mögötti tájon nem a behódolás vágya működteti az emberek agysejtjeit, hanem az igazság és a szabadság iránti vágy. Kölcsey Ferenc intelmei szerint.

Gyűjtő utaim a múlt század 60-as éveinek elején kezdődtek. Akkoriban még a régi öregek többsége úgy emlékezett a tekintetes úr halálára, hogy bizony őt valakik valamilyen módon eltették láb alól, mert az útjukban volt. A régi öregek közül fölkerestem Papp Mihály bácsit is Magosligeten. Ő volt az, akinek az elbeszélése alapján Móricz Zsigmond *A boldog ember* című remekművét írta. Mihály bácsi – lám máig is emlékszem –, a Fő utca 48. szám alatt lakott. Sose felejttem el első találkozásunk első mondatait sem. Amikor a lelógó madzaggal meghúzogattam a kapujánál lévő harangocskáját, rögtön kijött a házból. Megkérdeztem tőle, vannak-e harapós kutyái? Azt felelte: „Nincsenek. Csak mink vónánk a kutyák. Mert hát ez a mostani uraság ebsorsra ítelt bennünket... Elvették mindenünket, még a lovamat is elvitték. Meg is mondtam nekijek a szemükbe: én annyira összenőttem ezzel a lóval, hogyha valaki netán szíjostorral rácsapna a lovamra – az én hátambul kiserkedne a vér...”

(Csupán zárójelben megemlíteném: Mihály bácsi mondatai szó szerint elhangzanak az én első filmemben a *Tízézer napban* is. Maga Mihály bácsi mondja el őket.)

A közös munka során jó barátságba kerültünk egymással. Esténként a forgatások után gyakran beszélgettünk a világ ügyes-bajos dolgairól. Tőle hallottam, hogy Kölcsey Ferenc tekintetes úr állítólag kapott valakitől egy levelet és mikor felbontotta, valamilyen furcsa por szállt fel a borítékból, amit ő megszagolgatott és ez a por okozta a vesztét. Keserves kínok közt halt meg, pedig a doktor még piócákat is ragasztott a hátára, de már a piócák se tudtak segíteni rajta. Pedig hát aránylag fiatalember volt még és a légynek se ártott. Móricz Zsiga bátyám szerint azért tették el láb alól, mert mindenkinél különb volt. A szatmári szegény nép máig is *szentemberként* emlegeti Kölcsey tekintetes urat... A régi öregek szerint állítólag mielőtt eltávozott volna az élők sorából, iszonyú vihar tombolt Cseke környékén. Zengett az ég, csapkodtak a villámok és dübörgött az ég boltozatja. Nagyon haragudott ránk az Isten, amiért nem vigyáztunk rá eléggé és hagytuk őt meghalni. Én még nem is éltem akkoriban, de hát istenem, az apáink és nagyapáink mind-mind szegény emberek voltak. Mit tehettek volna? Az égvilágon semmit... Ilyen s ehhez hasonló történeteket hallottam Papp Mihály bácsitól...

Az elmúlt közel két évszázad során könyvtárnyi irodalom született Kölcsey Ferenc költészetéről, filozófiai jellegű írásairól és közéleti tevékenységéről. Ezeknek az írásoknak a jelentős részét viszonylag elég jól ismerem, de mivel nem irodalmár, hanem filmrendező vagyok, nem érzem magam illetékesnek abban, hogy a Kölcseyről szóló irodalmi értekezések sorát gyarapítsam. Itt és most csupán arra szorítkoznék, hogy fölidézzek egy igen-igen egyszerűnek látszó, de mégis fölöttébb tanulságos történetet. Mielőtt rátérnék a Kölcseyvel kapcsolatos történetre, megemlíteném, hogy az elmúlt ötven esztendőben számtalan előadást tartottam. Itthon és külföldön is. Európa nagyvárosain kívül New Yorktól Tokióig a legkülönfélébb intézményekbe és szellemi közösségekbe hívtak meg, úgyis, mint filmrendezőt és úgyis, mint országgyűlési képviselőt. Valamikor a múlt század vége felé az Országos Széchenyi Könyvtárban több alkalommal is tartottam előadásokat. Egyik alkalommal arra kértek, hogy a Magyar Kultúra Napján Kölcsey Ferenc gondolatainak időszerűségéről fejtssem ki a véleményemet. A fölkérést természetesen szíves-örömmel elfogadtam.

Az ünnepi rendezvényen főként a könyvtár dolgozói valamint magyar-könyvtár szakos egyetemisták voltak jelen. A könyvtár nagyterme zsúfolásig megtelt. Elsőként Kulin Ferenc beszélt a hallgatósághoz. Előadásában – mint irodalomtörténész, és mint kiváló Kölcsey kutató – magas szellemi színvonalon méltatta Kölcsey Ferenc életművét. Elismeréssel szólt a *Himnusz*-ról, a filozófiai jellegű írásairól és a közéleti tevékenységeiről egyaránt. Beszédének stílusa, tartalma és morális minősége tökéletesen megfelelt egy akadémiai székfoglaló előadás legszigorúbb szakmai követelményeinek is. A hallgatóság hosszantartó tapssal köszönte meg Kulin Ferenc Kölcseyről szóló gondolatait.

Ezek után engem szólítottak a mikrofonhoz. A közel egy óras – ráadásul rögtönzött beszédemet – lehetetlenség volna részletesen ismertetni. Jelzésként csak annyit említenék, hogy az előadásom címe így hangzott: „TISZTÁN LÁTNI”... Mondandóm címéül azért választottam ezt a két szót, mert annak idején Nyíregyházán, amikor a középiskolában a PARAINESIS-t tanultuk, Almássy László tanár úr, a magyar tanárunk, a lelkünkre kötötte, hogy amíg csak élünk ezt a két szót sohase felejtjük el, mert ezek a szavak nem véletlenül kerültek Kölcsey Ferenc erkölcsi parancsolatai közé, hanem azért, mert a tisztánlátás létfontosságú lehet a haza sorsában és valamennyiünk személyes sorsában egyaránt. Ha ugyanis mi, magyarok nem látunk tisztán, könnyen tragédiába torkolhat az ország sorsa és a magyar emberek egyéni sorsa is. Ugyanis mi, ma élő magyarok egy Trianonban halálra ítélt és fölnégyelt országban élünk; és a maradék magyarság megmaradásának legfontosabb előfeltétele, hogy tisztán lássuk a helyzetünket. Látnunk kell: kik vagyunk, milyen országban és milyen világban élünk, miért és hogyan veszítettük el a történelmi Magyarország kétharmad részét, mi mindent kellene tennünk és mi mindent nem szabad tennünk soha többé... kik a barátaink és kik az ellenségeink, kikben bízhatunk és kikben nem, kik mondanak igazat és kik hazudoznak nekünk, kik szolgálják a nemzet valóságos létérdekeit és kik nem, mi a különbség a szabadság és a rabság, az emberség és az embertelenség között... és így tovább... ki-ki folytathatja az ellentétpárok felsorolását napestig, vagy akár az élete végéig...

A tisztánlátás szellemi, erkölcsi és politikai parancsolatát Kölcsey Ferenc emelte évszázadokon átívelő szállóigévé. Véleményem szerint ez a szállóige az idők folyamán semmit sem veszített a jelentőségéből, sőt: talán manapság időszerűbb is, mint valaha. Mert a mostani tisztánlátásunk hiányának történelmi távlatokban beláthatatlan és akár jóvátehetően következményei is lehetnek...

„Jövendővel komolyan vess össze jelenkort” – tanácsolja nekünk Kölcsey Ferenc. Ha ezt a nehéz és bonyolult feladatot megpróbáljuk teljesíteni, hamarosan eljuthatunk ahhoz a fölismeréshez, hogy országunk és nemzetünk vonata már megint vakvágányon vesztegel. És eme jelképes vonat jelképes mozdonyvezetői jószerevel azt sem tudják eldönteni, hogy előre indítsák-e el a vonatot vagy pedig hátrafelé... Magyarán szólva: szilárd erkölcsi alapokon nyugvó morális demokráciát akarnak-e, vagy pedig adáz hatalmi harcokra kárhóztatott hadidemokráciát... pedig hát legalább ebben a létfontosságú, a jelenünket és jövőnket is meghatározó kérdésben tisztán kellene látnunk. A hazugabbnál-hazugabb politikai handabandázások megtévesztő zűrzavarában szinte lehetetlenség eligazodni. Valamennyi politikai erőtől egyenes és világos szavakat várnánk. Mert ha nem láthatjuk tisztán, milyen politikai szándékok és programok közül választhatunk, a szabad választásunkra vonatkozó jogaink fátalkát sem érnek. Olyan világban élünk, amelyben az érdemi demokráciák létét, nem csak a diktatúrák és a diktátorságra hajlamos politikai vezeték fenyegetik, hanem azok a rejtett és alattomos erők is, amelyek a valóságos alternatívákat eltitkolják előlünk és láthatatlanná teszik számunkra. Azokban az országokban, ahol az információk hatalom birtokosai kényük-kedvük szerint félretájékoztathatják a választópolgárokat, nem beszélhetünk érdemi demokráciáról. Minálunk manapság szólásszabadság van. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy imitt-amott még lehet igazat mondani, de lehet gátlástalanul és büntetlenül hazudozni is. Így aztán az igazságok és a hazugságok egymásba gabalyodnak és ellehetetlenítik a tisztánlátásunkat. Képletesen szólva: a hazugságok – mivel többségben vannak – fölfalják az igazságokat.

A rendszerváltás idején a diktatúra alternatíváját a demokráciában láttuk. Mi, magyarok világviszonylatban is jelentős történelmi tettet hajtottunk végre, amikor sikerült vér nélkül lebontanunk a diktatúrát és megteremtünk a demokráciát. Azt hittük: a demokrácia automatikusan megoldja majd az emberi, társadalmi és nemzeti gondjainkat. Tévedtünk. A rendszerváltás óta eltelt évek során keservesebbnél-keservesebb tapasztalataink rádöbentettek bennünket arra, hogy – miként minden emberi tevékenységet – a demokráciát is lehet jól és rosszul is csinálni. Persze jól csinálni valamit minden szakmában, így a politikában is nehezebb, mint rosszul csinálni, és mi magyarok, sajnos a könnyebbik utat választottuk. Ennek pedig az lett a következménye, hogy hazánk helyzete jelene és jövője aggasztóvá vált...

A vérzivataros évszázadokban, amikor veszélybe került a haza, véres kardot vettek végig az ország városaiban és falvaiban. Manapság a véres kardok hurcolása helyett csupán egy végtelenül egyszerű táblára lenne szükség, amelyre csak két szó volna fölírva: TISZTÁN LÁTNI. Ami azt jelentené, hogy mi magyarok valóban tisztán akarunk látni. Ez emberi jogunk, nemzeti kötelességünk, egyszersmind személyes érdekünk is.

Miként az imént már említettem, a közel egy órás beszédemet itt és most lehetetlenség volna részletesen ismertetni. A rendelkezésemre álló idő rövidsége miatt csupán címszavakban próbálom jelezni, hogy Kölcsey Ferenc szellemi- erkölcsi hagyatékából milyen jellegű gondolatokat igyekeztem kiemelni és szembesíteni közéletünk mai aggasztó állapotával.

Íme, néhány szállóigévé vált Kölcsey-mondat:

... „Fáradj a hazáért és ne tenmagadért”...

... „Az élet csak úgy éri célját, ha tetteknek szenteltetik”...

... „Ok nélkül hágni vészes pályára vakmerőség és hiúság; de midőn közügy kívánja, akkor mindenre készen lenni polgári kötelesség. S e kötelesség parancsolja a valót és igazat nemcsak megismerni, nemcsak szeretni és tisztelni, de bátor szívvel kimondani és pártfogolni is. Az elpalástolt való(ság) s a pártfogás nélkül veszélybe süllyedt igaz(ság) gyalázatára válik a nemzetnek”...

... „Közdolgokban szólni s tenni, bár ezrek vegyék is kedvetlenül, el nem engedhető kötelesség”...

... „Közdolgokban hallgatni, hol káros vélemény vagy tett nyilatkozik, hű polgárnak nem szabad”...

... „Csak a gonoszt ne tûrd, egyébként az ellenkező véleményt, hol kell ostromold, de azt vagy érette birtokosát gyűlölnöd igazságtalanság. Mert megtörténhetik-e hogy két ellenkező (vélemény) közt igazad neked nincs.”

... Minden ember „törekszik (a) szabadítás, és a szabadulás felé”...

... „Ki nem tett meg mindent, mit tennie kellett és lehetett volna, az boldog soha nem leszen”...

... „Indulat és szenvedély által vezetett ember akarata is lehet erős, lehet rohanó hatalmú, de nem tiszta, s nem szabad”...

... „Az erény nyugalomával párosult akarat az, mely szelíd hatalommal munkálva állítja elő a jót, s hártja el a gonoszt”...

... „Élted fő törvénye legyen: magányban tökéletesülni, s a köztársaságban magányos készülatedet szüntelen a haza hasznára fordítani... hazád szolgálni s hazád dolgait kormányozni: a kettő nemcsak megfér, de összeköttetésben is van egymással”...

... „Örömdben és keserveid közt szüntelen szeretettel viseltessél az emberiséghez”...

... A lélek nyugalma „csak annak adataik meg, ki a természet nagy és szent intéseit érteni tudta, s célirányosan követte”...

Kölcsey Ferenc szállóigévé vált mondatainak földidézését itt és most megszakítom. Azt hiszem e néhány földidézett veretes mondat is fényesen bizonyítja, hogy az ő erkölcsi-politikai jellegű intelmei ma éppoly érvényesek és időszerűek, mint hajdanán voltak.

Másként alakulhatott volna az ország sorsa, ha az ő szelíd és bölcs intelmeihez igazodva próbáltuk volna megteremteni a demokráciánkat. Sajnos nem ez történt. Valamely végzetes félreértés folytán hagyjuk, hogy a demokrácia ürügyén alantas hatalmi harcok hadszínterévé váljon az ország. Ha ezt a történelmi tévedést nem látjuk tisztán, ha továbbra is vakoskodunk, megvakulhat velünk akár még a történelmünk is. Ez pedig olyan súlyos vétség volna, amelyet mi, magyarok sohasem bocsájthatnánk meg magunknak.

A Kölcsey Ferenc szellemi- erkölcsi- és politikai hagyatékának időszerűségéről szóló előadásomat – máig sem tudom miért – nem a *Himnusz* ékes és fennkölt soraival fejeztem be, hanem Petőfi Sándor szigorú szavaival: „Minékünk a szabadság / Árnyéka nem kell. / Maga a szabadság kell minékünk. / Teljes szabadság minden áron!”

Petőfi szavaihoz – akkor és ott – csak annyit tettem hozzá: teljes szabadságot kell teremtenünk akár az életünk árán is. Nem azért mert hőskévé vagy mártírokká akarunk válni, hanem mert ez a dolgunk. Egyszerűen azért, mert emberek és magyarok vagyunk. És mert azok is akarunk maradni életünk fogytáig.

A beszédem végén fölcattanó tapsból úgy éreztem, hogy az Országos Széchényi Könyvtár munkatársai megértették mindazt, amit mondtam.

Harmadikként a kulturális kormányzat egyik államtitkára emelkedett szólásra. Beszédében elmondta, hogy feszült figyelemmel és egyre növekvő aggodalommal hallgatta az előadásainkat. Sőt: minél figyelmesebben hallgatott minket, annál inkább nőtt az aggodalma. Főként azért, mert a mi előadásainkat hallgatva féltetni kezdte a jelenlegi magyar demokráciát... Ugyanis közismert tény, hogy egyikünk a parlamenti patkó jobb oldalán, a másikunk viszont a patkó bal oldalán foglal helyet. Márpedig a demokrácia lényegéhez tartozik, hogy az egymással szembenálló politikai véleményeket ütköztetni kell. A mi beszédeinkben azonban ez az ütköztetés elmaradt. Sőt: a szavaink mögött még az ütköztetés szándékát sem lehetett érzékelni. Ehelyett Kölcsey Ferenc szellemi, erkölcsi és politikai hagyatékát, egymást fölülmulva dicsőítettük és szinte valamennyi kérdésben mélységesen egyetértettünk. Ő pedig éppen ettől a nagy nemzeti összeborulástól félti a demokráciát.

Ezek után az államtitkár úr rátért a *Himnusz* kritikai elemzésére. Megkísérlem szinte szó szerint földidézni mindazt, amit a *Himnusszal* kapcsolatban mondott:

– Hölgyeim és Uraim! Én, mint liberális gondolkodású politikus, a nyílt és őszinte beszéd híve vagyok. Meg kell mondanom Önöknek: Kölcsey Ferenc életművének megítélésében az én véleményem merően más, mint az előttem szóló képviselő urak véleménye. Kölcsey Ferenc költészetét például én túlságosan romantikusnak érzem, bizonyos biedermeieres beütésekkel tarkítva. Beleértve a *Himnusz*t is, ami véleményem szerint egy érzelmileg túlfűtött patetikus költemény. Lehetséges: a *Himnusz* a maga idejében korszerűnek tűnt, de mára már eljárt fölötte az idő. Avittá vált. Éppen ezért a jelenlegi kulturális kormányzatnak az a szándéka, hogy pályázatot hirdet egy új, a mi mai korunkhoz illő, modern magyar himnusz megírására és megzenésítésére. Mivel tudatában vagyunk annak, hogy ez kényes kérdés, előzetesen kérnénk az országgyűlés jóváhagyását is. Megígérhetem Önöknek: a beérkező pályázatok elbírálása megfelelő szakértők bevonásával történik majd... A demokrácia sérelme nélkül...

A hallgatóság felhördült. Hozzájuk hasonlóan én is megrökönyödve hallgattam az államtitkár úr bejelentését. Lehajtottam a fejem és szégyenemben a két tenyeremmel eltakartam az arcomat. Istenem, kik közé kerültem?! ...Majd' szétduzzant az agyam és szinte szétrepedt a koponyám. El kellett döntenem, hogy tüntetőleg kicsörtessek-e a teremből és csapjam be magam mögött az ajtót, vagy pedig – a türelmem végső határán – Kölcsey Ferenc szelíd intelmeihez igazodva, megpróbáljak-e néhány csöndes szót szólani az államtitkár úr vakmerő javaslatához. Rövid tünődés után végül is az

erőmon túl önuralom mellett döntöttem... Szót kértem, a mikrofonhoz léptem és a következőket mondtam:

– Tisztelt Államtitkár Úr! Ön nyíltan és őszintén beszélt hozzánk. Igyekszem én is nyíltan és őszintén beszélni Önhöz... Teljes mértékben egyetérték Önnel abban, hogy a mai magyar demokráciát súlyos veszélyek fenyegetik. A különbség közöttünk csupán annyi, hogy Ön tőlünk félti a demokráciát, mi pedig attól a szemlélettől, amit Ön is képvisel. Ön aggasztónak ítéli, hogy egy ún. jobboldali és egy ún. baloldali képviselő szinte maradéktalanul egyetért Kölcsey Ferenc életművének méltatásában. Én pedig ebben az egyetértésben a magyarság megmaradásának esélyét látom. Mert manapság az, hogy valaki baloldalinak, vagy jobboldalinak, liberálisnak vagy bármi másnak nevezi magát – lényegtelen kérdés. A lényeges kérdés az, hogy valaki, vagy valamely politikai szándék jót akar-e tenni az országnak és a nemzetnek vagy sem. Például békét akar-e teremteni vagy pedig háborúságot akar-e szítani közöttünk. Mert a béke talán még menthetné a maradék magyarságot, a háborúság pedig végképp elveszejtheti.

Kölcsey Ferenc az igazság, a szabadság és a nemzetben belüli békesség híve volt. Valamennyi gondolata és cselekedete erről tanúskodik. Nem értem, miért is kellene nekünk ezen vitatkozni?... Hiszen ezek a szavak számunkra, ma élő magyarok számára, nem romantikus vágyálmokat, hanem az életünk értelmét is meghatározó célokat jelentenek. Ráadásul ezek a célok nem irányulnak senki ellen. Csupán arról a szándékunkról szólnak, hogy szeretnénk egy minden eddiginél emberibb, szabadabb és igazságosabb társadalomban élni... Ez nem csak jogunk, hanem kötelességünk is. Félreértés ne essék: mi magyarok semmilyen más nemzetségbeliéknél nem tekintjük magunkat különbeknek – de! – alábbvalóknak sem. Az emberré válás világtörténelmi folyamatához éppen annyival járultunk hozzá, mint amennyire az erőnkből teltt. Olykor-olykor talán még többel is. Például 1848 márciusában vagy 1956 októberében, vagy 1989 nyarán a vasfüggöny lebontásakor... Ezt a szerény többletet senki emberfia nem vitathatja el tőlünk. De még maga az Atyaúrsten sem... Teljesen függetlenül attól, hogy az Atyaúrsten létezik-e vagy nem létezik. Ő teremtett-e minket, embereket, vagy mi teremtettük-e Őt... Mert az igazságnak léteznie kell. Különben a földgolyón nem lesz emberi élet.

Ami pedig a Himnusszal kapcsolatos vélekedését illeti, emlékeztetni kívánom Önt azokra az időkre, amikor egy Rákosi Mátyás nevű bolsevik diktátornak az a vérlázító ötlete támadt, hogy a szocializmust építő magyar népnek új *Himnuszra* volna szüksége. Egy alkalommal föl is kérte Illyés Gyulát, hogy írja meg, és Kodály Zoltánt, hogy zenésítse meg az új magyar himnuszot. A fölkérést természetesen mindketten a lehető leghatározottabban visszautasították. A szemtanúk szerint Kodály azt mondta Rákosinak, hogy felejtse el az ötletét, mert „jó az a régi úgy, ahogy van!” Távol álljon tőlem, hogy Önt bármiféle bolsevizmus vádjával illessem, hiszen Ön nem bolsevik, hanem éppen ellenkezőleg: egy liberális politikus, aki nem a diktatúra, hanem a demokrácia híve. De kérem, próbálja meg föltételezni rólam, hogy én is a demokrácia híve vagyok, és mint országgyűlési képviselő – noha bal oldalt dobog a szívem és a parlamenti patkó bal oldalán ülök – nem valamely véreskezű bolsevik diktátor, hanem Kodály Zoltán szellemiségéhez kötődöm. De említhetném Kölcsey Ferenc, Pe-

tőfi Sándor, Ady Endre és József Attila, vagy akár Bartók Béla szellemiségét is. Sőt: folytathatnám ezt a névsort, akár a legközelebbi költő barátaimig, hiszen ők – Nagy László, Csoóri Sándor, Szécsi Margit, Tornai József vagy Ratkó József – Kölcsey Ferencet éppúgy kiváló költőnek, gondolkodónak és erkölcsi zseninek tartották, mint én. E tekintetben soha sem volt közöttünk semmiféle nézeteltérés. Számomra, miként költő barátaim számára is a *Himnusz* nem csupán egy vers meg egy dallam. Sokkal több annál. A *Himnusz* a mi nemzeti imánk. Már nem csak rajtunk kívül létezik, hanem bennünk is: a lelkünk és a tudatunk mélyén. Sugallatai éppúgy éltetnek minket, akár a napsugarak...

Hirtelen belém villan, hogy amikor Kölcsey Ferencnek egy olyan törvényt kellett volna megszavaznia, amely ellentétes volt az igazságérzetével – inkább lemondott a képviselőségről, mintsem hogy a lelkiismeretével ellentétesen cselekedjen. Az ő példáját követve közlöm Önnel: ha és amennyiben Ön vagy a kulturális kormányzat bármely tagja a törvényhozás elé terjesztené a magyar *Himnusz* helyett egy új himnusz létrehozásának a pusztá szándékát, akkor én azonnal lemondok az országgyűlési képviselőségeről. Összehívok egy sajtótájékoztatót, ahol majd részletesen kifejtem, milyen megfontolások alapján szántam el magam erre a kategorikus lépésre. Nem valamiféle izgágaság vagy szereplési viselkedés munkál bennem, hanem a hazám sorsáért érzett felelősség. Nem akarom, hogy Magyarország a tragikusnál-tragikusabb történelmi tapasztalataink ellenére ismét „a meg nem gondolt gondolat”-ok országává váljon. Azt hiszem ennél nyíltabban és őszintébben nem is beszélhettem volna...

Amikor a válaszomat befejeztem, az Országos Széchényi Könyvtárban ismét fölcsattant a taps. Mondhatnám: kitört a taps. Az államtitkár úr értett a szóból is, a tapsból is. Az új himnuszra vonatkozó javaslatát végül is nem nyújtotta be a törvényhozás elé. A háborúskodás kaotikus hangzavara helyett a béke csöndjét választotta. Bölcsen cselekedett. Mintha megértett volna valamit Kölcsey Ferenc rövid, de velős tanácsából, mely szerint: „az eszed járjon előbb a nyelvednél és a tetteidnél”...

Kedves Barátaim!

2000-ben, tehát tizenhét évvel ezelőtt ezen a napon és erről a szószékről Csoóri Sándor a *Himnusz* születését Petőfi Sándor születésével társította össze. Meglehet: a két esemény között nincs közvetlen logikai összefüggés, de Sándor barátom költői képzetársításának mégis mélységes igazságtartalma volt. Már csak azért is, mert a logika tudománya véges, a költői képzelet viszont végtelen. Csoóri Sándor ezzel a képzetársítással talán arra akarta fölhívni a figyelmünket, hogy mi, magyarok – Kölcsey Ferenc és Petőfi Sándor életműve nélkül – nem lehetnénk olyanok, mint amilyenek vagyunk. Vagy talán már nem is léteznénk.

Nagy László „Az országház kapujában” című feledhetetlen versében azt írja: „mi vagyunk a *Himnusz*”... vagyis mi valamennyien, akik magyarnak valljuk magunkat... (Kiket „magyarrá tett értelem, parancs, sors, szándék és alkalom” – mondaná Ady)... Amikor tehát a *Himnuszunkat* védelmezzük, nemcsak a saját, személyes létezésünkért küzdünk, hanem a magyar nemzet megmaradásáért is. Ebben a küzdelmünkben a

Himnusz sokat segíthet, mert nem szétválaszt, hanem szinte sorsszerűen összeköt bennünket, magyarokat bárhol is élünk a világban. Kölcsey Ferenc alaposan ismerte a történelmünket. Joggal érezhette úgy, hogy a nemzet fennmaradásáért vívott küzdelmeinkhez nem biztos, hogy lesz elegendő erőnk. Ezért is kérte ránk az Isten áldását. Hinnünk, vagy legalább is reménykednünk kell abban, hogy az Egek Ura meghallgatta a költő kérését.

Végezetül volna még egy személyes jellegű megjegyzésem:

A beszédem elején említettem, milyen nagy megtiszteltetés számomra, hogy ezen a napon és ezen a helyen elmondhatom a gondolataimat. Köszönöm a Kölcsey Társaságnak, amiért ezt a lehetőséget megadta nekem. Őszintén szólva: váratlanul is ért, amikor erre az ünnepi beszédre engem kértek föl; hiszen én nem vagyok költő – inkább képekben, mint szavakban gondolkodom. Azon kívül afféle kételtű ember volnék: az eszem a nagyvilág felé taszít, a szívem viszont a szülőhazámhoz húz. Merem remélni, hogy ez a bennem működő két ellentétes erő valamikor majd megbékél és összeforr egymással. Mint ahogyan Bartók életművében a haza iránti hűség és az emberiség sorsa iránt érzett felelősség egymásra talált és szétválaszthatatlanul összeötvöződött. Az én képzeletemben Kölcsey és Bartók – noha más-más korban éltek – rokon lelkek voltak. Mindketten arra keresték a választ, melyek azok az utak, amelyek a magyarság és az emberiség megmaradásához vezethetnek. Erre az útkeresésre ma is égetően szükség volna. Különben könnyen a vesztünkbe rohanhatunk. Nemcsak mi, magyarok, hanem az emberiség is.

Valami még kikívánczik belőlem: kőhajításnyira innét, a trianoni határ túloldalán, ahol ugyanolyan magyarok élnek, mint mi – volt egy Kölcsey szobor, amelynek valakik valamiért levágták a fejét. Van annyi fantáziánk, hogy el tudjuk képzelni kik és miért tették... A határ túl oldalán élő honfitársaink elpanaszolták nekem, hogy ezek a brutális bűnözők nem büntetést kaptak, hanem állami elismerésben részesültek. Nem az én dolgom megítélni egy szomszédos állam diktátorának a rémtetteit. Ám azt viszont jogom és kötelességem is megemlíteni, hogy a korabeli magyar állam nem tiltakozott a Kölcsey szobor lefejezése ügyében. Ha tisztán akarunk látni, ezt a torokszorító történelmi körülményt is figyelembe kellene vennünk. Már csak azért is, mert ez az állami közöny morálisan súlyosabb vétség volt, mint egy szobor lenyakazása. És azért is, mert bármiféle faji, felekezeti vagy világnézeti elvakultság ellentéte nem a kényelmes közöny, hanem a másik ember iránti tisztelet.

Valahányszor a szatmárcsekei temetőben járok, a lelkem legmélyén mindig úgy érzem, mintha csak egy fából faragott fejfa volnék. Egyike azoknak a kopjafáknak, amelyek hűségesen őrködnek Kölcsey Ferenc földi maradványai és halhatatlan szelleme körül; és amelyeknek – bár viharvertek és csónakformájúak – mégis emberi arcuk van.

Aztán majd, ahogy múlik az idő, már kopjafa se leszek.

Csupán csak por és hamu.

Megtérek majd a Mindenséghez.

Köszönöm megtisztelő figyelmüket!

HAMAR PÉTER

A *Tízezer naptól* a csekei szószékig Kósa Ferenc politikai filozófiája

„Őrizd az embert. Magadban, hogy jogod legyen a szóhoz, hogy súlya lehessen szavaidnak, hogy méltó maradj a munkádhoz: mert a mű, amit alkotsz, mindig kifejez téged.”

Kósa Ferenc

A *Tízezer nap* hivatalos bemutatóját ötven éve, 1967. április 27-én tartották. Egy emblemikus film jutott át ekkor a hatalom rácsain, s egy szuverén, egyetemes léptékben gondolkodó rendezőt ismertetett meg a magyar művészet iránt fogékony közönséggel: a Nyíregyházán született Kósa Ferencet. E dolgozat az ő *politikai filozófiai nézeteinek* fő jellemzőit teszi vizsgálat tárgyává, de nem akar részt venni azon kérdés tisztázásában, hogy a megnevezett diszciplína egyáltalán önálló tudományterület-e, avagy a politológia része; s arra sem keresi a választ, hogy művelője hiteles marad-e, ha aktív politikai szerepet vállal. Tényként kezeli, hogy a nemzetközi filméletben is elismert rendezőnek figyelemre érdemes gondolatai születtek a politikai filozófia terén, ugyanakkor hosszabb ideig hivatásos politikusként is részese volt a közéletnek.

A szóban forgó tudományterülettel kapcsolatosan tudvalévő, hogy normatív jellegű, a legfontosabb emberi törekvések természetét vizsgálja, és megállapításait értékítéletek hatálya alá helyezi. Kósa értékítéletei etikai megalapozottságúak, ahogy ezt maga is hangsúlyozza („... az én baloldaliságom nem ideológiai, hanem erkölcsi fogantatású.”¹), valamint filmjei is ezt sugalmazzák. Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül Max Weber azon álláspontját sem, amely szerint az etika és a politika közötti ellentét feloldhatatlan, mert a politikai cselekvésbe óhatatlanul belekeveredik a morális bűn. Kósa megnyilvánulásai azt sugallják, hogy a politikában etikai belátás alapján meg lehet haladni az immorális cselekvések körét. E gondolatának érvényesége azonban erősen megkérdőjelezhető, legalábbis a gyakorlat nemigen szolgáltat érvényes bizonyítékokat.

A *Tízezer nap* rendezője a maga politikai filozófiáját összefüggő rendszerre formálva soha nem írta le, ezért ha körvonalazni akarjuk, akkor azokhoz a filmekhez és azokhoz az írásos megnyilatkozásaihoz kell folyamodnunk, amelyek ebbeli nézeteit tükrözik. A

¹ BIHARI MIHÁLY – KÓSA FERENC – POZSGAY IMRE: *Mi történt velünk – Magyarországi sorskérdések 1987 – 2014*. Budapest, 2014. Éghajlat Könyvkiadó; az interjúkat Kovács Lajos Péter készítette. (A továbbiakban: Interjúkötet)

mozgóképi közlemények a rendező eszméit a médium természetéből következően indirekt módon közvetítik, és olvasatuk – recepciójuk tanúsága szerint – nem mindig egyértelmű, ezért nagyobb nyomatékkal támaszkodunk az általa leírtakra, illetve az interjúban megvilágított gondolataira, mert ezek transzparens jellegűek, még ha a fogalomhasználat helyenkénti elnagyoltsága miatt néha kétségeket támasztanak is.

Az alkotó gyakorta szerepelt publicistaként, interjúalanyként és hatásos szónokként nyilvános fórumokon. Megszólalásai jócskán megszaporodtak a rendszerváltás környékén, összefoglaló jelleggel pedig az a 2014-ben megjelent interjúkötet tartalmazza politikai filozófiai felfogását, amelyben Bihari Mihállyal és Pozsgay Imrével együtt elemzi közelmúltunk politikai fordulatait, és ezek ideológiai hátterét.²

Nem gondoljuk, hogy a rendszerváltó idők viharos társadalmi viszonyai között akadna gondolkodó ember, akinek a korábbi nézetei változatlanok maradtak, s végképp nem feltételezhetjük ezt egy olyan művésztől, aki felkészült gondolkodóként is mindenkor szemléletformáló igénnyel lépett a közélet porondjára. Világnézetének stabil és változó elemei együttesen rajzolják ki személyiségét, s egyúttal adalékul szolgálnak az ezredforduló idejének eszmetörténetéhez.

(történelem)

A tapasztalati tények szerint az emberek illetve a tömegek akarati céljaiknak megfelelően cselekszenek, de a társadalmi folyamatokban nem az valósul meg, mint amit célul kitűztek. A célok és az érdekekben kifejtett tevékenységek a fejlődés mozgatórugói, a történelem viszont nem hagyja sűrgetni önmagát. A minőségi változásokat a dialektika törvénye szerint a mennyiségi változásoknak kell megelőzniük.

Ha elfogadjuk az emberiség történeti fejlődésének periodizációjára vonatkozóan az ősközösség – rabszolgatartó társadalom – feudalizmus – kapitalizmus korszakolást, akkor azt is tudomásul kell vennünk, hogy az első három etap külön-külön is ezer évnél hosszabb ideig tartott. Vajon miért gondolták azt, akik gondolták, hogy a tőkés magántulajdonra épülő rend beéri néhány száz évvel?

A történelem öntörvényű fejlődésmenetéből következik, hogy Kósa Ferenc kedvenc maximája csak korlátozott érvényességű. A *Feldobott kő* elején hangzik el a főhős monológjában: „Kérd számon a történelemtől az embert, és igazad lesz. Kérd számon az embertől a történelmet, és igazad lesz.” Tagadhatatlan, hogy végső soron emberi tervek és cselekvések jó szándékokkal és tévedésekkel teli útján lép előre az emberiség történelme során, és a valóságos, tevékeny emberi szuverenitás soha nem veszti el jelentőségét, ám költői túlzás *történelmi összefüggésben* az egyes emberen számon kérni bármit, még ha az egzisztencialisták ezzel kapcsolatos szélsőséges álláspontjától eltekintünk is. Tudomásul kell vennünk, hogy az emberi cselekvés és a társadalmi-történelmi folyamat dialektikája kizárja a szubjektív oldal meghatározó szerepét. A maxima másik fele pedig, bár tetszetősen hangzik, mégiscsak metaforikus

² Lásd 1. lábjegyzet!

³ *Feldobott kő*. Budapest, 1969, rendező: Sára Sándor; a forgatókönyvet a rendezővel közösen Kósa Ferenc és Csoóri Sándor írta.

jellegű: a történelem a releváns társadalmi tények *eredője*, tehát nem önmagát meghatározó folyamat. Önállósága nem lévén, számon sem kérhető rajta semmi.

Ne zárjuk ki *ab ovo* azt a lehetőséget, hogy egyszer valamikor megvalósul a történelemben az, amit Marx és követői kommunizmusnak neveztek, és előszobájaként a szocializmust jelölték meg, még ha az első nekirugaszkodás sikertelen maradt is. De a történelem akkor is a maga útján halad, legyen az a hegei abszolút eszme önfejlődése, vagy a gazdasági-politikai-hatalmi szükségszerűségek esetlegességein át bucskázó társadalmi folyamatok sora, és a saját tempóját követi. Az 1917-es orosz, szocialistának nevezett forradalom minősítése ellen ma már Oroszországban is tiltakoznak, és átíratják a tankönyveket.⁴ És persze deklarációk, rendeletek, párthatározatok révén semmiféle új társadalmi rendet nem lehet létrehozni, ha egyébként ennek a szükséges és elégséges feltételei nincsenek meg. A huszadik század eseményei napnál világosabban igazolták, hogy a szocializmust a világtörténelem jelenlegi konstellációjában nem lehet megvalósítani. Ahol próbálkoztak vele, látványosan belebuktak. Félreértés volt azt hinni, hogy a történelem felkínálta a lehetőséget. A világ pedig túl drága árat fizetett ezért a kísérletért. Milliók az életükkel, s voltak számosan, akik – mint Kósa is – álmaik szertefoszlásával.

Bármelyik politikai filozófiai nézetrendszer minősítése szempontjából nyilvánvalóan kulcskérdés, hogyan viszonyul a szocializmus esélyéhez. Vizsgálendő, miként vélekedik róla mint eszméről (legalábbis ahhoz a formájához, ahogy hirdetői körvonalazták írásaikban, beszédeikben), és miként értékeli azt a gyakorlatot, amit a politikai zsargonban „létező szocializmusnak” neveztek. A kérdések Kósa gondolkodásmódjával kapcsolatosan is érvényesek, bár tekintetbe kell vennünk, hogy válaszaik szétterülnek a pályakezdésétől napjainkig terjedő, nagyjából fél évszázadot átfogó történelmi időben.

(forradalom)

Az 1956-os magyar forradalom inkább a történelem, a történetfilozófia, az ideológia vagy a politika számára ad fel kérdéseket, de politikai filozófiai vonatkozásai sem elhanyagolhatóak. E forradalom jellegének minősítése (polgári? szocialista? vagy valami más?) a mai napig is inkább kívül marad a diskurzuson, mint lenne konszenzusra jutott kérdés. A fogalmi konfliktus sokáig a forradalom-ellenforradalom dichotómiában volt megragadható. A köztudatban az él, hogy 1956 forradalom-jellegének elismeréséhez Pozsgay Imre nevezetes népfelkelés minősítése vitt közelebb. A tény az, hogy ezt valóban Pozsgay tárta a nyilvánosság elé, tudni érdemes viszont, hogy ez egy, az MSZMP KB által létrehozott bizottság álláspontja volt, és a végső szavazási arányról, az álláspontok személyi megoszlásáról nincs is tudomásunk.⁵

⁴ POÓR CSABA: *Nem szocialista forradalom* lásd nol.hu/kulfold/20131205_nem_szocialista_a_forradalom?ref=sso

⁵ „A Központi Bizottság által kiküldött, Pozsgay Imre vezette 15 tagú bizottság az elmúlt évtizedek történetének, a jelen helyzet kialakulásának elemzésére és új programnyilatkozat kidolgozására kapott megbízást. Munkája eredményét a XIV. kongresszus fogja vitatni. E bizottságon belül négy munkabizottság jött létre. A négy főből álló 1. számú munkabizottság (amelynek vezetésére én kaptam megbízást) volt hivatott az elmúlt évtizedek történelmi útjának vizsgálatára” – írja Berend T. Iván a Társadalmi Szemle 1989-es különszámában. 2.

A viszonylagos teljesség kedvéért jegyezzük meg, hogy a Kósa Ferenc által nagyra becsült Pozsgay Imre sem volt mindig ezen a véleményen. Az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottsága Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetemének igazgatójaként így nyilatkozott a megyei lapnak: „Az ellenforradalmi porhintést elősegítették a párton belüli árulók és revizionisták is. A »Nemzeti Forradalom« olyan nevezetes renegátot sorolhatott »vezetői« közé, mint Nagy Imre, akinek szellemi képességeit ugyan csak egy adóvégrehajtói karrierhez szabták, de jellemtelensége biztosította, hogy miniszterelnök legyen a legdühöngőbb fehérterror napjaiban. [...]»

De kérdezzék meg a parasztot, aki meghallgatta Mindszenti [sic!] »szózatát« vagy azt a munkást, akit haladó nézetei miatt a terroristák meghurcoltak, mi volt itt a múlt év őszén, biztos vagyok benne, hogy helyes választ adnak és megmondják: itt bizony ellenforradalom volt.”⁶

Hát az elsőfilmes rendező megszólaltatta a magyar parasztot az 1967-ben bemutatott *Tízézer nap* című filmjében, aki ezt mondja a géppisztolyos pesti srácnak: „FiataleMBER, mi tiszteljük egymást. Maga azt mondja, hogy ez a forradalom a miénk.” A rendező kezdettől fogva forradalomnak tartotta (forgatókönyvíró-társaival együtt) 1956-ot, s ez a véleménye soha nem változott. Egyébként ez volt az a mondat, amely miatt dobozban tartotta évekig a hatalom a filmet.

És nem mellesleg: azon is érdemes elgondolkodni, ki volt hát a renegát? Az a Nagy Imre, aki eszméihez, lett légyenek azok tévesek, halála árán is ragaszkodott, vagy az, aki „biztosra” mondta, amit mondott, hogy aztán mást mondjon, s végül beült a Szent László Akadémia igazgatói székébe?

A forradalom fogalmának Kósa Ferenc-i értelmezéséről, illetve a fogalom tartalmának filmjeiben kitapintható változásáról a rendező *Ítélet* című filmjéről szólva hosszabban értekeztem e folyóiratban⁷; az ott leírtakat itt feleslegesnek tartom megismételni.

(szocializmus)

A második világháború befejeződése után megnyílt a lehetőség a szegénységben élő hazai fiatal nemzedék előtt a tanulásra, az aktív társadalmi cselekvésre. Létrejötték a népi kollégiumok, a „Fényes szelek” ifjúsága helyet kért magának a közéletben. A mozgalom szárnyait az 1948-ban magát „legalizáló” kommunista hatalom visszanyeste, majd jött a fiatalok következő hulláma, s ők már az új szellemben nevelkedtek, magukévá tették a meghirdetett célokat, legfőként a társadalom szocialista átalakításának szándékát. Ez érthető és természetes folyamat volt, hiszen az új hatalom a legszegényebbek előtt nyitotta meg az érvényesülés kapuját. Ezek a fiatalok hittek abban, ki rövidebb, ki hosszabb ideig, hogy az új világ a marxizmusra alapozott ígéretek szerint valósul meg. Az MDP–MSZMP–MSZP azonban folyamatosan leplezte le diktatórikus jellegét. A történelmi bizonyítékok ma már ismertek. A szocializmusnak

⁶ Petőfi Népe, 1957. december 15.

⁷ HAMAR PÉTER: Töprengés Dózsa György 1514-es parasztfelkeléséről, Kósa Ferenc Ítélet című filmjéről és a forradalom fogalmáról. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 2014. 1. sz. 36–52.

elkötelezett nemzedékek pedig arra kényszerültek, hogy szembenézzenek önmagukkal, korábbi nézeteikkel, és a kiábrándulás, a hitevesztettség előbb-utóbb szükségképpen jelentkezett többségük szemléletében.

Csoóri Sándor azok közé tartozott, akik korán felismerték félrevezettségüket. N. Pál Józsefnek a költő halálára írt esszéjében olvashatjuk: „Vélem, ő tudta a legjobban azt is – mert nem élt illúziókban, mint sok jó szándékú pályatársa –, hogy a rendszerváltozáshoz nem Szent István, nem Kossuth Lajos – természetesen utólag elképzelt – népe, hanem Kádár János lakossága érkezett...”⁸

Az irodalomtörténész nem nevez meg itt egyetlen, illúziókban élő, jó szándékú pályatársat sem, ám jó okunk van azt gondolni, Kósa Ferenc is közéjük tartozik. Ismeretes, hogy Csoóri sokáig segítette forgatókönyvíróként a rendező munkáját (*Tízézer nap, Ítélet, Nincs idő, Hószakadás*), de 1974 után ez az együttműködés befejeződött, és még *A másik ember* forgatókönyvét is egyedül Kósa jegyzi, holott az irodalmi alapanyagot annak idején közösen írták.⁹ Nem szakadt meg közöttük a kapcsolat, bár jól érzékelhetően meglazult, és feltételezhetjük, hogy ebben gondolkodásuk világnézeti-politikai különbségei szerepet játszottak.

Bihari Mihály „még jóval Lakitelek előtt” a Közgazdasági Egyetemen előadást tartott, s az ott elhangzottakra utal egyetértőleg Kósa az említett interjúkötetben: „Misi, említetted, hogy voltak, akik hittek az úgynevezett szocializmus úgynevezett reformjaiban, de a legmélyebben gondolkodók, köztük te is, a magánbeszélgetéseinkben már a megreformálhatatlanságáról szóltál.”¹⁰ Ennek ellenére 1989 elején létrejön az MSZP kebelén belül több mint száz reformkör (az egyiknek a filmrendező maga is tagja), s erre mondja azt a politikai életbe aktívan bekapcsolódó művész, hogy ezzel a „történelemből öröklött állampárton belül tehát kialakultak egy európai értelemben vett demokratikus szocialista párt körvonalai.”¹¹ A két megnyilvánulás között némi ellentmondás fedezhető fel. Avagy az európai értelemben vett demokratikus szocialista párt nem szocializmust akart? Esetleg újra akarta kezdeni a szocializmus építését?

Az alkotó tevékenységet ekkoriban háttérbe szorító rendező 1990 elején (még a parlament feloszlatása előtt) az ún. „szellemi-erkölcsi parlament” elé tárta alább idézett gondolatait: „Vakságunk ellillant, világosan látjuk, hogy noha Hitler is, Sztálin is a szocializmus cégére alatt oltotta ki milliók és milliók életét – rendszereiknek a szocializmus eszméihez, egy minden eddiginél emberibb, szabadabb és igazságosabb társadalom képzetéhez az égvilágon semmi közük nem volt.”¹²

Bár kétségtelen, hogy Hitler Németországában a nemzetiszocialista eszme jegyében politizáltak, de ez jobbra csak nevében és gyilkos hajlamában mutatott rokonságot azzal a szocializmussal, amit kezdetben a sztálini Szovjetunióban, később Magyarországon is deklaráltak. Ám ha a szocializmus sehol sem valósult meg, mert mindenütt csak cégérnek bizonyult, és diktatúra lett belőle, akkor hogyan lehet róla azt állítani,

⁸ N. PÁL JÓZSEF: Fekete rózsza – egy koporsó tetején. Hítel, 2016. 11. sz. 20.

⁹ CSOÓRI SÁNDOR – KÓSA FERENC: Forradás. Budapest, 1972. Magvető Könyvkiadó.

¹⁰ Interjúkötet, 111.

¹¹ Interjúkötet, 114.

¹² Beszédét a Népszabadság *Hazáról és baladásról* címmel 1990. február 17-én közölte.

hogy „minden eddiginél szabadabb és igazságosabb társadalom”? Pusztán az alapján, hogy Marx és Lenin ezt állították erről a csak elméletileg tételezett, ellenben soha, sehol meg nem valósult konstrukcióról?

Kósa nézeteivel kapcsolatos tájékozódásunkat tovább nehezíti a következő megjegyzése: „Amikor úton-útfélen azt hallok, hogy rohadt kommunisták és rohadt zsidók, akkor már csak idő kérdése, hogy mi szocialisták is megkapjuk a rohadt jelzőt.”¹³ Úgy hangzik ez, mintha határvonal lenne kommunizmus és szocializmus között, és ugyanakkora távolság választaná el ezeket egymástól, mint a fasizmust a kommunizmustól. Viszont a „klasszikusok” mást állítanak! Lenin például ezt: „De a szocializmus és a kommunizmus közti tudományos különbség világos. Azt, amit szocializmusnak szokás nevezni, Marx a kommunista társadalom »első« vagy alsóbb fázisának nevezi.”¹⁴ Azt azonban tudjuk, ha valaki egy előszobában leveti a kabátját, és a fogastra akasztja, az bizonyára be is akar menni a lakásba.

A Kelet-Magyarország 1990. április 8-i száma lehetőséget adott azoknak a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei képviselőjelölteknek a megszólalásra, akik bejutottak az országgyűlési választások második fordulójába. Köztük volt az MSZP jelöltjeként Kósa Ferenc is, aki egyebek mellett ezt írta: „Ezzel megnyílt az út egy minden eddiginél szabadabb, emberibb és igazságosabb társadalom megteremtéséhez.” A frazeológia ismerős: szó szerint ugyanezt a kifejezést használta néhány hónappal ezelőtti, idézett beszédében. Ott hozzátette, hogy az ezekkel a jelzőkkel illelhető társadalom a szocializmus, itt azonban csak az igazság hatalomra kerülésének esélyéről beszél. (Az elhallgatás bizonyára szándékos: a Magyar Szocialista Párt az első fordulóban kevés szavazatot szerzett.) Ugyanakkor a fogalmazásmód árulkodik: a jelölt azzal a hittel vetette be magát a választási küzdelembe, hogy a diktatúrává fajult (vagy eleve diktatúráként fellépő?) szocializmus helyébe Magyarországon igazságos (demokratikus?) szocializmust lehet teremteni. Azt a célját, hogy bejusson a parlamentbe, sikerült elérnie (és ezt követően 16 évig volt az MSZP képviselője), a távolabbi cél azonban légvárnak bizonyult.

A 2014-es interjúkötetben a szocializmussal kapcsolatos kérdések többféle megvilágításban jelennek meg. Idézzük Kósát: „... pontosan tudtuk [Lakitelek idején, tehát 1987-ben – HP]: demokrácia nélkül semmiféle szocializmus nem létezhet.”¹⁵ Bihari Mihály hozzáteszi: „... a szocializmus mint gondolat, mint társadalomfilozófia és társadalmi gyakorlat ott vesztett utat, ahol a demokráciát elvesztette.”¹⁶ Valamit elveszíteni azonban csak akkor lehet, ha az egyszer már a birtokunkban volt, ám „a szocializmus mint társadalmi gyakorlat” soha, sehol nem létezett, mert amit annak neveztek, az lényegét illetően más volt („Az elmúlt negyven vagy hetven évet tehát semmilyen mértékben nem tekintem a szocialista jellegű társadalom megvalósítási kísérletének” – vallja Kósa 1991 április végén a Magyar Nemzet *Mécsvilág* rovatába írt cikkében.) Azaz útvésztes nem történt, mert arra az útra nem sikerült eredendően rátalálni.

A szocializmust csak mint elméleti konstrukciót, nem mint megvalósult társadalmi

¹³ Uo.

¹⁴ Lenin válogatott művei II. Állam és forradalom. Budapest, 1967. Kossuth Könyvkiadó, 126.

¹⁵ Interjúkötet, 42.

¹⁶ Uo., 45.

gyakorlatot tehetjük vizsgálat tárgyává. A marxisták szocializmus-elmélete a társadalmi-politikai gyakorlatba helyezve csődöt mondott, mindenütt durva és kegyetlen diktatúrává lényegült.

Még mindig a fent idézett beszélgetésre utalva citáljuk ismét őt: „... Imre a beszéde elején, majd beszéde végén is [Pozsgay Imre Lakitelken elmondott felszólalásáról van szó – HP] a demokratikus szocializmust nevezte meg célként. Ez a mi szellemi közösségünkben akkor már tisztázott kérdés volt. [...] A demokratikus szocializmus tehát nem más, mint a szocializmus kiteljesedése, mely a társadalmi rétegek, osztályok közötti korlátok nélkül valósul meg.”¹⁷

A *demokratikus szocializmus* természetesen csak hipotézis, a minőségjelzős szerkezet pedig végiggondolatlan. Indokoltsága csak akkor lenne, ha az elméleti konstrukciók között létezne ennek nem demokratikus formája is, amitől meg kellene különböztetni. Mondhatjuk azt természetesen, hogy gömbölyű futball-labda, de a jelzőt feleslegesen tettük hozzá, lévén minden futball-labda gömbölyű, azaz gömbölyűsége szubsztanciális jellegű, ezért hangsúlyozása nem egyéb, mint pleonazmus. Valahogy így állunk a szocializmus fogalmával is: ha megvalósítható lenne, csak demokratikus lehetne.

A szocializmus, az ezen alapuló társadalmi forma megvalósíthatóságának kérdése a rendszerváltást követően – a politikai realitásokat figyelembe véve – háttérbe szorul Kósa Ferenc megnyilatkozásaiban. Az 1996-os *Márciusi nyilatkozat*,¹⁸ amelyet 34 MSZP-tag, köztük ő is, aláírt, már a politikai mozgástér megváltozásának tudomásul vételéről tanúskodik: „Az 1989–90-ben megkezdett és az 1994-es kormányváltással megerősített fordulatot annak minden politikai és gazdasági következményével együtt vállaljuk és visszafordíthatatlannak tartjuk...” – vallják az aláírók. A feladatok számbavétele során a korábbiaknál nagyobb nyomatékot kap a külhoni magyarokért viselt felelősség kérdése, annak kiterjesztése a politikai nemzet fogalmán túl a kulturális nemzet körére is. Ez egyébként a filmrendező mindig is hangoztatott szívügye volt.

Ezért is várta a 2004-es állampolgársági népszavazást reménykedve, ahogy arról egy interjúban,¹⁹ néhány nappal az esemény előtt, tanúságot tesz, de a népakarat, mert mégiscsak az volt, csalódást hoz számára. Itt fejt ki ars politikáját, de ebben már a szocializmus nem említődik, csak ennyi: „mióta az eszemet tudom – baloldali eszmékhez kötődöm.”

Kósa Ferenc – tudomásunk szerint – tételesen sehol sem fogalmazta meg, mit ért a szocializmus fogalmán; olyan összefüggésben pedig végképp nem, ahogy Lenin az *Állam és forradalom*ban körvonalazza ennek ismérveit és működési elveit. Am szocializmusképeinek elemei megnyilatkozásaiból világosan kirajzolódnak: demokrácia, szabadság, társadalmi igazságosság és a másik ember tisztelete. Ha ezeket az eszményeket kiemeljük mindenféle pártideológiai burokból, valóban ideális társadalomkép bontakozik ki belőle. A kérdés az, hogy ezt a megálmodott, ám soha nem realizált társadalmat feltétlenül szocializmusnak kell-e nevezni.

¹⁷ Uo., 42.

¹⁸ Márciusi nyilatkozat. Magyar Nemzet, 1996. március 21. 6.

¹⁹ LŐCSEI GABRIELLA: Emelt fővel, egyenes derékkal. A nemzet békés újraegyesítésének dolgát vétek volna elrontanunk. Magyar Nemzet, 2004. december 3. 10.

(demokrácia)

A már említett, 1995-ös *Márciusi napló*ban ezt olvashatjuk a rendszerváltásról: „A csoda megtörtént: a diktatúrát demokráciára változtattuk.” Tekintsünk el attól, hogy megkíséreljük körülhatárolni azt a kört, amelyre a mondat többes szám első személyű állítmánya vonatkozik, holott ez is megérne egy misét, s fordítsuk figyelmünket a változtatási folyamat eredményére, amelyet a politikusi mezt viselő filmrendező demokráciának nevez! Így, minden jelző nélkül! Majd az interjúkötetben még ezt is mondja: „... immár negyed század óta demokráciában élünk”,²⁰ bár itt már hozzáteszi, hogy hiányzik belőle a másik ember tisztelete, és a „szakmai és erkölcsi értékrendek [gyaníthatóan az igazságosság hiányára céloz – HP] nem érvényesülnek.” Nem teljes körű demokrácia tehát, hanem – ha jól értjük – maga az eltelt 25 év a kezdeti demokrácia romlási folyamata volt. Ennek ellenére demokráciaként tekint a kialakult társadalmi viszonyokra, de változatlanul bizonytalanságban tartja olvasóját a fogalom tartalmára vonatkozóan. A kötet másik pontján újra érinti a 2014-es állapotokat: „Figyeljétek csak meg, milyen jelzőket illeszt Bartók a demokrácia elé? Azt írja: »szabad« és »tisztesleges demokrácia«. A mi mostani demokráciánkhoz sajnos nem ez a két jelző társul... A mi demokráciánkból éppen a szabadság és a tisztesség hiányzik...”²¹ A képlet így sem lesz igazán tartalmasabb, mert a tisztesség eszményinek szánt és a politikai életre vonatkozóan definiálhatatlan fogalma nem visz sehova, a szabadság mint a demokrácia tartalmi eleme pedig csak akkor lenne értelmezhető, ha egyértelmű lenne, hogy a demokrácia fölérendelő fogalom a kettő viszonyában. De az a valószínűbb, hogy egymást kiegészítő, mellérendelő fogalmakról van szó. Azaz: a demokrácia csak a szabadság állapotában teljesedhetik ki, illetve a szabadság sem lehetséges teljes körű demokratikus viszonyok nélkül.

Ha demokráciát mondunk, általában eltekintünk attól, hogy egy *genus proximumot* lebegtetünk meg, ugyanis egy adott társadalom minden tagjára érvényes demokrácia a maga tiszta formájában sehol sem létezett. (A marxista filozófia klasszikusai hangoztatták, hogy kifejlett demokrácia csak a kommunizmusban lehetséges, mert még a szocializmus is tartalmaz diktatórikus elemeket.) Ami létezett, az mindig korlátozott demokrácia volt, tehát elé illesztett jelző nélkül a fogalom megmaradt a konkrétágot nélkülöző általánosságnál.

Maga Kósa is érzi, hogy fogalomhasználata többnyire megreked egy leegyszerűsítő szinten: „Azt hiszem, ha túl akarunk lépni a demokrácia és a diktatúra sematikusán értelmezett ellentétpárján, az eddigieknél sokkal alaposabban és mélyebben kellene elemeznünk a különböző demokráciák természetét. Mert egyáltalán nem mindegy, milyen demokráciában élünk. Gondoljuk csak meg: Szókratészt demokráciában ítélték halálra.”²²

De miféle demokráciában? „Sokan szeretnek manapság a demokráciára, annak értékeire úgy hivatkozni – írja Gyenge Zoltán –, hogy visszautalnak a görög demok-

²⁰ Interjúkötet, 302.

²¹ Uo., 238.

²² Interjúkötet, 354.

ráciára, mint egyfajta etalonra. Ezek az emberek (sokszor politikusok) nyilván soha nem olvastak sem Platónt, sem Arisztotelészt.”²³ Nem feltételezzük, hogy Kósa ne ismerné a görög filozófia klasszikusait, mindenesetre példája nélkülözi azt a magyarázó övezetet, amelynek segítségével egyértelmű lenne, mit akar bizonyítani megjegyzésével.

Kósa Ferenc több alkalommal is utal a demokrácia görög jelentésére, hangsúlyozván a nép uralmát, hatalmát, akaratának érvényesíthetőségét. Bár e dolgozatban elvi-filozófiai kérdések megvilágítása a célunk, egy gyakorlati példát szabadjon mégis említenünk, amelyben a demokrata voltát hangsúlyozó alkotó szembekerül önmaga elveivel! A négy igenes népszavazás akadályozta meg, hogy Pozsgay Imre köztársasági elnök lehessen. Akkor az MDF állásfoglalása illetve magatartása volt a mérleg nyelve, s ezzel kapcsolatban a következőt állítja: „Kifejezetten történelmi és politikai vétségnak tartom. Erkölcsi szempontból minősíthetetlennek.”²⁴ Holott nem történt semmi a háttérben, ami ne felelt volna meg a népakarat érvényesítésével kapcsolatosan kialakított jogszabályi rendnek. S a jogszabály is demokratikus úton született.

(szabadság)

A „Fényes szelek” nemzedéke énekelte Jankovich Ferenc dalát: „Sej, a mi lobogónkat / fényes szellők fújják! / Sej, az van arra írva: / éljen a szabadság!” Ám a szabadság csak az induló szövegében létezett, s amikor a mozgalom tagjai ki akarták bontakoztatni, a diktatórikus hatalom útjukat állta, és létükben lehetetlenítette el őket. Pedig ez a hatalom már szocialistának nevezte magát.

A szabadság több diszciplína alapvető kategóriája, ahogy azt Kósa is megjegyzi, „fölkötött rejtelmes és viszonylagos fogalom”, amely körül „időtlen idők óta végtelenbe vesző viták zajlanak szerte a világban”.²⁵ Ő maga nem definiálja tartalmát, viszont gyakorta használja, többnyire abban az általános értelemben, ahogy azt a ’40-es évek végének ifjúsága kidalolta.

Ám az elvileg tételezett szabadság mindig gyakorlati körülmények között méretik meg, és érvényességének határa az adott társadalmi viszonyok függvényében alakul ki. Jean-Luc Godard francia filmrendező példája szerint az elítéltek szabadsága abban nyilvánul meg, hogy kanalukkal csajkájukat ütve lármát csaphatnak elégedetlenségük kifejezésére. A másik szélső érték, az eszményi, József Attila *Levegőt!* című versében említetik: ez a rendet szülő Szabadság. A két vélet között azonban tág a spektrum: az ember szabadsága az adott történelmi helyzet koordinátaiban értelmezhető csak, és mindenkor korlátozott szabadság.

Kósa sokszor emlegetett maximájának is – „Őrizd az embert, a szabadság rendjét soha, egyetlen pillanatra se téveszd össze a rend szabadságával” – a szabadság a kulcsszava. Ezek a fogalomfelcserélésre épülő, a rendező által oly kedvelt megszólítások azonban többnyire megbotlanak valahol. A „szabadság rendje” az eszményi álla-

²³ GYENGE ZOILTÁN: Platón, a »demokrata«. Élet és Irodalom, 2013. július 26. 13.

²⁴ Interjúkötet, 100.

²⁵ Uo., 307.

potot jelenti, amely a Marx által feltételezett, osztály nélküli (kommunista) társadalom jellemzője, a gyakorlatban soha meg nem valósult viszonyrendszer, ebből adódóan: miként is lenne összetéveszthető bármilyen rend (hatalom? uralkodó osztály?) gyakorlatban érvényesülő szabadságával?

Az intelm pontatlanságát Kósa *implicité* be is látja, amikor 2014-ben ezt mondja: „...a szabadság a maga kiteljesedett formájában még soha és sehol nem valósult meg az emberiség eddigi történelmében.”²⁶

Ez a lebegtetett szabadságfogalom, amely inkább költői metaforaként, azaz nem tudományos fogalomként hangzik el, vonzza a következő gondolatot: „[a 1956-os] forradalom vérbe fojtása után nem azt kérdeztük: rabok legyünk-e vagy szabadok? Tudomásul vettük a kényszerű erőviszonyokat: rabok és szabadok voltunk egyidejűleg. Állampolgárként *rabok* – emberként *szabadok* [a kiemelések Kósa Ferenctől – HP].”²⁷

Csakhogy ember és állampolgár voltunkat pusztán elméleti síkon lehet különválasztani: állampolgárként egyszersmind emberek vagyunk, és a jogrend az embert állampolgárként kezeli. Szép gondolat az, hogy lélekben bármikor szabadnak érezhetjük magunkat, de vajon mire ment az a rabszolga, aki szabad életről álmodozott, miközben a felügyelő leverte a heréjét?

(igazság)

Feltűnő az igazság fogalmának favorizálása a Kósa-szövegekben, különösképp abban a formában, ahogy alkalmazza, tudniillik definiálatlanul. Az világos, hogy nem filozófiai vagy logikai kategóriaként fordul elő nála, nem is jogi értelemben használja, hanem legvalószínűbben erkölcsi posztulátumként. Így viszont gyenge lábakon áll, nemcsak azért, mert egy történelmileg gyorsan változó tudatformát jelenít meg, hanem mert nincs vagy többnyire nincs konszenzuson alapuló mércéje.

Tudja ezt Kósa is, és amikor nem teoretikus szöveget ír, ezt figyelembe is veszi. Jellemző naplószerű jegyzeteinek azon részlete, ahol megözevgyült nagyapjának a fiához (aki később Ferenc édesapja lesz) intézett szavait idézi: „– Sokféle igazság létezik, fiam... Jószérivel minden embernek megvan a maga igaza... Az a baj, hogy te csak a saját igazadra gondolsz, nekem viszont tíz gyerek életéről kell gondoskodnom!... Ezért az én igazságom éppen tízszer erősebb, mint a tiéd!”²⁸

A politikai természetű szövegeiben viszont úgy használja az igazság fogalmát, mint ha az közvetlen adottság, általánosan érvényes igazodási pont lenne. „Csakis az igazság hatalmához próbáltam igazodni”, mondta 2001-es MSZP-kongresszusi hozzászólásában.²⁹ A birtokos jelzős szerkezet azonban ismét metafora, mert ha az igazságnak (amely itt bizonyosan erkölcsi gyökerű, mert ezt maga is hangsúlyozza) van hatalma, az még akkor is korlátozott érvényű, ha visszaigazolódik a történelmi időben.

²⁶ Uo., 308.

²⁷ KÓSA FERENC: Márciusi napló. (Töprengések a sajtóról és a szabadságról). Magyar Nemzet, 1995. március 14., 16.

²⁸ KÓSA FERENC: Eredet. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 2013. 2. sz. 83.

²⁹ Idézi az Interjúkötetben, 192.

Az egyik interjúban olvashatjuk: „...ha lenne »igazságpárt«, én annak a híve lennék.” És hozzáteszi: „Én azt nézem, hogy a mindenkori kormányzat a hazudozás körül keresgél-e, vagy az igazság körül. Jelenleg nem látom azt az erkölcsi és politikai erőt, amely az igazság mentén akarna politizálni, vagy az igazságra törekedve próbálná menteni az országot.”³⁰ Ez a mondat már a napi politika világába vezet át, ugyanakkor kockázat nélkül kimondható, mert az ritka kivétel, ha valamely hatalom igazsága megegyezik egy vele egy időben létező konkurens politikai erő igazságával.

A politikai filozófia jellemzője, hogy fölteszi a végső kérdéseket, amelyek a Jó és Igazságos rend mibenlétére vonatkoznak, és megkísérel döntőbíróként érvényes válaszokat megfogalmazni. De Arisztoteléstől Leo Straussig sokan kétségbe vonják, hogy a jó és igazságos társadalmi rend elérhető cél volna.

(a másik ember)

A Kósa Ferenc-i szocializmuseszmény hangsúlyozott eleme egy, az interperszonális viszonyokra vonatkozó követelmény: a másik ember tisztelete és megbecsülése, amelynek a kölcsönösségen kell alapulnia. A József Attila hatását mindig büszkén vállaló filmrendező ezt a gondolatot készen kapta a költő *Nem én kiáltok* című versében („... hiába fűrösztöd önmagadban, / csak másban moshatod meg arcodat.”), s ennek továbbgondolása révén jut el majd az erőszakmentesség ideájának képviselőtéig. „Hol vannak már azok a lelkes-szép idők, amikor a szocializmust József Attila szavaival definiáltuk, és egy olyan társadalomról álmodoztunk, amelyben »minden ember szükségletévé válik minden ember«...”³¹ – sóhajt fel 1995-ben, holott akkor már elég világossá vált, hogy azok a lelkes-szép idők nem is voltak olyan szépek.

Az emberi kapcsolatok rákfenéjének filmjei tanúsága szerint a rendező kezdettől fogva az erőszak megnyilvánulásait látta. Nincs arra utaló nyom írásaiban, miként hatottak rá például Lev Tolsztoj ezzel kapcsolatos művei, vagy befolyásolták-e az erőszakmentesség zászlóvivői Gandhitól Martin Luther Kingig, viszont e gondolat már exponálódik az *Ítélet*-ben. Rényi Péter, aki hatalmi pozícióban ülve kezdettől fogva szembefordul Kósa művészetével, már a film tervében felfedezi ennek a gondolati irányultságnak a jelenlétét, amikor ezt írja: „...a képekben, a látványokban, amelyeket a forgatókönyv a filmvásznon ígér, már ez dominál: az elvont erőszakellenesség.”³²

Kiteljesedett formát az alapgondolat a rendező utolsó játékfilmjében, az 1987-es *A másik ember*-ben kap, amely már címében is az eszményített példát mutatja fel kontrasztként az erőszak meghatározta világban. Tolsztoj még azt hirdette: „Ne állj ellent erőszakkal a gonosznak!”, Kósa hősei, idősebb és ifjabb Bojtár Antal viszont már az erőszakmentes ellenállás lehetőségéről is lemondnak, s ebben vélhetően az a rendezői szándék ölt testet, hogy erősebb hangsúlyt adjon a jót a rossztól elválasztó magatartásmódnak. Ágh Attila az e filmről írt esszéjében kérdésformába burkolt

³⁰ Uo., 227.

³¹ KÓSA FERENC: Márciusi napló. (Töprengések a sajtóról és a szabadságról). Magyar Nemzet, 1995. március 14., 16.

³² RÉNYI PÉTER: Az Ítélet ítéletei In: R. P.: A vita folytatása. Budapest, 1972. Szépirodalmi Könyvkiadó, 286.

ítéletet mond erről a szemléletről: „A film legkeményebb kérdése azonban az, hogy vállalhatjuk-e a legszebb és legbecsületesebb naiv utópiánkat?”³³

A világ sosem volt erőszakmentes, és az erőszak jogosultságát kétségbe vonni nem lenne szerencsés, ha vele a nagyobb rosszat távol lehet tartani az embertől. Nem Kósa eszményével van vitánk, hanem a megvalósíthatóságával. Azt a tényt nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az ember érdekei szerint cselekszik, s amíg az érdek határozza meg a tetteket, az erőszak jelen lesz a világban. A szocializmus álmának szertefoszlásában az a naiv hit lepleződött le, hogy az érdekvezéreltség kiváltható a szocialista öntudattal.

(nemzetállam és felelősség)

Az említett interjúkötetben Bihari Mihály a trianoni országvesztéssel összefüggésben állítja: „A Kárpát-medence több mint ezer évig domináns nemzetállamát szétforgácsolták.”³⁴ Kósa erre (is) reflektálva mondja: „Egyetértek Misi történeti áttekintésével, végkövetkeztetéseit lehetséges, korrekt olvasatnak tartom.”³⁵ Eleve kétséges azonban, hogy a századforduló magyar népességének összetétele megfelelt-e a modern értelemben vett nemzetállam fogalmának. Arday Lajos Georg Brunnerre hivatkozik, „aki csak azokat nevezi nemzetállamoknak, melyekben a kisebbségek aránya nem haladja meg a 10%-ot”.³⁶ A Trianon előtti Magyarországon viszont a nemzetiségi körbe tartozó lakosság számaránya jelentősen magasabb volt.

A Trianon-palotában aláírt döntés kétségtelenül országunk tragédiáját eredményezte, de tévképzet ezt a sors büntetésének, történelmi fátumnak tekinteni. A *felelőség kérdése* végül mindig elmosódik, (mint például Bihari általános alanyában), elvész a részletek vizsgálatának útvesztőjében, mint ahogy a meginterjúvolt hármaknak a rendszerváltáshoz vezető úttal és az azt követő történelmi periódussal összefüggésben a felelőség kérdéséről vallott felfogása is képlékeny. Egyikük sem statisztaszerepben élte át ezt a korszakot, sőt Pozsgay az egyik főszerepet játszotta, de a számadás mint-ha relativizálná szavaikban.

A trianoni tragédiáért nem felelős az a nyomorult magyar baka, aki Galíciában vagy az Isonzónál ontotta véré, mint ahogy a „létező szocializmus” fennállása sem, bukása sem az országlakosság legnagyobb hányadát adó parasztságon kérhető számon. Azért, hogy az ezredfordulón rekviemet kellett mondani a szatmári csordakért, a legkevésbé sem az a milotai vagy csécsei parasztember marasztalható el, aki a hátán vitte az országot, s nemcsak a nyáját vagy a csordát őrizte, hanem a nyelvet és egy ősi kultúrát is a Tiszaháton, s egyszer csak arra kellett rácsodálkoznia, hogy az árva kolomp ott lóg az istálló mestergerendáján, és neki pénzért kell vennie a zacskós tejet a boltban. Ezt nem lehet a népakarat számlájára írni! Voltak felelősei a trianoni

³³ ÁGH ATTILA: A gyengék ereje. Filmvilág, 1988. 6. sz. 5.

³⁴ Interjúkötet, 222.

³⁵ Uo., 226.

³⁶ ARDAY LAJOS: Nép, nemzet, állam, nemzetállam, nacionalizmus. International Relations Quarterly, Vol. 3. No. 4 (Winter 2012/4 Tél, 3.)

országvesztésnek is, a szocialistának nevezett és zsákutcába jutott magyar politikai gyakorlatnak is, a felelősség kérdése azonban nem tisztázott!

Lehet azt gondolni, ahogy Kósa is teszi, hogy bizonyos emberek, csoportok *be-lülről* bontották le a rendszert, ám van, aki azt gondolja, lebomlott az Déva váraként magától, oly mértékben volt romlott. S József Attilának, Kósa méltán nagy példaképének ebben a kérdésben is igaza van, csak ezúttal elmarad a hivatkozás rá: „... ügyeskedhet, nem fog a macska / egyszerre kint és bent egeret.” Bizony így áll ez az *Eszmélet* című versében.

*

Kósa Ferenc politikai filozófiájának központi kategóriája a *szocializmus*. A többi fontosabb fogalom az ehhez való viszonyában értelmeződik. Gondolatrendszerének változásait a több mint fél évszázadot átölelő történelmi folyamatok kényszerítették ki.

Lukács György volt sokáig a „hívők” szemében az érvényes hivatkozási alap, aki ezt állította: „A legrosszabb szocializmus is jobb, mint a legjobb kapitalizmus.” Ma már kevesen gondolják, hogy igaza lett volna.

Az alább idézett mondat, amely a *Márciusi napló*-ban olvasható, súlyos kérdéseket ébreszt az olvasóban: „Zászlainkon mostanában már nem a sosemvolt szocializmus álma leng, nem a minden eddiginél emberibb, szabadabb és igazságosabb társadalomé – hanem az *akármilyen* [kiemelés Kósa Ferencről – HP], de legalább működő kapitalizmusé.”

2017. január 22-én, a magyar kultúra napján Kósa Ferenc kapta a Kölcsey Társaság Melocco Miklós készítette, a *Hymnus* költőjét ábrázoló plakettjét. A művész ebből az alkalomból beszédet mondott a szatmárcsekei református templom szószékéből. Egy hideg-rideg eszmei légkört érzékelő, didergő lélek gondolatai szárnyaltak emelkedett hangnemben a hallgatóság padsorai fölött, amelyekben főként a nemzet-, a jövő- és hagyományféltes szólama erősödött fel, de tárgyunkkal kapcsolatosan új momentumok nem bukkantak elő kristálytisztán megfogalmazott mondataiban.

KIRÁLY ZOLTÁN

Szabolcs vármegye és az 1839–1840. évi országgyűlés

Szabolcs vármegye az 1832–36-os hosszú országgyűlésen

Az 1832–36. évi diéta sorsfordító jelentőséggel bírt abban az értelemben, hogy az alsótábla többsége első ízben lépett ki a hagyományos sérelmi politizálás keretei közül. A törvényhatóságok nagyobbik része immáron a társadalmi átalakulás, a polgári állam felé történő elmozdulás első óvatos lépéseit jelentő követutasításokkal érkezett Pozsonyba. Ezek a változások nem hagyták érintetlenül Szabolcs vármegyét sem.

A Nagykállóban jóváhagyott anyautasítás a reformok iránt elkötelezett szemlélet-ről árulkodik. A fő hangsúlyt a politikai nyilvánosság kiszélesítésének igénye kapta, azzal, hogy a megye az országgyűlési napló kinyomtatását, a főrendi diárium bevezetését, valamint egy országgyűlési újság elindítását egyaránt zászlajára tűzte. A korábbiakhoz hasonlóan, a magyar nyelv használatának szélesítése melletti harcos kiállás 1832-ben sem hiányozott törekvéseik közül. Protestáns többségű megyeként nem meglepő, hogy a szabolcsi rendek a lelkiismereti és vallásszabadság biztosítására is hathatós lépéseket kívántak. Nagy szó, hogy a nemesi adóviselés tárgyában, amely az egész reformkor során a megye legérinthezemenbb bástyájának bizonyult, engedményeket céloztak meg, és követeket arra buzdították, hogy pártolják a diétai költségeknek a kiváltságosok által történő vállalását. Végezetül az is az utasítás javára írható, hogy áldásukat adták a rendszeres munkálatok tárgysorozatba vételére, ami a kor legátfogóbb, haladó szellemiségű programjaként értelmezhető.¹

Ha tehát az 1832 decemberében kezdődött országgyűlés szabolcsi szándékait nem is illetheti kifogás, ugyanez nem mondható el azokról, akikre nézeteik pozsonyi tolmácsolását bízták. Sem Patay István alispán, sem az 1833 májusában helyébe küldött Jármay Imre főjegyző, sem pedig Vay János nem rendelkeztek olyan személyes kvalitásokkal, mellyel komoly tekintélyt és elismerést tudtak volna maguknak teremteni. Beszédek meggyőző ereje, retorikai színvonala messze elmaradt attól a szinttől, amit Deák, Klauzál és Bezerédj mellett éppen a szomszédos vármegyék követői, a bihari Beöthy, vagy a szatmári Kölcsey tettek igen magasra. Jól lemérhető ez azon is, hogy Kossuth tudósításaiban, bár a mellőzéssel szándékosan megsérteni senkit sem akart, túl nagy figyelmet mégsem tudott Szabolcs követéinek szánni. Patay Istvánt min-

¹ PÓK JUDIT: Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 33. 1998. 2. sz. 168.

dössze tizenkétszer említette. A Vayra vonatkozó 108 hivatkozás, magát a számokat nézve már figyelemre méltóbb lehetne, ha viszont hozzátesszük, hogy ebből csupán három esetben idézte hosszabban is, rögtön látható, hogy görcsös stílusával, erőltetett hasonlataival ő sem nyűgözte le igazán a lapszerkesztőt. A 40-szer szerepeltetett, de felszólalása részletes bemutatására csak egyetlen alkalommal érdemesnek tartott Jármly Imrével ugyancsak hasonló a helyzet.² A következő nemzedék előtt így bőven akadtak kihívások, annak érdekében, hogy a törvényhatóság nézeteit, a csöndes ellenzéikiségből kitörve, markánsabban lehessen megjeleníteni.

Két országgyűlés között

A reformok iránt nagyobb elkötelezettséget mutató politizáló elit érdekérvényesítő szándéka az országgyűlést követő időszakban számos akadályba ütközött. Teleki József főispán nem sokkal a diéta berekesztése után értesítette a megye rendjeit a soron következő restauráció időpontjáról. A reformkor időszakának legvéresebb, országosan is hírhedté váló tisztépítését a helytörténeti vonatkozású szakirodalom alaposan feldogozta, így annak ezúttal csupán néhány következményét kívánjuk felidézni.³ A június 14-i vérengzés hatására elsőként a főjegyzői hivatal korábbi viselője, Jármly Imre döntött a jelöltség visszautasításáról. Példáját a továbbiakban számosan követték, köztük Erős Lajos és az a Bónis Sámuel is, aki a dadai járás huszonhat éves második alszolgabírójaként ekkor még viszonylag apró pontnak számított a megye irányítóinak sorában.⁴ A július 20-i kongregációban, ahol a jelenlévők a követi végjelentéseket hallgatták meg, nem csak azon keseregtek, hogy a „kormány de főleg a feő Rendeknek hideg részvétlenségükből” adódóan sok fontos indítvány elbukott, de már célkitűzéseket határoztak meg a három év múlva esedékes újabb országgyűlés számára is.⁵ Később a lelkesedésnek azonban nem nagyon maradt folytatása, mert a hírhedt tisztépítés utóélete sokáig elterelte a figyelmet az országos vonatkozású reformkérdésekről.

Az 1837. február 13-án kezdődött közgyűlésben a botrány után felállított küldöttségnek arról kellett beszámolnia, milyen óvintézkedéseket javasol a hasonló esetek megakadályozására. Felvetették, hogy a restaurációkat a jövőben egy olyan harmincfős

² TAKÁCS PÉTER: Kossuth és Szabolcs megye. Pedagógiai Műhely, 27. 2002. 3. sz. 49–51.

³ Mindenekelőtt: BENE JÁNOS: Tisztújítás Szabolcs vármegyében, 1836-ban. In: Acta Academiae Pedagogicae Nyíregyháziensis 8/A. Marxizmus-leninizmus-történettudomány. Nyíregyháza, 1980. 33–63. KATONA CSABA: Botrányos tisztújítás a reformkori Szabolcs vármegyében – ahogy Kossuth lát(ott)a. In: Pro Patria. Tanulmányok. Szerk. KUJBUSNÉ MECSEI ÉVA. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, Nyíregyháza, 2004. 139–156. (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai III. Tanulmányok, 12.) Rajtuk kívül a véres tisztújítás eseményeit számba veszi még: PÓK JUDIT: Választási küzdelmek a reformkori Szabolcs megyében. Honismeret, 30. 2002. 2. sz. 10–15. Továbbá említésre kerül Takács Péter hivatkozott, Kossuth és Szabolcs megye kapcsolatát vizsgáló publikációjában is. Lásd i. m. 53–54. Lásd még DOMBÓVÁRI ÁDÁM: Megyei választások és szabályozásuk, 1830–1844. [Doktori értekezés] ELTE Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 2011. I. k. 216. II. k. 393–395. 399. 418–419. PAJKOSSY GÁBOR: Vármegyei tisztújítások, követválasztások és katonai segédlet a reformkori Magyarországon. In: Homályzónák. Felvilágosodás és liberalizmus: tanulmányok Kecskeméti Károly 80. születésnapjára. Szerk. Borsi-Kálmán Béla. Sík Kiadó, Budapest, 2013. 76.

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára (továbbiakban MNL SZSZBML) Szabolcs Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek. (továbbiakban IV. A. 1. a.) 69. k. 1836. évi jkv. 835. 837. 856. sz.

⁵ Uo. 912. sz.

delegációnak kellene előkészítenie, melynek alkalmi tagjait kandidálni nem szándékozó, „igazságszeretetről s részre nem hajlásról” ismert táblabírók közül kellene megválasztani. Erre azonban „nagyobb lett a zaj és lárma, mint valaha.”⁶ Miután Bónis Menyhért tétí birtokos azt hangoztatta, a „jó rend behozásának csak a tisztikar szegezi magát ellene”, a megszólítottak többsége egyszerűen faképnél hagyta a tanácsstermet, Teleki főispán pedig másnap sem tehetett egyebet, minthogy a haladóbb gondolkodású táblabírók kérésére visszavonulót fűjt és bizonytalan időre a kérdés elnapolását kezdeményezte.⁷

A megújulás iránt elkötelezettebb erők, akik leginkább Zoltán János, Erős Lajos, Elek Mihály és Bónis Sámuel körül csoportosultak, talán az 1837. februári események hatására is stratégiát váltottak. Belátták, hogy a megyevezetéstől önként vállalt távolmaradásuk jelentősen szűkíti mozgásterüket, így a soron következő tisztújítás alkalmával már nem zárkoztak el a megyei tisztségek elvállalásától. Az előrehozott restaurációra végül 1838 tavaszán került sor, közel másfél évvel a hivatali mandátumok lejárta előtt. Ehhez alighanem hozzájárulhatott az is, hogy a regnáló magistratus tekintélyét még egy botrány árnyékolta be. Patay István első alispán fia, László, aki 1832–36 között második aljegyző volt, majd pedig a nádudvari járás főszolgabírója lett, a mikepércsi csárdában elkövetett kicsapongó viselkedése után közönséges rabként, vasvillás emberek között került a debreceni szolgabíró elé. Esetleges hivatali felfüggesztésének ügyét 1837. november 27-én vette napirendre a nagykállói tanácskozás, de a parázs vita során megegyezés ezúttal sem született. Az ülést vezető Kállay Péter második viceispán egy idő után „maga alól a széket kirúgván a tanácskozó termet egész indulattal” egyszerűen otthagya. Az ellenzékiek azonban nem követték példáját, hanem szokatlanul messzire menve, Jármay Tamás táblabíró személyében új levezető elnököt választottak, és uralkodói felírást fogalmaztak meg. Ebben kinyilvánították, hogy végső soron ez a sérelem is „a mind eddig büntetlen maradt tisztválasztáskori kihágásoknak özönéből eredett”.⁸ Másnap Kállay bocsánatkérő szavai után az uralkodói közbenjárás indítványozásától végül elálltak ugyan, de a tisztikar iránti bizalom helyrehozhatatlan megingása ettől még tény maradt.

Az 1838-as tisztépítés során a változás egyre erősödő igénye végre a gyakorlatban is érvényre jutott. Jelzésértékű, hogy az első alispáni székbe éppen az a szolnoki Jármay Imre került, aki mint a főjegyzői hivatal legesélyesebb várományosa az 1836-os vérengzés után elsőként utasította vissza jelöltségét. A második viceispánná választott, csepei Zoltán János bár már 34. életévében járt, korábban még semmilyen megyei tisztséget nem viselt. Ugyan házassága révén Patay István veje volt (neje Patay Katalin), nézeteit tekintve azonban nem tartozott apósa politikai holdudvarába. A főnótáriussá választott lengyelfalvi Erős Lajost szintén az 1836-os protestálók táborában találjuk. Az ismertebb megyei politikusok közül tulajdonképpen Bónis Samu maradt az egyetlen, aki a hivatalviseléshez nem tért vissza, de mint az egyik legaktívabb táblabíró, ő is folyamatosan vállalt feladatokat.⁹

⁶ A közgyűlési vitáról a hivatalos Protocollum mellett, még Kossuth Lajos Törvényhatósági Tudósításainak utolsó számából is értesülhetünk. KOSSUTH LAJOS: Ifjúkori iratok. Törvényhatósági Tudósítások. S. a. r. BARTA ISTVÁN. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. (Kossuth Lajos összes munkái 6.) 1034.

⁷ Uo. 1037.

⁸ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 73. k. 1837. évi jkv. 2521. sz.

⁹ Rögtön a tisztépítést követően a kisvárdai járásban lett a rovásos összeírás felügyelője. Uo. 75. k. 1838. évi jkv. 1171. sz.

A megye belső viharainak elcsendesülése után Szabolcs vármegye figyelme ismét egyre inkább az országos ügyek felé irányulhatott. Az 1839. február 18-i közgyűlésen felállították a küszöbön álló országgyűléssel foglalkozó utasítást készítő küldöttséget. Ennek személyi összetétele meghatározónak számított, mert normális körülmények között azzal lehetett számolni, hogy javaslatait a majdani követválasztó tanácskozás legfeljebb apró módosítások mellett hagyja majd jóvá. A delegációban nem kerültek abszolút többségbe az ellenzékiek. Bár a belső erőviszonyokat pontosan nem ismerjük, valószínűsíthető, hogy például Dessewffy Emil gróf, aki ekkortájt még atyja büdsszentmihályi (ma: Tiszavasvári) birtokain élt, fékezően hathatott Bónis Sámuelre. Későbbi megnyilvánulásai alapján Eördögh Aloizról sem feltételezzük, hogy a sérelmi ügyeken és az alkotmányvédelmen túl, valódi reformlépések pártolásában számítani lehetett volna rá.¹⁰ Munkálkodásukra szűk három hónap állt rendelkezésre, mert 1839. május 7-én Teleki főispán már a követválasztás levezenylésére utazott Nagykállóba. A követválasztáson Szabolcs megye, ha átmenetileg is, de szakított a durva választási kicsapongások hagyományával, mert komolyabb korteshadjárat nyomait ezúttal nem őrzik források.

Az összesereglettek között hosszabb ideig a két alispán nevét lehetett hallani, miután viszont Teleki megkérdezte, ezt veheti-e úgy, hogy „mindkettőjüket képviselőiknek elválasztani kívánják”, már jól kivehetővé vált a megosztottság. Ekkor Jármy Imre első alispán ragadta magához a szót, és kijelentette, hogy „bár nevét is némelyektől hangoztatni hallaná, de nyilvánvalóan kiveszi, hogy nem az egybeforrt közbizodalom kívánja”, ezért a jelöltségétől önként visszalép. Nagyvonalú gesztusára azonban pártolói olyan hangosan mondtak nemet, hogy a főispán végül mégis jobbnak látta voksolásra vinni az ügyet. Változást ez sem hozott, Zoltán János második alispán „tetemes többséggel” lett a megye első követe. A Pozsonyt egyszer már megjáró Jármy ilyen módon megesett veresége után egyértelművé vált, hogy a másik kiadó helyre új embert kell találni. Ennek részleteit nem ismerjük, mert a Protocollum csupán annyit jegyzett fel az utókor számára, hogy „Bónis Sámuel táblabíró felkiáltással elválasztatott”.¹¹ A szabolcsi reformellenzék későbbi vezére ezzel pályája első komoly fordulópontjához érkezett. Mindössze huszonnyolc és fél évesen nyerte el első követi megbízatását, ami ha nem is számított kiugróan korai kezdésnek, mégis bőven sorolhatunk olyan országosan ismert neveket, akik ennél csak jóval idősebb korban kaptak hasonló felkérést.¹² A rendek döntését Bónis rátermettségén kívül bizonyosan befolyásolhatta neve, ami remek ajánlólevél lehetett. Apja, idősebb Bónis Sámuel (1780–1833) korábban szintén országgyűlési követségig vitte (1825–26), majd a nehéz „cholerás időkben” első alispánként (1828–32) közmegelegedéssel irányította a vármegyét. Emellett viszont az is biztos, hogy a szabolcsi bene possessionati körei-

¹⁰ A küldöttség bizonyosan reformpárti érzelmű tagjának tekinthetjük Bónis Sámuelen kívül a két alispánt, Jármy Imrét és Zoltán Jánost, a már igazi veteránnak számító korábbi követet, Vay Jánost, Kossuth egykori tudósítóját Inczedy Györgyöt, továbbá a politikai ügyekben mindig komoly aktivitást mutató megyei főesperest, Zbiskó Imrét.

¹¹ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 78. k. 1839. évi jkv. 1078. sz.

¹² Például Beöthy Ödön és Bezerédj István 34 évesen, ifjabb Balogh János 36 évesen, míg Kubinyi Ferenc 39 évesen jutott először országgyűlési mandátumhoz. Részletesebben lásd KECSKEMÉTI KÁROLY: Magyar liberalizmus 1790–1848. Argumentum Kiadó, Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2008. 305. (Eszmetörténeti Könyvtár 10.)

ben akadt a Bónisoktól jóval befolyásosabb nemesi família. Azonos feltételek mellett a nagykállói Kállayakkal nehéz lett volna versenyre kelni. Azonban a rossz emlékű 1836-os vérengzés múlni nem akaró lidércnyomása a fiatal Samu számára utólag jól alakult. A Kállayak legígéretesebb reménysége, Ödön, Szabolcsban gyakorlatilag teljesen ellehetetlenült amiatt, hogy a botrányba apja, Gergely is nyakig belekeveredett. Ha ez nem történt volna meg, valószínűsíthető, hogy nem Csanádban, hanem az ősi fészeknek számító Szabolcsban kezdett volna politizálni, a fiatal Bónis legnagyobb riválisaként.¹³

Szabolcs vármegye 1839. évi követutasítása

Az 1838-ban megújult szabolcsi tiszttakar, a nyugodt légkör megteremtésére irányuló szándékával, első igazi próbatétele során, az 1839. május 7-i követválasztáson, jól debütált. Azonban a reformkori vármegyékben nem csak a pozsonyi küldöttek személye körül, de utasításukkal kapcsolatban is gyakran csaptak össze heves indulatok. Ez nem csoda, mivel olyan dokumentumról van szó, ami az alsótábla tagjai számára kötelező jelleggel előírta, hogy az egyes indítványoknál hogyan foglalhatnak állást. Degré Alajos, Zala kapcsán, már a 16. század végéről talált a követeknek szánt, utasításokra vonatkozó jegyzőkönyvi feljegyzéseket. Vagyis úgy tűnik, a követutasítások készítésének gyakorlata egyidős az alsótáblán kizárólag követi úton történő részvétel kialakulásával.¹⁴ Az 1825-öt megelőző hosszú diéta nélküli időszakban a politika centruma a vármegyékbe tolodott, így a reformkorban a megyék utasításadási jogukhoz még határozottabban ragaszkodtak, mint korábban.¹⁵ A Pozsonyba delegált munkáját könnyíthette, ha számára vállalható nézeteket kellett közvetítenie, ha az utasítás szellemisége és a követ elképzelései közötti harmónia viszont nem állt fenn, abból kemény gyötrelmek fakadhattak. Kivételesen ügyes politikusok persze megpróbálkozhattak azzal, hogy jelentéseikben egy-egy bevárt pótutasítás kapcsán saját elgondolásukat sugalmazzák, mint tette azt Deák 1832–36-ban. Sokszor viszont idő előtti távozásokhoz, cserékhez vezetett, ha a követ már képtelennek bizonyult küldői akaratával azonosulni.¹⁶

Szerencsére 1839-ben ilyen nehézségek nem sújtották a szabolcsi küldötteket. Zoltán János és Bónis Samu olyan instrukciókkal utazhattak a diétára, melyek kidolgozásában maguk is részt vettek, és velük komolyabb fenntartások nélkül azonosulhattak. Zala 1839. évi követutasításaihoz csatolt feljegyzései nyomán Degré Alajos, annak a megérzésének ad hangot, hogy a készítők nagy gondosságot szántak az előkészületeknek, a korábbi közgyűlési jegyzőkönyveiket alaposan átnézhatték. A kiforrott, világos érvelésekből pedig

¹³ Kállay Ödön életútját lásd TIDRENCZEL SÁNDOR: Kállay Ödön: „Az igazi Danton”. Nagykálló, 1992. (A Nagykállói Helytörténeti Füzetek 2.)

¹⁴ DEGRÉ ALAJOS: Zala megye reformkori követutasításai. Levéltári Közlemények 44–45. 1973–1974. 1–2. sz. 144.

¹⁵ PÓK JUDIT: Szabolcs megye társadalmi, politikai viszonyai a reformkorban. 167.

¹⁶ Jól példázza ezt éppen Bónis Samu apjának 1826-os esete. Az idősebb Bónis akkor szeme folyamatos gyengülését kifogásul állítva valójában azért mondott le, mert nem tudott azonosulni azzal az utasításával, amely kötelességévé tette, hogy a jobbágytelken ülő nemesek megadóztatásának terve ellen tiltakozzon. MNL SZSZBML Szabolcs Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok (továbbiakban IV. A. 1. b.) Fasc. 26. No. 909. 1826./899. d./

Deák erőteljes személyes részvételére is következtetni lehet.¹⁷ Bár kapkodás jeleit Szabolcs esetében sem tapasztalni, a dunántúli megye útmutatásától mégis jóval szerényebb terjedelmű munkájukban kevésbé bizonyultak körültekintőnek, számos fontos kérdés fölött elsiklottak és egykori követutasításaik kimerítő tanulmányozása sem történéhetett meg.¹⁸ A szerkesztési elveket illetően, tartották magukat ahhoz a gyakorlathoz, hogy az országgyűlés szokásos forгатókönyvéhez igazodva először a sérelmeket vetették papírra, a kérdésekre vonatkozó elképzeléseiket pedig csak ezt követően. Néhány pont, például a szólásszabadsági sérelemről, vagy a bevett vallásoknak az unitárius hitre történő kiterjesztéséről szóló passzusok indokolatlanul hosszúak, még a kor szokásos fogalmazásmódjánál is nyakatekertebbek.¹⁹ Arányait tekintve az anyautasítás 52 százalékból (13 pontban) tartalmaz sérelmi jellegű útmutatásokat. Ennél nem sokkal kisebb részt, 44 százalékot (11 pont) tesznek ki a reformokat szorgalmazó, építő jellegű törekvések. Közöttük a két leg hangsúlyosabb a politikai nyilvánosság és a magyar nyelv ügyének előmozdítása.²⁰ Utóbbi esetében a szabolcsiak fokozatos előrelépésben gondolkodtak. Első körben a felírások, törvények, királyi válaszok, valamint törvényhatósági felterjesztések nyelvét kívánták kizárólag magyarul szövegezni, míg a nyelv pallérozására egy millió pengőforintos nemesi felajánlást óhajtottak előírányozni.²¹ A törvények nyelvének egyszerűsítése, világosítása ugyancsak a nyelvügy körébe illeszthető célkitűzés. Jogi, államigazgatási területen egyedül a büntetőtörvények javítására irányult figyelmük. A nemesi adómentesség ügyében csak nagyon apró gesztusra álltak készen, mindössze a diéta költségeinek fele részben fizetését tartották vállalhatónak. Protestáns többségű megyeként az unitáriusok melletti, már említett kiállítás nem különösebben nagy jelentőségű. Végezetül a Pesti állandó híd építésének mielőbbi megkezdésével, valamint a népnevelő és műegyetemi intézet felállításával foglalkozó pontok kapcsán sem beszélhetünk novumokról, azok csupán az előző országgyűlés örökségeként vetődtek fel.²²

Önmagában szemlélve nem mondhatjuk, hogy a szabolcsi követek tervek nélkül indultak Pozsonyba. Ha viszont kicsit jobban szemügyre vesszük a legjelentősebb ellenzéki követ, Deák Ferenc, már hivatkozott utasítását, akkor a kép jócskán árnyalódik. Az összehasonlítás kedvéért a 40 pontot ott is százalékos arányokra vetítettük és végül 65 százalékról mondhatjuk azt, hogy érdemi reformjavaslatként értelmezhetőek. A szabolcsiak 52 százalékaival szemben pedig Zalában mindössze 27,5 százalékos mértékben kaptak teret a hagyományos sérelmi ügyek. A huszonhat reformjavaslatot tartalmazó

¹⁷ DEGRÉ ALAJOS: i.m. 227.

¹⁸ Erre enged következtetni Bónis Samu 1839. október 26-i követjelentése, melyben így fogalmaz: „Bátor vagyok a tekintetes rendeket alázatosan megkérni, hogy a múlt országgyűlésére adott utasításaikat is velem közleni kegyeskedjenek.” Azok után, hogy az utasítást készítő választmányban személyesen is részt vett, alighanem elvárható lett volna, hogy a korábbi néhány diétára vonatkozó instrukciókat alaposan megismerje, azokról jegyzeteket, tartalmi kivonatokat készítve induljon el Pozsonyba. E tudósítás tanulása szerint ez viszont nem történt meg. MNL SZSZBML Országgyűlési iratok (továbbiakban IV. A. 1. d.) 632. sz. /1317. d./

¹⁹ Uo. IV. A. 1. b. 39. cs. 598. db. 1839. /1060. d./

²⁰ Főrendi napló követelése, valamint független, az eseményekről hitelesen tájékoztató országgyűlési újság, a kiadó felelőssége alatt.

²¹ Ebből 400 ezer forintot a Pesti Magyar Színházra, 400 ezret nyelvterjesztésre, míg 200 ezret a tudós társaság nyelvújítással, nyelvpolással összefüggő tevékenységeinek finanszírozására szántak.

²² A huszonöt pontos anyautasításból egy technikai jellegű instrukció is akadt, amely a követek nyolcnaponkénti tudósítási kötelezettségeire és a fegyelmezett pozsonyi munkavégzésre vonatkozik.

zalai követutasítás egy része persze regionális jellegű. Aligha róható fel Bóniséknak, hogy a Balaton lecsapolására, a Rába és a Marcal szabályozására, vagy a Károlyváros–Fiume út állami megváltására nem gondoltak. Deákék tervei között viszont akadtak olyan lényeges törekvések is, melyeket akár a kállói küldöttség is zászlóra tűzhetett volna.²³ Végső következtetésünk mindezek ellenére mégis az lehet, hogy a különbségek bár jól láthatóak, nem alapvetően lényegi kérdéseket érintettek. Az 1839. évi diéta előtt az ellenzékiiség továbbra sem a polgári átalakulás komplex programjának képviselőjét jelentette. Deák utasítása végső soron ugyanúgy a fennálló feudális-rendi állam korszerűsítéséről szólt, mint a szabolcsiak felhatalmazása. Különbség inkább csak abban mutatkozott, amekkora részt a rendszeren a programok maradéktalan megvalósulásával ütni lehetett volna.

A Ráday-ügy és a szólásszabadságért folytatott küzdelem

Bár a szabolcsi anyautasítás egy mérsékelt ellenzéki alapállást tükrözött, az országgyűlés első napjainak eseményei mégis azt igazolják, hogy Bónisék ezt igen hamar meghaladva, gyakorlatilag azonnal a keményvonalasabb reformerek (Deák, Szentkirályi, Klauzál) mellé álltak. Erre az első apropót a szabad választáson esett sérelem szolgáltatta, amely lényegében a Wesselényi-ügytől gyökerezethető szólásszabadsági küzdelem oldalhajtaságként jelentkezett.²⁴ A diétát megelőzően Pest merészkedett a legmesszebbre azzal, hogy provokatív módon, Ráday Gedeon személyében, perben álló jelöltet választott egyik követévé.²⁵ Felutazását az uralkodó leiratban tiltotta meg, míg megyéjét új követ választására utasította. Egyedül maradt társa, Szentkirályi már a június 5-i országos ülésen kezdeményezte, hogy amíg Ráday helyét el nem foglalhatja, érdemi lépésekre ne kerülhessen sor. Szabolcs vármegye nevében Bónis Samu bátran csatlakozott a törekvéshez. A június 11-i kerületi ülésben úgy nyilatkozott, bár utasítása erre nézve nincsen, meggyőződését követve a pesti indítványt mégis egész kiterjedésében pártolni kívánja.²⁶

Az idő előrehaladásával az alsó tábla obstrukciós kitaratása gyorsan fogyatkozott. Június 17-én a személynök a királyi előadások felvételére szólította fel a rendeket, mire a megyék többsége hátrálni látszott, és nyitni kezdett egy tudakozó felírás szer-

²³ Például a papírpénz forgalomból való kivonásának kérdése, a Duna szabályozása, az izraeliták türelmi adójának eltörlése, a jobbágyság tőkés vállalkozási lehetőségeinek szélesítése, az egyházi tized eltörlése, vagy az egyházi személyek szerzeményekből származó hagyatékának 10%-os illetékkel sújtása. Az összehasonlításához lásd DEGRÉ ALAJOS: Zala megye 1839. évi követurasítása. In: Tanulmányok Deák Ferencről. Szerk. BARANYAI GYÖRGY [et al.] Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1976. 217–245.

²⁴ Az országgyűlést megelőző időszakban, valamint a diéta megnyitása után is folytatott, az ellenzéklet megfélemlíteni igyekvő kormánypolitikára vonatkozóan PAJKOSSY GÁBOR: A kormányzati „terrorizmus” politikája Magyarországon 1835 és 1839 között. Századok 141. 2007. 3. sz. 683–721. Uő: A kormányzati „terrorizmus” politikája és az 1839–40. évi országgyűlés. Történelmi Szemle, 48. 2006. 1–2. sz. 25–52.

²⁵ Bars vármegyében Balogh János, míg Nógrádban Kubinyi Ferenc esetében ugyancsak voltak hasonló próbálkozások, de azok ott nem vezettek eredményre. ERDMANN GYULA: Wesselényi Miklós politikai pere és az 1839–40. évi országgyűlés. In: Wesselényi emlékülés. Szerk. TAKÁCS PÉTER. Kölcsény Társaság, Fehérgyarmat, 1996. 117. (A Kölcsény Társaság Füzetei 8.) Erdmann Gyula az országgyűlést tárgyaló számos tanulmányát, illetve több évtizedet felölelő kutatásait a közelmúltban önálló monográfiában összegezte. Ily módon az 1839–40. évi diétáról ma már fontos, hiánypótló jellegű, összefoglaló mű is rendelkezésünkre áll. ERDMANN GYULA: Szabadság és tulajdon. Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2014.

²⁶ STULLER FERENC: Országgyűlési tudósítások (továbbiakban Stuller) I. k. (1839. június 12.) 2. sz.

kesztése felé. Ekkor Deák ehhez kényszerítő záradék hozzáfűzését javasolta, mely lényegében ugyanúgy mindenféle munkát megtagadott volna, mint Szentkirályi néhány nappal korábbi felvetése. Lépését már csak mindössze kilencen pártolták, de a megyéje instrukcióját még mindig mellőző Bónis Samu közöttük maradt. Merész kitartása odahaza egyáltalán nem talált kedvezőtlen visszhangra, az első követjelentést tárgyzó június 17-i közgyűlés jegyzőkönyvében ugyanis azt olvashatjuk, hogy „míg ezen nemzet alkotmányos képviseleti rendszerét veszéllyel fenyegető sérelem nem orvosoltatik, igyekezzenek elhatároztatni a követek, hogy az Ország Gyűlése semmi más tárgynak tanácskozás alá vételébe ne ereszkedjen.”²⁷ Bónis Sámuel maximálisan eleget is tett küldői óhajának. A július 18-i ülésben Trencsén követével vitába szállva kijelentette, ha most a főrendekhez való közeledés mellett döntenek, a sérelmek soha orvosolva nem lesznek.²⁸

A kérdés utolsó nagy csatájának ideje augusztus 1-jén érkezett el. Miután a főrendi táblán a pesti sérelem tárgyában született negyedik üzenet is elbukott, a kormányzat pedig újfent a királyi előadások felvételét sürgette, a követek ismét válaszkényszerbe kerültek. Bónis a vitában továbbra is az obstrukció mellett kardoskodott, azt hangoztatva, hogy ha már a más tárgyakba bocsátkozás semmiképpen sem kerülhető el, legalább Deák záradékát fenn kell tartaniuk. Árnyalta ugyanakkor a felsőtáblához való viszonyt, és azt a reményét fogalmazta meg, hogy a „hazafi szándék előmozdításában” való segédkezésük, barátságos közeledéssel, talán elnyerhető. A másnapi kerületi ülés többsége viszont úgy határozott, nincs értelme a további dacoskodásnak. Huszonkilenc megye beleegyezett, hogy a legújabb (ötödik) felírásban őfelségét mégis megkérjék az újoncállítással és a Duna szabályozás tervével kapcsolatos adatszolgáltatásra.²⁹ Ez az augusztus 2-i döntés azonban még mindig nem a legutolsó fordulatot jelentette Ráday ügyében. Három nappal később az alsótábla arról határozott, hogy a pesti sérelmet a szólásszabadsági panaszhoz tűzik, és annak részeként fogják ismét felterjeszteni (junctim). A huszonkilenc engedni szándékozó törvényhatóság azonban ezt a lépést is elvetette, ráadásul mivel Szentkirályi bejelentette, hogy követtársa szeptember 2-án lemondott mandátumáról, a pesti sérelem egyébként is okafogyottá vált. Szabolcs követei jelentésükben a junctim szomorú végjátékának sajnálattal történő tudomásulvételét fogalmazták meg. Keserűen konstatálták, nehogy „e jelen országgyűlése, a maradéknak egy elvesztett nemzeti jogáért, méltó átkát szenvedje, mi felett majd négy hónapokig folytak az érdekes viták, mint a múlt 1832/6ik esztendőji országgyűlésén a vallás tárgyát, kénytelenek voltak a Karok és Rendek világos óvás mellett letenni.”³⁰

Szabolcs megye számára a követválasztás szabadságának csorbulása mellett, az attól alig elválasztható szólásszabadsági sérelem egy másik kiemelten fontosnak ügynék bizonyult. A Pozsonyba való megérkezéstől kezdve társánál jóval nagyobb aktivitást mutató Bónis Samu legkevesebb tizenöt alkalommal emelt szót ebben a

²⁷ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 78. k. 1839. évi jkv. 1183. sz.

²⁸ Stuller I. k. (1839. július 24.) 14. sz.

²⁹ Uo. I. k. (1839. augusztus 7.) 18. sz.

³⁰ Követjelentés, 1839. szeptember 20. MNL SZSZBML IV. A. 1. d. 590. sz. /1317. d./

témában.³¹ Ezek során a leghangzatosabb szavakat a július 3-i IX. országos ülésben használta, ahol „édes hazánk további kifejlődésének s művelődésének fő rugójaként” határozta meg a szólásszabadságot, míg a rajta eset sérelmeket az alkotmány „életgyökerét rágó féregnek” minősítette.³² Novemberben az alsótábla álláspontja legalább két részre szakadt. Az aulikus érzelműek, élükön Zsedényivel (Szepes vármegye), a kormány felhergelésének veszélyeivel próbáltak érvelni, a radikális alkotmányvédelmet előre hibáztatva a diéta esetleges eredménytelenségéért. Deákék viszont nem kívántak hátrálni. Szabolcs két követe közül különösen Bónis gondolkodott hasonlóan. A november 13-i kerületi ülésben a tőle már lassan megszokott módon, nem túlzottan hosszan, de annál szókimondóbban fogalmazott. Mondandója lényegét Zsedényi tökéletes tagadására fűzte fel és éppen a kitartás hiányának esetére vizionálta az országgyűlés sikertelenségét. Úgy fogalmazott, hogy „ide jöttünk szép reményekkel, azt hívnék, hogy egy rakás jó resolútiót viszünk haza, s majd a helyett viszünk egy rakás kötelet a szegény adózó gyermekeinek katonává fogatására.”³³ Miközben az ellenzék nem akart tehát katonát ajánlani a szólásszabadsági törvény megszületéséig, a kormány újabb kísérletet tett az ellenállás megtörésére. Pozsonyba rendelték Lederer tábornokot, hogy a követi táblával ő folytassa tovább az egyeztetéseket. Február elején huszonnégy törvényhatóság csekélyke többsége el is fogadta a megállapodás szükségességét és Sopron indítványára úgy határozott, ideje napirendre tűzni az újoncállítás kérdését. Szabolcs vármegye azonban a maga részéről továbbra sem hajlott engedményre. Amikor a többség áldását adta a katonaillesítésre, követei így keseregtek: „a százados példák, s kijátszott szép nemzeti remények előidézései nem voltak elég erősek arra bírni a többséget, hogy a napirenden lévő sérelmet folytatva a katonai ajánlást továbbra halassza. Egy csekély többség kimondatta ellenünk, hogy az újoncok megajánlásába most kíván bocsátkozni.”³⁴ Bónisék egyúttal azt is megígérték küldöiknek, mindig ahhoz állnak majd, aki felől a sérelmek orvoslásához a legtöbb biztosítékot kapják. A gyakorlatban ez egyet jelentett a Deák és Klauzál melletti rendíthetetlen kitartással. Ugyannyi újoncot ajánlottak, mint Zala³⁵ és akkor is az oppozíció vezére mellett álltak, amikor azok az adómegajánláshoz próbálták kapcsolni a kérdést.³⁶

A tizenegy hónapig tartó diétai küzdelem, ha az eredeti szándékoknak megfelelő győzelmet nem is, némi részeredményt végül mégiscsak hozott. 1840. május 1-jén József nádor kihirdette azt a királyi leiratot, amely elrendelte a politikai perekben

³¹ A megállapítás egyrészt az országos ülésekről tudósító hivatalos napló, továbbá Stuller Ferenc kéziratos naplójának összevetésével készült. A megnyilvánulások közé számítottuk azokat az eseteket is, ahol hosszabb idézettség nélkül, csupán az ügyet pártolók között találkozni Bónis nevével.

³² Felsőleges első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar és Csehországnak e néven ötödik apostoli királyától szabad királyi Pozsony városába 1839-dik esztendei Szent Iván havának 2-dik napjára rendeltett Magyarország közgyűlésének írásai. (továbbiakban Ogy. írásai, 1839–40.) Belnay, Wéber és Wigand, Pozsony, 1839–40. 119.

³³ Stuller II. k. (1839. december 5.) 50. sz.

³⁴ Követjelentés, 1840. február 7. MNL SZSZBML IV. A. 1.d. 92. sz. /1317. d./

³⁵ 28 ezret, a végül elfogadott 38 ezerrel szemben. 1840. február 20. LXXXIX. országos ülés. Ogy. írásai, 1839–40. 106.

³⁶ Az 1840. április 8-i kerületi ülésben már csak Vas, Nógrád, Zala, Somogy, Hont, Pest, Szabolcs, Gömör, Borsod, Heves, Bereg, Bihar, Csongrád, Békés és Csanád kívánták a szólásszabadsági sérelem orvoslásához kötni az adómegajánlást. A többség Andrássy József esztergomi követ indítványozására elfogadta az adókérdés tárgysorozatba vételét. Stuller II. k. (1840. április 20.) 85. sz.

bebörtönzöttek szabadon engedését, továbbá a folyamatban lévő hasonló jellegű tárgyalások megszüntetését.³⁷ Ez lényegében annyit jelentett, hogy Bécs az ellenzék tetteles elnémitásával többé már nem próbált kísérletezni. Nem elvitatható, hogy az ügyért az alsótáblán Deák tette a legtöbbet. Kitartását ugyanakkor mindenképp erősíthették az olyan lojalitásukban megkérdőjelezhetetlen harcostársak, mint amilyenek a Szabolcsot képviselő Bónis Sámuel is számított.

Reformkérdések az alsótábla előtt

A reformkérdések közül az anyautasítás ötödik pontja, a magyar nyelvet patronálni szándékozó egy millió pengőforintos nemesi felajánlás kezdeményezése számított a szabolcsiak legeredetibb ötletének. Bónis Samu ezt először az 1839. július 1-jei kerületi ülésben vetette fel, majd július 16-án indítványát országos ülésben is megismételte.³⁸ Előadását rokonszenv kísérte, de foganatja nem lett. Hosszú hónapok néma csöndje után 1840. április 17-én végül ismét megújította a diéta elején felvetett kezdeményezését. Hasonló dolgokról ekkor mások is beszéltek, például Pulszky Ferenc (Sáros vármegye) a népnevelés ügyét kívánta 600 ezer pengőforinttal megtámogatni, de Bónis javaslata így is valódi visszhang nélkül maradt. Valószínű, az időpont sem lehetett a legalkalmasabb. Az alsótábla épp azon vitatkozott, vonja-e tárgyalás alá a megyei tisztválasztások tárgyában készült választmányi javaslatot. Másrészt a témában pótutasítások beszerzésére lett volna szükség, ami az időhiány miatt, a diéta előtt még vaskosan tornyosuló feladatok közepette nem tűnt kivitelezhetőnek. Így végül Bónisék kezdeményezése csak részlegesen, a Pesti Magyar Színházra vonatkozó felajánlás erejéig vált valósággá (1840. évi XLIV. tv.).

Bár a nyelvhasználat szélesítését célzó törekvések tekintetében az alsótáblának nem kellett kemény kormányzati ellenlépésekkel szembesülnie, viták azért bőven akadtak. A szabolcsi Bónis ebben a tekintetben is az engesztelhetetlenebb ellenzékiekkel rokonszenvezett és 1840. május 7-én azt pártolta, hogy a törvények kizárólag magyar nyelven történő szerkesztésére még a folyó országgyűlés alatt térjenek át. Harminc törvényhatóság ugyanakkor nagyvonalúbbnak bizonyult, és a rövidesen véget érő aktuális diéta erejéig még elfogadta a két nyelven születendő törvénysszövegeket.³⁹

Az úrbér tárgyában Szabolcs beérte az előző diéta ide vágó törvénycikkelyeivel, és a megyék többségétől eltérően, módosításra, a végrehajtással kapcsolatos hiányosságok javítására irányuló kezdeményezéseket nem vett fel anyautasításába. Csak az 1839. július 26-i közgyűlésben irányult figyelmük a kérdésre, néhány fontos változta-

³⁷ A Bécsben 1840. április 29-én kelt leirat eredeti szövege nem került a hivatalos levéltárakba. Miután a nádortól Deák annak szövegét megismerte, úgy gondolta, a kegyelemgyakorlás ténye sértheti követtársai érzeit. Ezért a május 1-jei vegyes gyűlésben csupán a rescriptum tartalmi ismertetése történt meg. Mindezt Deák csupán 1872 végén mesélte el Eötvös Károlynak, aki pedig még további 27 évet várt azzal, hogy erről nyilvánosan is beszéljen. (Eötvös Károly adomái. Az obstrukció hatvan év előtt. Egyetértés, 1899. január 22.) Idézi KOSSUTH LAJOS iratai 1837. május–1840. december. Szerk. PAJKOSSY GÁBOR. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. 622. (Kossuth Lajos összes munkái 7.)

³⁸ XIII. országos ülés. 1839. július 16. Ogy. írásai, 1839–40. 165.

³⁹ Szabolcs mellett Ung, Szatmár, Gömör, Borsod, Heves, Torna, Bihar, Csongrád, Temes, Zala, Komárom, Somogy, Hont, Pest és Tolna szavaztak a tisztán magyar nyelven szerkesztendő törvényekre, míg Nógrád és Moson esetében a két követ ellentétesen voksolt. Stuller II. k. (1840. május 13.) 91. sz.

tási szándékkal kapcsolatban ekkor adtak instrukciókat követeiknek.⁴⁰ Ezt követően viszont Bónis Sámuel több figyelemre méltó javaslatot is tett. A szeptember 13-i kerületi ülésben az úriszék intézményének általános megszüntetését indítványozta. Felhozott érve, miszerint a természetes igazság elvével ellenkezik, hogy a perlekedő fél önmaga bírója legyen, ugyanakkor elég szegényesnek tűnik. Persze nem zárható ki az sem, hogy mást is említett, amivel a sedes dominalis idejeműltóságát próbálta érzékeltetni és csupán a forrásközlő szűkszávúsága miatt tudunk keveset az esetről.⁴¹ Mivel a javaslatot csak tizenhárom másik megye pártolta, az ügy hamar lekerült a diéta napirendjéről. A jobbágyi kihágások szolgabírók által történő megbüntetése még kevésbé bizonyult népszerű ötletnek. Törvényerőre emelkedett viszont az a szabolcsi kezdeményezés, amely kimondta, ha az úrbéri rendezés során egyik fél sem emel kifogást, akkor a perköltségek csökkentése, és az időnyerés miatt az ügyet ne kelljen följebb vinni a Sedria, majd a Helytartótanács elé (1840. évi VII. tvc. 15. §).⁴² Bónis az úrbéri munka fogalmának szélesítésére is tett kezdeményezést. Az október 8-i országos ülésben szorgalmazta, hogy az úri munkák fuvarozásra is használtassanak, amennyiben az kétnapi járásnál nem terjed messzebbre.⁴³

Az önkéntes örökváltsággal összefüggésben a szabolcsi rendek 1839-ben nem adtak utasítást. Követeik azonban mindenképpen el akarták kerülni, hogy a megye ebben a fontos kérdésben szavazat nélkül maradjon. Mivel tudták, hogy korábban az 1832–36-os országgyűlésen az úrbéri operátum részeként „jelkesen pártolták” a kérdést, bátorkodtak ennek szellemében szavazni.⁴⁴

A gazdasági törvénykezés területén Szabolcs vármegye alig mutatott aktivitást. Kijelenthető, hogy a diéta gyakorlatilag sötétben tapogatózott, amikor 1839 szeptemberében Ung, majd Temes indítványára váltótörvényszék felállítását vette napirendjére. A váltó alapelvei annyira hiányoztak a magyar jogalkotás gyakorlatából, hogy azzal az alsótábla követői érdemben nem is tudtak mit kezdeni.⁴⁵ Így végül október 23-án, többek között Bónis Samu felszólalása nyomán, olyan elhatározás született, hogy a tárgyat kerületi tanácskozás helyett országos választmányra bízzák, amely erőfeszítéseiről a későbbiekben számol majd be. Bár a küldöttségben a legaktívabb követek (Deák, Klauzál, Szentkirályi, Zsedényi, Pulszky) is helyet kaptak, a törvény előkészítéséhez még ők sem tudtak hozzákezdeni addig, amíg Wildner Ignác bécsi jogtanár szakértőként nem csatlakozott hozzájuk és Eötvös József emlékei szerint jó pár előadást meg nem tartott.⁴⁶ Végül a kész törvénytervezet is az ő javaslatai alapján készült

⁴⁰ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 39. cs. No. 598. 1839. /1060. doboz/

⁴¹ Stuller. I. k. (1839. szeptember 21.) 30. sz.

⁴² Uo. I. k. (1839. szeptember 25.) 31. sz.

⁴³ Október 8-i országos ülés. Ogy. írásai, 1839–40. 297.

⁴⁴ Követjelentés, 1839. szeptember 12. MNL SZSZBML IV. A. 1. d. 553. sz. /1317. doboz/

⁴⁵ A váltójoghoz kapcsolódó munka nem sokkal a törvény születése után elsőként KOLGYÁRI CSÁSZÁR FERENC tollából született: *A magyar váltójog*. Trattner Károly, Pest, 1845. Szintén korabeli munka KARVÁRY ÁGOSTON: *A magyar váltójog*. Streibig, Győr, 1846. A kérdéshez kapcsolódóan lásd még PLÓSZ SÁNDOR: *A magyar váltójog* kézikönyve. Eggenberger, Budapest, 1895. VARGHA GYULA: *A magyar hitelügy és hitelintézetek története*. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest, 1896. UNGÁR LÁSZLÓ: *A magyar nemesi birtok eladósodása 1848 előtt*. Századok 69. 1935. 1–3. sz. KUNCZ ÖDÖN: *A magyar kereskedelmi- és váltójog tankönyve*. Grill Károly, Budapest, 1938. BABJÁK ILDIKÓ: *A váltó fajtái a 19. században*. Miskolci Jogi Szemle 2. 2007. 1. sz.

⁴⁶ BABJÁK ILDIKÓ: *Az írástudatlanok váltóképesége a dualizmus idején*. AETAS 24. 2009. 1. sz. 146.

el. Deák a jogszabály hasznosságát csöppet sem vitatta, mindössze azt kifogásolta, hogy a kormány a váltótörvényeszéki bírák jelölési jogánál nem akart teret engedni a vármegyéknek. Ebben a sérelemben újfent számíthatott Szabolcs pártolására. Az 1840. május 9-i kerületi ülésben Bónis Samuék is hangoztatták fenntartásukat, de végül tizenkilenc további törvényhatósággal együtt kisebbségben maradtak.⁴⁷

Az 1838-as pesti árvíz után, melynek híre a szabolcsi megyevezetést is lesújtotta, igen szomorú, hogy a pesti állandó híd ügyét leszámítva az infrastruktúrafejlesztés kérdése teljes mértékig elkerülte a rendek figyelmét. A követek csupán azt követően figyelmeztették küldőiket a megye vizek szempontjából igencsak kritikus helyzetére, miután örömmel tapasztalták, hogy a tárgyat, a királyi proposíciók harmadik pontjaként maga az udvar terjesztette a diéta elé. 1839. június 17-i pótutasításában a törvényhatóság végül orvosolta a hiányosságokat. A megye földrajzi fekvéséből adódóan érthető és logikus módon, a két nagy folyó szabályozásának együttes munkálatba vételét tűzték ki célul.⁴⁸ Buzgóság tekintetében az országgyűlés egyébként nem szenvedett hiányt. Előkerült például a Duna-Tisza csatorna már a 18. században megálmodott terve, amit József nádor támogatása mellett, a nyílt szín előtt ekkortájt leginkább Vécsey Miklós szatmári főispán dédelgetett. Bár az elképzelés megtalálta Széchenyit és Sina György bécsi bankárt is, igazán egyikük sem állt teljes mellszélességgel mögötte. Utóbbi lényegében csak a jobb parti vasút melletti harc során, Vécsey támogatásáért cserébe ígért anyagi segítséget, míg Széchenyi, a hasznosságot nem vitatta ugyan, mégis számtalan akadályt látott, műszaki, pénzügyi, politikai síkon egyaránt, nem beszélve a Lánchíd amúgy is göröngyös útjának esetleges további lassulásáról.⁴⁹ Nem tudjuk a szabolcsi követek mindezekből mennyit érzékeltek. Az viszont ismert, hogy az 1840. április 16-i kerületi ülésben Bónis Samu teljes odaadással a csatornaépítés biztosítékaként szolgáló törvénytervezet mellett állt, Somssich Miklós somogyi követet pedig határozottan bírálata, amiért az a felállítandó vállalat túlzott állami megkötése ellen emelt szót. Mint fogalmazott, „midőn a Társaságnak igen nagy szabadságot akar tulajdoníttatni, éppen akkor talán provinciális érdekéből azt akarja, hogy semmi se legyen a vállalatból”.⁵⁰ Deák nyilvánvalóan Bónishoz is célozta azon megjegyzését, hogy méltatlannak tartja a somogyi küldöttet ért támadásokat. Az ellenzéki vezér ugyanis egyáltalán nem vonta kétségbe Somssich csatorna melletti kiállítását, inkább arról próbálta nagyon meggyőzően felvilágosítani, hogy a törvényhozó garanciáinak és kikötéseinek hiánya milyen veszélyekkel járhat.⁵¹

Visszakanyarodva a folyamszabályozás kérdéséhez, a diéta előtt hamar nyilvánvalóvá vált, hogy az ilyen volumenű beruházások esetében olyan sok műszaki és pénzügyi kérdés kell megoldani, ami mindenképpen időt igényel. Lechner József építési igazgató, illetve Vársárhelyi Pál egyedül a Duna-szabályozás költségeit 8,9 millió ezüstforintra becsülték. Erősen

⁴⁷ Stuller II. k. (1840. május 13.) 91. sz.

⁴⁸ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 39. cs. No. 598. 1839. /1060. d./

⁴⁹ DEÁK ANTAL ANDRÁS–LANIER, AMÉLIE: Széchenyi István és Sina György közös vállalkozásai. L'Harmattan, Budapest, 2005 75. 102. (A múlt ösvényén 12.)

⁵⁰ Stuller II. k. (1840. április 30.) 87. sz.

⁵¹ DEÁK FERENCZ beszédei I. 1829–1841. Összegejtötte: KÖNYI MANÓ. Franklin Társulat, Második, bővített kiadás, Budapest, 1903. 479.

kérdéses volt tehát, hogy például a nemesség már-már szokássá váló egyszeri áldozatvállalása, elegendő hozzájárulás lehet-e a felmerülő költségekhez.⁵² Ezen kívül alapvető ellentétet jelentett, hogy a reformtábor a Béccsel szembeni bizalmatlanság miatt egy az országgyűlésnek felelős szervet képzelt el a nagy volumenű közberuházás élére. Így született meg az a kitérő jellegű döntés, hogy egy országos választmány döntsön majd a folyamszabályozás ügyében, a kormánytól várt részletes adatszolgáltatást követően. Az alakuló testületbe a Tiszántúli kerület részéről bekerült Zoltán János is, de kapcsolódó tevékenységéről forrásokkal nem rendelkezünk.⁵³ Ami a Szabolcs vármegye szempontjából külön is fontos Tisza sorsát illeti, az 1839. június 17-i pótutasításból még annyit sem sikerült keresztülvinni, hogy az „egyéb folyamok” kifejezés helyett, a folyó legalább nevesítve kerüljön be a törvény szövegébe.⁵⁴

Vasutak tekintetében Szabolcs már az előző diétán is hallatta hangját. Vay János, a megye akkori követe egyenesen kisajátítási törvényt javasolt, nehogy a tervezett pályáépítések kapcsán is megismétlődjön a pesti kőhíd példája, amikor Pest városa nem éppen szerény árat akart kérni a majdan átengedésre kerülő telekért.⁵⁵ A kérdésnek az 1839–40. évi országgyűlés előtt azért is szentelhetett volna több figyelmet a törvényhatóság, mert a leendő vasúthálózat alapjait jelentő 1836. évi XXV. tvc. óta történtek érdemi előrelépések. 1838 márciusában napvilágot látott a jobb parti vasút terve, illetve javában folytak Sina fő konkurensének, Ulmann Móricnak előmunkálatai, nem csak a bal parti vonal, de egy Pest és Debrecen között építendő pálya tárgyában is. Az országgyűlés Pozsony megye körlevele nyomán 1839. december 2-án egy Bécs–Pozsony közötti szárnyvonal ötletével összefüggésben tárgyalta a kérdést. Ekkor a szabolcsi követek a többséggel tartva, a bal parti vasút mellett foglaltak állást.⁵⁶ Döntésük okát illetően inkább csak feltételezéseink vannak. Ulmann ígéretet tett, hogy a kezdetben állati erővel üzemelő pályán magyar lovakat használ majd. Sina ellen továbbá az is szóba jött, hogy a magyarországi dohánykereskedelemben elfoglalt helyzete után, nem volna szerencsés pozícióit a vasutak révén még tovább erősíteni.⁵⁷ Szabolcs földrajzi helyzetéből, valamint a hazai dohánytermelésben játszott szerepéből kiindulva valószínűsíthető, hogy ezek az érvek könnyen hathattak Bónisékra. A diétai többség támogatása újabb cselekvésekre bátorította Ulmann. December 30-án beadvánnyal fordult Pozsony megyéhez, melyben közölte, a Helytartótanács engedélye után meg fogja kezdeni az építkezést, nem csak Bécs, de Szolnok–Debrecen irányába is. Terve Pozsonyban, az 1840. február 28-i országos ülésben került a rendek elé. Bónis Sámuel felszólalásában ekkor úgy fo-

⁵² FAZEKAS CSABA: Folyószabályozás és egyházpolitika. Az 1840. évi IV. törvény által kiküldött országos választmány irataiból. Lybus. Magyarstudományi Forrásközlemények 9. 2011. 395. 404–415.

⁵³ A választmány munkáját „A folyószabályozásra kiküldött országos bizottság jelentései és iratai” című állag felhasználásával (MNL Regnicolaris Levéltár, Diaeta anni 1843/44 c. fondja) próbálta meg bemutatni Varga János. Tanulmánya azonban a 38 fős bizottság csupán néhány fontosabb tagjának ténykedése (pl. Szentkirályi) kapcsán említ adalékokat, Zoltán János szerepére nem tér ki. Lásd VARGA JÁNOS: Az 1840-ben kiküldött folyószabályozási országos választmány működése. In: Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára. Szerk. BERTÉNYI IVÁN. ELTE Történelem Segéd tudományai Tanszék, Budapest, 1980. 351–365.

⁵⁴ A Tisza-szabályozás előzményeire és korai történetére vonatkozóan BOTÁR IMRE–KÁROLYI ZSIGMOND: A Tisza szabályozása I. (1846–1879). Budapest, 1971. (Vízügytörténeti Füzetek 3.)

⁵⁵ BOROSY ANDRÁS: Pest megye és az első hazai vasutak építése. In: Fejezetek Pest megye történetéből. Tanulmányok. Szerk. EGEY TIBOR. Pest Megyei Levéltár, Budapest, 1990. 233. (Pest Megye Múltjából 7.)

⁵⁶ Követjelentés, 1839. december 8. MNL SZSZBML IV. A. 1. d. 690. sz. /1317. doboz/

⁵⁷ Hermann Strrach, Geschichte der Eisenbahnen Österreich–Ungarns von den Anfängen bis zum Jahre 1867. című munkájára hivatkozik DEÁK ANTAL ANDRÁS–LANIER, AMÉLIE: i.m. 74.

galmazott, hogy „hazánk a meleg kereskedő világnak oly alsó lépcsőin áll,” ami miatt a vasútépítést teljes szívvel pártolnia kell, annyi kikötéssel, hogy az építkezések mindenképp Pesten kezdődjenek.⁵⁸ A vasútvita, illetve a diéta azon kimenetele, hogy végül egyik fél sem kapott kizárólagos kiváltságot, a legtöbbet magának az építkezéseknek ártotta. Sina az alsótábla erős bal parti lobbijának hatására a bécsi pályaudvaron leállította a Győr felé induló vonatok csarnokának építését. Egyelőre Ulmann és a Középponti Vasúttársaság sem tett érdemi előrelépéseket, tényleges munkálataik csupán a következő országgyűlés alatt, 1844 októberében kezdődtek el. Ennek ellenére Szabolcs megyét mégis védelmünkbe kell vennünk. A regionális okokból kifolyólag szilárd bal partiságuk érthető volt. Másfelől az is tény, hogy ekkoriban még szinte mindenki fejében bőven akadt bizonytalanság. Deák például álomnak érezte a Pest–Debrecen vonalat, Széchenyi pedig egyelőre fontosabbnak látta a vizek szabályozását és a dunai gőzhajózást.⁵⁹

Az országgyűlési költségek viselésének tárgyában az 1839. augusztus 21-i kerületi ülésben az alsótábla hihetetlen megosztottságot mutatott. A diétai terhek állandó viselése fel sem merült, a többség e helyett az 1836-os példa analógiájára a folyó országgyűlés erejéig, a szabad ajánlás mellett tette le voksát. Szabolcs még ennyire sem tarthatott a többséggel, követeknek utasításuk szerint, a fele részes fizetést kellett pártolniuk.⁶⁰ Bár üzenetváltások még április végén is zajlottak a tárgyban, végül az augusztusi álláspont nem változott. Az 1840. évi XLV. tvc. szinte szóról-szóra átvette a korábbi vonatkozó jogszabály szövegét.

Több hajlandóságot mutatott Szabolcs egy rokonítható kérdés, az országgyűlési szállások ügyében. Pozsony városa már nem először kezdeményezte, hogy a törvényhatóságok járuljanak hozzá a szállásdíjak kifizetéséhez. Az előző országgyűlés folyamán, az 1836. március 29-i kerületi ülésben tizenegy támogató voks mellett megbuktatott ügy 1840-ben ismét napirendre került.⁶¹ Bár Szabolcs, mint utaltunk rá, ezúttal támogatóan voksolt, az arányok tekintetében a négy évvel korábbihoz képest érdemi előrelépés nem történt. A többség kifogásként arra hivatkozott, az elzárkózás is segítséget jelenthet abban, hogy a diéta végre Pestre költözhessen.⁶²

A kormányzat által annyira szorgalmazott adó tárgyában Szabolcs vármegye csak egy kicsivel mutatott több engedelmességet, mint a legelutasítóbbnak számító Zala és Csongrád. Emelésről ugyan egyetlen törvényhatóság sem kívánt hallani, a csökkentés mértékét illetően viszont szélsőségesen ingadoztak az álláspontok. Bónisék eredetileg a második legkevesebbet (3 millió 800 ezret) ígérők táborába álltak, de mivel a többség tőlük készségesebbnek bizonyult, a közelítések során végül az évenként négy milliót vállalókhöz társultak.⁶³ Miután a királyi leirat ezt az összeget nem fogadta el, az alsótáblán 1840. április 27-én újra tárgyalás alá kellett venni a kérdést. Szabolcs sem ekkor, sem április 30-án nem tántorítottak a négy milliótól, azonban a többség

⁵⁸ XCVI. országos ülés, 1840. február 28. Ogy. írásai, 1839–40. 200.

⁵⁹ BOROSY ANDRÁS: i.m. 234–235.

⁶⁰ Stuller I. k. (1839. augusztus 25.) 23. sz.

⁶¹ KOSSUTH LAJOS: Országgyűlési Tudósítások. V. 1835. augusztus 27.–1836. május 2. S. a. r. BARTA ISTVÁN. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961. 606. (Kossuth Lajos összes munkái 5.)

⁶² 1840. február 27-i országos ülés. Stuller II. k. (1840. március 4.) 73. sz.

⁶³ Uo. II. k. 1840. április [nap megadása nélkül]. 86. sz.

végül zöld utat engedett az 1836-ban elfogadott 4 millió 400 ezernek. Követjelentésükben a történekről Bónisék igen szűkszavúan, így nyilatkoztak: „Szükséges még megemlíteni, hogy az április 30-i kerületi ülésben a KK és RR, bár csekély többséggel a capitulatio idejét 10 évekre emelték és az addig folyó adót azon óvással, hogy az 1840. esztendő május 12. napjától 1843 esztendő május 12. napjáig és nem tovább ajánltatik, újra megajánlották”.⁶⁴

Református többségű megyeként evidenciának számított, hogy a vallásbeli kérdések iránt a szabolcsi rendek 1839–40-ben is kitüntetett érdeklődést mutattak. Az alsótábla 1840. január 20-án vette napirendjére a vegyes házasságok sérelmét. Az előzményt Lajcsák Ferenc nagyváradi, valamint Scitovszky János rozsnói (később pécsi) püspökök pástorlevelei szolgáltatták, melyben arra utasították papjaikat, ne áldják meg a különböző felekezetekhez tartozók egybekelését, amennyiben a protestáns vőlegény nem hajlandó reverzalist adni arról, hogy születendő gyermekeiket katolikusként keresztelik meg.⁶⁵ A viták során előkerült az előző országgyűlés egyik törvényjavaslata, amely a sokat kárhozottat 1791. évi XXVI. törvénycikknél egyértelműben kívánta védelem alá venni a vegyes házasságokat. A kérdésben végül szokatlan egység mutatkozott nem csak az alsótáblán, de a főrendek részéről is. Így amikor az 1840. május 7-i kerületi ülésben Bónis Samu ebben a témában szólalt fel, támadásait elsősorban a katolikus klérusra zúdította. Úgy fogalmazott „kinek a törvény nem tetszik, hagyja el a hazát, melyben az létez”. Majd hozzátette, hogy a diétán többen az újoncok megajánlását sem kívánták, mégis elfogadták azt, mert a többség akaratát mindenkinek kötelessége tiszteletben tartani.⁶⁶ A vallási törvénytervezet kész tényként kezelése végül korainak bizonyult. V. Ferdinánd nem akart konfliktust a legfőbb magyarországi szövetségesének számító katolikus egyházzal, így a túl kései felterjesztésre hivatkozva elzárkózott a szentesítés elől. Ezzel a maga részéről elkerült ugyan egy konfrontációt, de az orvosolatlanul maradt sérelem újabbakat nyitott meg. A vegyes házassági viták épp az országgyűlés bezárása után hágtak tetőpontjukra.⁶⁷

Annak ellenére, hogy a politikai nyilvánosság szélesítése Szabolcs megye régi törekvései között szerepelt, talán a viszonylag egyértelmű konszenzus miatt, nem tűnik úgy, hogy követeik munkájában a kérdés valódi hangsúlyt kapott volna. Deák már rögtön az első, 1839. június 8-i kerületi ülésben szóba hozta az országgyűlési szabad újság ügyét, mire a követek előásták az előző diéta során e tárgyban szerkesztett üzenetüket, és a következő napok vitái után, ezt terjesztették fel a főnemesek felé. Június 13-án mindössze egyetlen megye voksolt a hírlap ellen, ami jól jelzi, hogy a preventív cenzúra hívei erősen visszaszorulóban voltak.⁶⁸ Nagy felháborodást keltett viszont a personalis megjegyzése, miszerint a „divatozó censura” törvényesnek tekinthető. Klauzál azonnal óvást kezdeményezett, mert mint fogalmazott, a maga részéről a szabad sajtó kormány általi korlátozásának a törvényekben legkisebb nyomát sem ismeri. Szabolcs megye nevében Bónis Samu a személynök kijelentésre vonatkozó

⁶⁴ Követjelentés, 1840. május 2. MNL SZSZBML IV. A. 1. d. 288. sz. /1317. doboz/

⁶⁵ Követjelentés, 1840. január 24. Uo. IV. A. 1. b. 40. cs. No. 1130. 1840. /1080. doboz/

⁶⁶ Stuller II. k. (1840. május 13.) 91. sz.

⁶⁷ A kérdéstről lásd FAZEKAS CSABA: Deák Ferenc egyházpolitikája a reformkorban. Lucidus Kiadó, Budapest, 2008.

⁶⁸ BÉNYEI MIKLÓS: Reformkori országgyűlések a sajtószabadságról. Stúdium Kiadó, Debrecen, 1994. 52.

csongrádi ellenkezéshez ragaszkodott, továbbá kifejtette, hogy „a művelődésnek és a haza boldogságának a nyilvánosság lévén alapja”.⁶⁹ Az üzenetváltások ezt követően még sokáig folytatódtak, de az igazi szópárbajok már a főrendeknél zajlottak.

A kerületi naplóval kapcsolatban a szabolcsi követek is egyet értettek azzal, hogy létrehozását a rendek havi 15 pengőforintos támogatással próbálják előmozdítani.⁷⁰ A szép remények azonban hamar odavesztek. Néhány alsótáblai delegált hiába egyeztetett a gyorsírókkal, illetve Schmidt Antal nyomdással is, utóbbi szeptember 17-én arról értesítette az országgyűlést, hogy egy „felsőbb rendelés” tiltása miatt a munkát mégsem kezdheti meg. Így nem maradt más hátra, mint a történetek sérelmeként való megfogalmazása és a folyamatos üzenetváltások megindítása. Hiába találtak a követek olyan erős szövetségesre a főrendi táblánál, mint Batthyány, a kerületi ülések hiteles közlönye egyelőre mégis elbukott. Szerencsére nem ez történt a felsőtábla diáriumával, aminek kiharcolását javarészt szintén Batthyány erőfeszítéseinek lehetett köszönni.⁷¹

Szabolcs vármegye sokszor szorgalmazott kezdeményezései közül mindenképp említésre szorul még a büntetőtörvények javításának, illetve a tisztválasztási kihágások megfékezésének kérdésköre. Bónis Sámuel mindkettő tanácskozásba vételét számtalanszor felvetette, utoljára még 1840. április 17-én is, pedig akkor az adókérdés már zajló vitája miatt nyilvánvalóan sejteni lehetett, hogy az országgyűlés berekesztéséig nem lehet hátra túl sok idő. Bár a kérdéseket illetően akár azon is el lehetett volna gondolkodni, rendezésük egyáltalán lehetséges-e a fennálló alkotmányos berendezkedés keretei között, ilyen messzire az ellenzék még nem merészkedett. A szabolcsiak vonatkozó pótutasítása ugyan precíz és alapos volt, de teljesen egyértelműen csak egy „rendies” reform koncepcióját mutatta, ami a jogi-intézményi kereteket nem érintette. A diéta viszont még erre sem mutatott elég elhatározottságot. A tisztválasztó szék jobb elrendezése tárgyában készült választmányi munka értékelése „az idő szűkössége miatt elmellőztetett,” és ugyanez a sors jutott a büntető ügyeknek is, amely egy országos választmány felállításával hátródott tovább a következő törvénykezési majdani feladatai közé.⁷²

Az országgyűlés mérlege Szabolcs vármegye szempontjából

Teljes mértékig egyetérthetünk Erdmann Gyulával, amikor az 1839. évi követutasítások alapján Szabolcs vármegyét több vonatkozó tanulmányában is a mérsékelt ellenzéki törvényhatóságok között tünteti fel.⁷³ Való igaz, hogy az 1838-tól megteremtődött nyugodt körülmények dacára nem született kimondottan haladó szellemiségű anyautasítás. A szólásszabadsági sérelem terén beérték a junctim lehetőségével, az orvoslás

⁶⁹ VI. országos ülés. 1839. június 21. Ogy. írásai, 1839–40. 84.

⁷⁰ Követjelentés, 1839. szeptember 20. MNL SZSZBML IV. A. 1. d. 590. sz. /1317. doboz/

⁷¹ MOLNÁR ANDRÁS: „A kormányt hatalmának visszaélésével vádolom!”: Batthyány Lajos gróf az 1839/40-es országgyűlésen. Levéltári Szemle, 45. 1995. 1. sz. 12–13.

⁷² Követjelentése, 1840. május 2. MNL SZSZBML IV. A. 1. d. 288. sz. 1317. /doboz/

⁷³ ERDMANN GYULA: Wesselényi Miklós politikai pere és az 1839–40. évi országgyűlés 117. Országgyűlési követutasítások és alkotmányos jogvédelem 1839. 50. 59. Deák az 1839–40. évi országgyűlésen 106.

érdekében nem akartak a totális obstrukció eszközéhez nyúlni. A reformelképzeléseket illetően sem bizonyultak olyan körültekintőeknek, mint a Deák közreműködésével dolgozó zalai rendek, végül pedig a korábbi diétákra készített követutasítások alapos, mindenre odafigyelő áttanulmányozása is hiányozhatott. Nem tudjuk pontosan rekonstruálni, hogy a visszafogott alapállás minek hatására változott meg. A vázoltak fényében viszont kijelenthetjük, hogy Bónis Samu és Zoltán János az országgyűlés megnyitása után azonnal a legkitartóbb ellenzékhez pártoltak, akik mellett mind az alkotmányvédelem, mind pedig a reformkérdések vonatkozásában, elenyésző ritka kivételektől eltekintve, végig ki is tartottak. A követek álláspontja sokszor nem csak tárgyanként, de egy adott ügyben akár felírásonként is változhatott, attól függően, megyéjük éppen milyen friss instrukciókkal látta el őket. Az alsótábla politikai összetételéről és erőviszonyairól közelebbit mondani ezért csak konkrét szavazások vizsgálatával lehetséges. Kecskeméti Károly éppen ebből kiindulva, az 1839–40. évi országgyűlés vonatkozásában tizenhárom voksolást tett mérlegre, és ezek alapján mindössze tíz megyéről találta úgy, hogy végig a liberális táborban állt. Az egyik ilyen törvényhatóság Szabolcs volt.⁷⁴ Pusztán a szavazásokat nézve nagy fordulatról persze nem beszélhetünk. A zömében kálvinista bene possessionati által irányított megyei közéletben az udvarral szembeni kritikus mentalitás mélyen beágyazódott és változó intenzitással ugyan, de már a 18. század elején új alapokra helyeződő Habsburg-magyar viszony kezdetétől kimutatható. Nem alakult ez másként még az előző, hosszú diéta alatt sem, amely Szabolcsban a véget nem érő korteskedésekkel és hivatali nemtörődömséggel jellemezhető Patay-korszakkal esett egybe. 1839–40 valódi változása sokkal inkább a humántényezők tekintetében meghatározó. Bónis Sámuel személyében Szabolcs vármegyének ezúttal olyan követe akadt, aki teljesítményével közelíteni tudott a formálódó reformellenzék élvonalához. Az országgyűlés előtt a kormányzat többféle javaslatot is kapott arra vonatkozóan, hogy az ellenzék megtörésének útján milyen eszközök bevetésével és meddig menjen el. Abban viszont Cziráky Antal, József nádor, illetve hallgatólagosan Desseffy Aurél is egyetértettek, hogy az opposzió rendíthetetlen híveinek távoltartására szükség van. 1839. május 24-én Jászay Pál is azt jegyezte fel naplójába, hogy „nagy örömet okozott Bécsben a Balogh [János, Bars vármegye – K. Z.] kimaradása, valamint Nógrádból a Kubinyi Ferencé, Fejérből a Madarászé, Tolnából a Bezerédjé, s Biharból a Beöthy Ödöné.”⁷⁵ Igaz a felsoroltak közül Beöthy később mégis átvehette megyéje egyik mandátumát, és néhány hónapot Bezerédj is Pozsonyban dolgozott, az mégis csak tény, hogy egyfajta erővesztés bekövetkezett, a liberális tábor elvesztette több, korábban meghatározó egyéniségét. A legalább részleges újjászerveződési kényszer miatt az először feljutó követek előtt így nyitva állt az út, hogy akár rögtön országos ismertségre teygenek szert. Úgy látjuk, Bónis Sámuel ezt felismerte és erre határozottan törekedett is. Teljesítményének egyik fontos fokmérője lehet, ha a követtársával, Zoltán Jánossal hasonlítjuk össze. Bónis egyértelműen, mint második aplegátus kapott megbízólevelet. Társa minden vonatkozásban fölötte állt. Öt évvel volt idősebb, második alispánként előkelőbb helyet

⁷⁴ Végig liberálisan szavazó vármegyék voltak Szabolcs mellett Zala, Csongrád, Pest, továbbá Somogy, Békés, Borsod, Csanád, Gömör és Hont. Kecskeméti Károly: i.m. 342–351.

⁷⁵ JÁSZAY PÁL naplója, 15. S.a.r. CZÉKUS LÁSZLÓ. Irodalomtörténeti Közlemények, 7. 1897. 3. sz. 364.

foglalt el a vármegyei hierarchiában, továbbá becsült jövedelmei is magasabban alakultak. Ehhez képest eltérő habitusuk miatt Bónis fölénye hamar világossá vált, különösen a kerületi ülésekben, amely előkészítő jellege miatt a lehangosabb technikai és politikai vitákhoz szolgált terepül. Stuller kéziratossági tudósításában összesen harminc alkalommal idézi, míg Zoltán hozzászólásairól csak ötször tesz említést. 1839. szeptember 8-án az alispán néhány hetes eltávozáshoz kért engedélyt, így október végéig Bónis egyedül maradt Pozsonyban.⁷⁶ Ekkoriban helyzete még inkább erősödhetett, amit az is bizonyít, hogy a Zoltánra vonatkozó öt említett hivatkozásból négy még a diéta első három hónapjában került feljegyzésre.

A szabolcsiai diétai teljesítményének megítéléséhez nem árt figyelembe venni azokat a titkosrendőri jelentéseket sem, melyek 1839–40 folyamán is igen nagy számban készültek. Mint tudjuk sok esetben pontatlan, az ellenzékre vonatkozóan pedig erősen negatív töltetű „jellemzésekről” van szó, kellő kritika mellett azonban egyfajta támpontot mégis jelenthetnek. Bónis Samu ezekben egyoldalú módon, kifejezetten rossz színben tűnik fel. Sedlnitzky besúgóí karakterének valós, de leginkább támadható vonásait domborították ki. Jogi tudását felületesnek, szónoki képességeit nem különösebben bravúrosnak látták. Kiemelték ugyanakkor durvaságát, gyakori szitkozódásokkal járó szóhasználatát. Befolyását és tekintélyét egyedül a kisebb nemesség körében feltételezték, „akkikkel szorgalmasan iszik”. Feljegyezték továbbá, hogy követutasítását lelkiismeret-furdalás nélkül sértette meg, és az abban lévő jó dolgokat a kormány ellen gyakran ki is forgatta. „Nála tartották a legvadabb radikálisok összejeveteleit és ivó dáridóit”, az országgyűlési ifjúságnak pedig egyik fő védelmezője volt, akiknek utcai „szertelenkedéseiken” megfigyelőként személyesen is részt vett. Szélső baloldalként a mérsékelt ellenzéknel befolyásra nem tett szert, sőt a „jó érületűek részéről” csak megvetés kísérte.⁷⁷

Mindezt az érem egyik, erősen sarkított oldalaként kell kezelnünk. Kontrollforrások is megerősítik, hogy a magánember Bónis Sámuel életében, a szabadságharc bukásáig terjedő időszakban, valóban előfordult a mértékteljesztő borfogyasztás és sok keserűsége származott a túlzásba vitt, olykor komoly tétre menő kártyacsatákból is.⁷⁸ Azt sem vitathatjuk el, hogy a kissé nyers, néha goromba hangvételű nyelvhasználat szintén hozzátartozott habitusához. Mindezekkel együtt sem igaz viszont, hogy nem tudott komolyabb tekintély kivívni magának. Pozsonyi szálláshelye a Magyar utca 486. szám alatt közel esett Deák Ferenc lakásához és biztosan tudjuk, hogy a zalai ellenzéki vezér többször is megfordult Bónisnál.⁷⁹ Azt, hogy a szabolcsi politikusok Deákot és Klauzált tekintették a diéta két legmeghatározóbb egyéniségének az országgyűlés berekesztése után történtek is megerősítik. Az 1840. július 23-i közgyűlésben, ahol a követi végjelentések felolvasására is sor került, indítványozták, hogy a zalai és a csongrádi követet, „több országgyűléseken koszorúkat aratott érdemeik”

⁷⁶ Követjelentés, 1839. szeptember 12. MNL SZSZBML IV. A. 1. d. 553. sz. /1317. d. /

⁷⁷ PÁLMÁNY BÉLA: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825–1848. Argumentum Kiadó–Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2011. I. k. 844.

⁷⁸ Elsősorban a fiatalkori barát, Jászay Pál naplófeljegyzéseire kell gondolnunk.

⁷⁹ A szállás címére vonatkozóan ERDMANN GYULA: Szabadság és tulajdon 131. Az ellenzéki konferenciákról TAKÁTS SÁNDOR: Kémvilág Magyarországon. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 181. 189–190.

elismeréseként, avassák a megye táblabíróinak sorába. Mivel pedig Teleki főispán az általános közóhajtatást ellenezni nem kívánta, a kinevezések rögtön meg is történtek.⁸⁰

Ami a másik szabolcsi követet, Zoltán János alispánt illeti, a kormánynak dolgozó megfigyelők is megjegyezték, hogy bár nem számított túl rossz előadónak, hangja mégis gyenge volt. A hangadó Bónistól teljes eltérő karakterű férfiként nem vágyott arra, hogy a társaság középpontjában helyezkedjen el. Hívei akadtak, de karizmatikuság hiányában ezt nem tudta kamatoztatni. A Bónis körül csoportosuló mindenre elszánt ellenzékiekhez társult, de liberálisságát inkább csak titokban vállalta, a kormány emberei előtt pedig ennek ellenkezőjét bizonygatta.⁸¹ Rendelkezünk olyan feljegyzéssel is, ami azt állítja, Desseffy Aurél meg is környékezte Zoltánt annak érdekében, hogy szavazataival elidálja követtársát, ő viszont attól tartván, hogy a megye esetleg visszarendeli erre nem vállalkozott.⁸²

A két szabolcsi követ eltérő személyiségvonásait karrierjük további állomásai is igazolják. Bónis Sámuel a jövőben tudatosan törekedett arra, hogy az országgyűlésekre eljuthasson. Az 1840-es évek második felében egyre inkább Kossuth Lajoshoz közeledett, s annak egyik legkitartóbb hívének bizonyult egészen az aradi végórákig. Ellenben Zoltán János a szónoki szerepek helyett maradt az alispáni hivatalnál. A forradalom után, mint a Szemere által irányított Belügyminisztérium egyik államtitkára dolgozott. A rá vonatkozó szórványos feljegyzések sokkal inkább egy elkötelezett hivatalnokról árulkodnak, míg Bónis Samu soha nem szerette magába fojtani szót, adminisztratív munkákkal pedig nem szívesen bíbelődött.⁸³

Aligha kétséges, hogy a nehézkesen működő rendi országgyűlések közül az 1839–40. évi diétát tekinthetjük a leginkább előremutató jellegűnek. A szólásszabadság tárgyában történt kiegyezés után több olyan reformtörvény is született, ami derűlátásra és bizakodásra adhatott alapot. 1840. augusztus 17-i közgyűlésükön Szabolcs vármegye rendjei is azon serénykedtek, hogy a törvénycikk helységenkénti kihirdetését megszervezzék, az országgyűlési költségek fizetése, valamint a Nemzeti Színházra tett felajánlás tárgyában pedig mihamarabb megkezdhessék a nemesek összeírását.⁸⁴ Alig telt el azonban néhány hét, és a vegyes házassági ügyek vitája újra előtérbe helyezte a sérelmi politizálás régi gyakorlatát. A nagykállói tanácsterem falai között is olyan ingerült hangnemű szóváltások kezdődtek, melyre még a legöregebbek sem emlékeztek.⁸⁵ Ez pedig mintha már csak előre vetítette volna, hogy az országgyűlés végén tapasztalt lendületet nem lesz könnyű fenntartani, a reform iránt elkötelezettek elé bőven tornyosulnak majd az újabb és újabb akadályok.

⁸⁰ MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 40. cs. No. 486. 1840. /1073. doboz/

⁸¹ PÁL MÁNY: i.m. I. k. 1237.

⁸² MNL Országos Levéltára N 119. Takáts Sándor hagyatéka. 8265. sz.

⁸³ Erre vonatkozó megjegyzéseket már Bónis jurátuskorából is találni. Lásd JÁSZAY PÁL naplója. 2. Irodalomtörténeti Közlemények 1894. 2. sz. 228. 1848-ban az Igazságügyi Minisztériumnál betöltött osztályigazgatói megbízatásának idejéről Ghyczy Kálmán szintén azt jegyezte meg, hogy „forradalmi dolgokkal lévén elfoglalva, hivatalával kevésbé foglalkozott” és a gyakorlatban Beöthy Lajos titkár vitte az osztályt. DEÁK FERENCZ beszédei II. 1842–1861. Összegyűjtötte: KÖNYI MANÓ. Franklin Társulat, Második, bővített kiadás, Budapest, 190. 314.

⁸⁴ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 79. k. 1840. évi jkv. 1214. 1220. sz.

⁸⁵ Pesti Hírlap 1. (1841. február 27.) 17. sz.

HOLMÁR ZOLTÁN

Asszók és párbajok

A vívósport története Nyíregyházán 1892–1942 között

Immár több mint 100 éves múltra tekint vissza a vívás Nyíregyházán. Természetesen hosszú és göröngyös út vezetett el ahhoz, hogy ez a sportág sikerrel megvetesse a lábát Szabolcs vármegye központjában.

A vívás a XIX. században

A XIX. században még nem tartozott a sportolás az emberek hétköznapijához, hiszen a társadalom nagy részét kitevő parasztság a földeken edződött meg, míg a polgári rétegek, de főképp az arisztokrácia képviselői számára a sport a lovaglás, a vadászat, az agarászat és a vívás terére lokalizálódott. Magyarországon a sportolás úttörőinek Széchenyi István és Wesselényi Miklós számítottak. A hídépítő gróf a teniszt és az evezést részesítette előnyben, míg az erdélyi báró kipróbálta magát az ökölvívásban, hosszútávúsvásban, céllövészetben, lovaglásban és a vívásban. Széchenyi jóvoltából alakult meg 1825-ben a Pesti Nemzeti Vívóintézet, míg Wesselényi révén Erdélyben a Kolozsvári Viadal Iskola. 1839-ben az első ismert magyar vívónak, Domján mesternek köszönhetően Vitan címmel megszületett az első magyar nyelvű vívószakkönyv. A szabadságharc bukásával azonban váratlanul megtört a lendület, s a pesti iskolát 1851-ben bezárták. A kiegyezést követően, az európai sportmozgalmak hatására ismét fellendült a sportélet az országban, s 1875-ben megalakult az első hazai sportegyesület, a Magyar Atlétikai Club (MAC), ezzel pedig a vívás ismét bekerült a sportágak közé. Az egyesület első vívómestere Keresztessy József volt. 1894-ben a MAC megszervezte az első magyarországi vívóakadémiát, majd a következő évben megrendezte ez első vívóversenyt is hazánkban. 1896-ban sor került Budapesten a millenniumi versenyre, melyet a firenzei Italo Santelli nyert meg. Az olasz sportembert még ebben az évben felkérték a MAC vívószakosztályának vezetésére, s ettől kezdve a magyar kardstílus megújítójaként 27 éven át az ő keze alól kerültek ki a legjobb magyar vívók.

A vívósport Nyíregyházán a Monarchia korszakában

Nyíregyházán a sport és egyben a vívás ügyét a város vezetősége karolta fel. Ennek hatására a városban 1875-ben megalakult a Nyíregyházi Korcsolyázó Egylet. Bő egy

évtizeddel később a Magyar Országos Testnevelési Szövetség 1887-ben körlevélben hívta fel az ország figyelmét a sportra és annak fontosságára, melynek eredményeképp megindultak a szervezési munkálatok vidéken is. Nyíregyháza vezetése dr. Jósa András vármegyei főorvost, valamint Somogyi Gyula és dr. Kovács Elek közjegyzőket bízta meg azzal, hogy a körlevél értelmében tegyenek hathatós lépéseket az ügy érdekében. Munkájuknak köszönhetően még az év folyamán megszületett a Nyíregyházi Torna- és Vívó Egyesület, vagyis az NyÍVE. Az egylet elnökének Jósa doktor választották meg, a Főgimnázium¹ igazgató tanácsa pedig az egyesület rendelkezésre bocsátotta tornacsarnokát. Ám a klub csupán három évig működött. A Sport-Világ szerint működésüket Chappon Károly vívómesternek köszönhették, akit a nyíregyházi ágostai evangélikus gimnázium ideiglenesen alkalmazott, de miután állása megszűnt, az egyesületi élet is szünetelt. Ebben az időben Benedek Gyula vívótanár Debrecenből járt át vívóórákat adni a főgimnázium tornatermében.²

Annak ellenére, hogy 1896-ben megszületett a Nyíregyházi Kerékpáros Egylet és az 1890-es évek végén megalakult a Lawn-Tennis Egyesület is, az évtizedet a pangás jellemezte a sport terén. Az első nagy párbajok is Nyíregyháza huszárjaihoz köthetők, hiszen 1891-ben adták át az Osztrák-Magyar Monarchia legkorszerűbb lovassági laktanyáját a városban. Nem sokkal ezután, 1892 nagypéntekén „szentelték” fel a vívótermet is. Halassy János ügyvéd és Mezőssy Béla huszár önkéntes csaptak össze. A párbaj oka tulajdonképpen az ügyvéd és idősebb Mezőssy közti nézeteltérés volt, amit a fiú így óhajtott rendezni. Délután 2 órakor kezdtek a küzdelmet, mely az első „komoly sebre ment”. A felek első összecsapása mindjárt olyan erős volt, hogy mindketten megsebesültek, s ebből a segédek és az orvos Halassy sebét súlyos természetűnek minősítették. A jól végzett munka után a felek kibékültek. Egy hónap múlva, május 10-én estefelé lovag Ashbash Tasziló huszár hadapród- tiszthelyettes és Kölber turjaremetei méntelepi főhadnagy vívtak ma már kideríthetetlen ok miatt véres párbajt, ahol a komolyabb sebeket lovag Ashbash hadapród-tiszthelyettes úr kapta.³

A másik nagy összecsapásra 1895. február 22-én, reggel került sor, egy honvéd és egy közös hadseregbeli hadnagy között, mely a honvédtiszt sebesülésével végződött. A városban azt beszélték, hogy a párbaj oka az a különös viszony, amely szerinte Magyarországon a közös hadsereg és a m. kir. honvédség tisztjei között létezik, hogy tudniillik a közös hadsereg tisztje magát előkelőbb állásúnak tekintette a vele egyenrangú honvédtisztnél, s ezt általában nem a legfinomabb modorban éreztetete is vele. Az igazsághoz persze az is hozzátartozik, hogy ugyanezt az érzést nevelték a legénységbe is, így aztán nem volt ritka, hogy a nyíri vinkótól megzavart fejű közös és honvédhuszárok is egymásnak estek egy-egy vendéglő, kocsmá környékén, nem kis munkát adva a városi rendőrségnek és a laktanyai készütségeknél.⁴

1911. november 15-én csicserei Orosz György császári és királyi kamarás, honvéd őrnagy és Butykay Tibor tisztviselő estek egymásnak nehézlovassági kardokkal

¹ Napjainkban az Evangélikus Kossuth Lajos Gimnázium

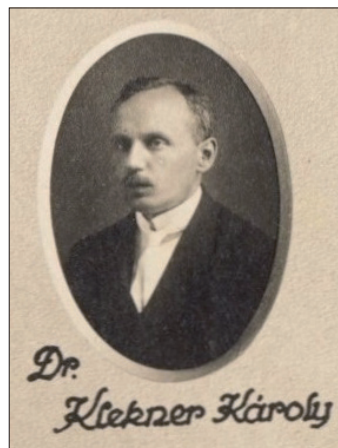
² Nyírvidék, XVI: 27. 1895. július 7. 6.

³ BENE JÁNOS: A nyíregyházi huszárak. Nyíregyháza, 1991. MTC Press Kiadó, 24.

⁴ I. m., 14.

a Fodor-féle vívóteremben. Orosz György segédei Jóny László alezredes, osztályparancsnok és lovag Ybl Miklós honv. huszár alezredes, Butykay pedig Fisch Ernő és Horthy Béla földbirtokosok voltak. Az első vérig tartó párbajban Orosz a karján megsebesült. Arról hallgat a fáma, hogy miért vívtak párbajt, mindenesetre alapos okuk lehetett rá, hisz ezután sem békültek ki.⁵

Eközben a civil életben, a sport terén új lendületet az 1905-ös esztendő hozott, amikor az NyTVE december 30-án újból megalakult 10 szakosztállyal – köztük a vívással. Nyíregyházán a sport szükségessége, annak áldásos volta, erkölcsnemesítő ereje felszívódott a közvélemény tudatába és ezáltal olyan szilárd alapokra helyezték, hogy az rövidesen országos hírnévre tett szert. Az NyTVE első elnöke Rónay Jenő személyében éppen egy vívó volt, majd tőle Somogyi Gyula vette át az elnökséget. 1906-ban dr. Sasi Szabó László személyében ugyancsak agilis ember vette át a sportegyesület vezetését, melynek eredményeképpen az NyTVE és a vívósport a virágkorát kezdte élni. A szervezet kezdetben a szertornát, az atlétikát, a céllövészetet és a vívást kultiválta – ez utóbbiban Rónay Jenő a többszörös bajnok, a kiváló stílusú dr. Garay Kálmán és dr. Klekner Károly alkottak maradandót.⁶

A Nyírvidék 1908. augusztus 9-i számából értesülhetünk arról, hogy Tokajban nagyszabású sportrendezvény volt a környék sportköreinek a részvételével, ahol a nyíregyházi sportegyesület mutatta fel a legjobb eredményeket. A vívóverseny több mint két órán át tartotta feszült izgalomban a közönséget, mely során nyolc versenyző mérte össze tudását. Természetesen az első díjat a nyíregyházi Garay Kálmán hozta el kemény csatában a miskolci Tribuszer Károly elől. Garay nevéhez egy érdekesség is kapcsolódott: bal kézzel vívott. Egyébként kiváló futó hírében állt, ráadásul ugyanezen a sportrendezvényben futásban a dobogó második fokára is felállhatott. Sokoldalú sportember volt ő, aki a későbbi években a 100 és 220 yardos síkfutásban is verhetetlennek számított.⁷

1908. augusztus 23-án vívóestélyt rendeztek Nyíregyházán, ahol az 1908-as olimpia kétszeres bajnoka, dr. Fuchs Jenő is megjelent és tudásával elkápráztatta a szabolcsi közönséget. A megnyitóra este 8 órakor került sor és a rendezvény elején az NyTVE elnöke, dr. Sasi Szabó László díszoklevéllel tüntette ki az olimpikont. Az ünnepség befejeztével kezdetét vette a vívóakadémia, mely során megcsillogtatta tudását a későbbi többszörös olimpiai bajnok édesapja, Gerevich Aladár pesti vívómester, a nagyváradi katonai vívómesterek személyében Bach Jenő és Ganzmann Ferenc, valamint az NyTVE színeiben Garay Kálmán és Rónay Jenő. A közönség élvezettel nézte végig a sportklasszisok asszóját, a legtöbb tapsot pedig a kétszeres olimpiai

⁵ Uo. 14.

⁶ HÁGER LÁSZLÓ (SZERK.): Szabolcs vármegye fejlődése és kortörténete. H. n., 1929. 417.

⁷ Nyírvidék, XXIX: 32. 1908. augusztus 9. 5.

aranyérmes, Fuchs doktor kapta. A rendezvény a Korona Szállóban rendezett bankettel zárult.⁸

1909 júniusában Nyíregyháza újabb sikert ért el a vívás területén. A NyTVE vezetésének sikerült a Szegedi Vívó Egyesület vívótanárát, Armentani Ede olasz vívómestert megnyerni arra, hogy nyári szünideje alatt hat hétre terjedő vívótanfolyamot szervezzen a városban. A Nyírvidék tudósítójától tudhattuk meg azt is, hogy képzés teljes költsége 30 korona volt.⁹

Újabb vívókurzusra 1909 decemberében került sor, amikor a jó nevű és kiváló vívómester, Giuseppe Pellegrini érkezett Nyíregyházára. Három hónapra szóló oktatást hirdetett meg, s a vívóórákra a helyi polgári fiúiskola Szentmihályi utcai (ma Bethlen utcai) tornatermében került sor naponta délután 4 órától este 10 óráig. Bárki jelentkezhetett erre a képzésre személyesen Garay Kálmánnál, aki az NyTVE jegyzője is volt egyben. Olyan népszerű volt Pellegrini kurzusa, hogy a tervezett három helyett négy hónapon át tanította a nyíregyháziakat a vívás fortélyaira – fiatalokat és időseket, gimnazistákat és hölgyeket egyaránt.¹⁰

A Nyírvidék 1910. április 10-i számából értesülhetünk arról, hogy Pellegrini az öccsével, Virgilióval együtt április 14-ére egy vívóestét szervezett a Korona Szálló nagytermében, melyen több számban is képviseltették magukat, amatőrök és profik egyaránt. A következő listát állították össze:

- a) Iskola-vívás vitézzel: Groák Bertuska, Groák Pistike, Jakó Palika, Klár Elek, Blauer Miklós.
- b) Iskola-vívás karddal: Csernák Lajos
- c) Szabad vívás vitézzel: Groák Ödönné, Virgilio Pellegrini, Garay Kálmán, Schulhof Imre
- d) Szabad vívás karddal: Rónay Jenő, dr. Sasi Szabó László, dr. Szent-Imrey Tamás, Horváth Dezső, Pál Sándor, Szűcs Géza.

A vívóestélyt a gyermektanítványok iskolavívása nyitotta meg, majd a szabadmérkőzések sorát Giuseppe Pellegrini és Szűcs Géza kard asszója indította el. A legnagyobb érdeklődést természetesen a két olasz vívómester keltette az egymással vívott tőrasszók révén. Ezen az estén az NyTVE részéről Rónay Jenő inkább karddal, míg Garay Kálmán tőrrel vívtak igazán szépen. A szebbik nem képviselőjében Groák Ödönné alkotott maradandót, hiszen az idősebb Pellegrini fivérével vívott tőrasszójával elkápráztatta a közönséget. Minden bizonnyal nagy hatással lehetett az úrhölgyre Tary Gizella példája, aki egy évvel korábban megnyerte az első magyar női tőrvívóbajnokságot.¹¹

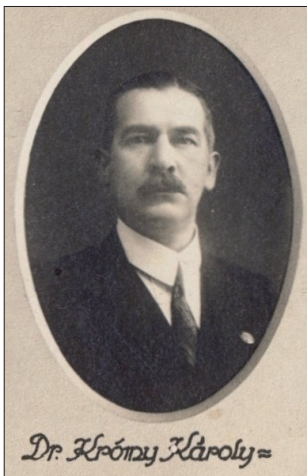
Az NyTVE vívói a legnagyobb sikert 1910. május 27-én érték el. Ezen a napon került sor Angelo Toricelli kiváló budapesti vívómester tízéves működésének jubileuma alkalmából Miskolcon megtartott nagyszabású vívóversenyre, melyen Garay Kálmán tizenkét mérkőzést zsinórban megnyerve szerezte meg Miskolc város bajnokságát és

⁸ Nyírvidék, XXIX: 35. 1908. augusztus 30. 5.

⁹ Nyírvidék, XXX: 23. 1909. június 6. 6.

¹⁰ Nyírvidék, XXX: 50. 1909. december 12. 5.

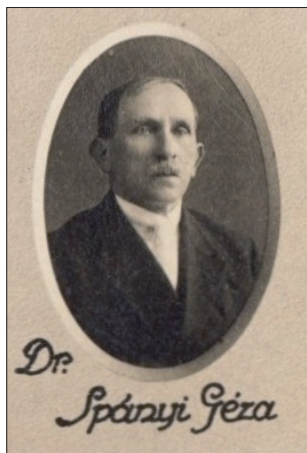
¹¹ Nyírvidék, XXXI: 16. 1910. április 17. 6.

zett, melyen szerepet kapott a vívás is.¹⁹ A rendezvényt dr. Krómy Károly egyesületi elnök beszéde nyitotta meg, majd egy nagyszerű élőképpel zárták a műsor.²⁰

A Nyírvidék a következőket írta ekkoriban a sportágról: „a NyTVE mint a testnevelés minden ágára, úgy a legjobb magyar sportra, a vívásra is intenzíven terjeszti ki figyelmét. A Nyetve e téren kifejtett buzgólkodásának szemmel látható nagy sikere az a pedagógiai értékű eredmény, amelyet az egyesület által városunkban szervezett én a kiváló vívóiskolai mester, Karpinecz Hermiás tanár vezetésével működő vívókurzus növendékeinek készültségében maris felmutat. A Nyetvének a vívósport fellendítése terén megindított sikeres akciója mintegy koronájához jut annak a vívóakadémiának rendezésével, amely folyó hó 10-én, csütörtökön este nyol-

córai kezdettel a főgimnázium tornatermében lesz Sportbarát köröknek s általában a testnevelés ügye iránt napjainkban már olyan széles rétegű nagyközönségnek páratlan élményt fog nyújtani ez a vívóest, amelynek elsőrangú klasszisát a Nyetve kérésére városunkba érkező és a vívó akadémián résztvevő fővárosi mesterek emelik magas

sportértékre. A vívó akadémiára Beky József, a Magyar Vívómesterek Egyesületének titkára és Horváth Sándor a Magyar Vívómesterek Egyesületének alelnöke érkeznek le Nyíregyházára, hogy aktív részvételükkel nyújtsanak példásan értékeset a páratlanul fejlett magyar vívósport terén. A vívó akadémián a fővárosi mestereken kívül részt vesznek Karpinecz tanár és tanítványai is, akik bizonyára sok örömet szereznek a kitűnő mesternek és a szülőknél egyaránt. Fellépnek természetesen a nyíregyházi vívógárda jelesei is, dr. Klekner Károly, dr. Berend László, dr. Spányi Géza és Mikó Bertalan. A sportünnepély számba vehető vívóakadémia elé várakozással és érdeklődéssel tekinthetünk.”²¹

1921. június 19-én az NyTVE a városban tízhetes vívó és svéd torna-tanfolyamot szervezett Karpinecz Hermiás és Kmettykó Lajos fővárosi torna- és vívótanárok révén. A kurzus két nappal később vette kezdetét, s a tíz hétre a vívás díja 500 korona volt, míg a svéd torna 250 koronába került.²² A helyszín ismételtelen a főgimnázium tornaterme volt, ahol férfiak és nők számára egyaránt tartottak kard és tör vívótanfolyamot. A sportág népszerűségét bizonyítja, hogy a képzésre igen nagy számban jelentkeztek.²³

¹⁹ Nyírvidék, XLII: 23. 1921. január 29. 3.

²⁰ Nyírvidék, XLII: 24. 1921. január 30. 1.

²¹ Nyírvidék, XLII: 29. 1921. február 6. 3.

²² Nyírvidék, XLII: 137. 1921. június 19. 3.

²³ Nyírvidék, XLII: 150. 1921. július 6. 3.

Az NyíTVE választmánya 1921. november 4-én, délután 5 és fél óraker a Városháza tanácstermében ülést tartott a téli sportok – birkózás, korcsolya és vívás – munkarendjével kapcsolatban.²⁴ Ennek eredményeképpen Karpinecz Hermiás vívómester december 21-én, délután 4 óraker megkezdte az oktatást a Kossuth Lajos Főgimnázium dísztermében.²⁵

A Nyírvidék 1922. március 2-i számában olvashatjuk, hogy a vívás tekintetében lényegesen javult a helyzet és nem kell külföldre menni rátermett oktatóért. A négyhónaposra tervezett tanfolyamot ugyanis az egyik helybéli középiskola tanára fogja vezetni, akinek sportmúltja és rokonszenves egyénisége teljes biztosítékot nyújt arra, hogy a tanfolyam a kívánt eredményhez fog vezetni. Munkájában „veterán” vívók egész gárdája fogja segíteni Rónay Jenő, dr. Klekner Károly, dr. Spányi Géza, Vincze Őrnagy, dr. Berend László és Mikó Bertalan révén. A tanfolyam március 1-jén vette kezdetét, melynek díja 250 korona, de közszolgálati alkalmazottak részére csupán 100 korona volt megállapítva kedvezményes árként, valamint kilátásba helyezték felszerelés használat, fűtés és világítás címen további, mérsékelt díjakat megállapítani. Jelentkezni Krómy Károlynál lehetett.²⁶

Ezután következett egy hosszú szünet, majd 1923. november 17-én, délután 6 óraker az evangélikus főgimnázium tornatermében kezdetét vette az újabb vívótanfolyam, melyen minden héten kedden, csütörtökön és szombaton délután 6-tól 8 óráig lehetett részt venni. Jelentkezni ezúttal is Krómy irodájában lehetett.²⁷ 1924. október 14-én ugyanez a tanfolyam, a megszokott időpontokban újból kezdetét vette Krómy Károly kezdeményezésére.²⁸

1925 februárjában az NyKSIE vívószakosztálya is megkezdte működését, melynek vezetésével Nyíregyháza legjobb és legrégebb vívóit bízta meg az egyesület. Ezen kívül tanfolyamok indításával is népszerűsíteni akarták a sportágat, s ráadásul még hölgyek számára is külön törvívó tanfolyamot indítottak.²⁹

²⁴ Nyírvidék, XLII: 250. 1921. november 4. 4.

²⁵ Nyírvidék, XLII: 290. 1921. december 22. 4.

²⁶ Nyírvidék, XLIII: 50. 1922. március 2. 5.

²⁷ Nyírvidék, XLIV: 260. 1923. november 16. 5.

²⁸ Nyírvidék, XLV: 234. 1924. október 12. 6.

²⁹ Nyírvidék, XLVI: 34. 1925. február 12. 3.

1925. március 8-án Kerületi Ifjúsági Tornaversenyt rendeztek az evangélikus Kossuth reálgymnáziumban, ahol 18 órakor kezdetét vette a vívás döntője is.³⁰

A Nyírvidék 1925. szeptember 2-i számából értesülhetünk, hogy Szabolcs címmel sportlap indul Nyíregyházán, mely több sportág mellett a vívást is népszerűsíteni kívánja.³¹

Közben az NyTVE sem télenkedett, s Krómy Károly révén 1925. október 1-jétől ismét meghirdette a szokott időpontokban vívó-tanfolyamát.³² Az őszy folyamán érkezett Nyíregyházára a miskolci Gerevich Aladár-vívóteremből Felici Lajos vívómester, aki először a Deák Ferenc utcán nyitotta meg vívóiskoláját, majd a következő évben átköltözött az Egyház utcára. A pesti Fodor-iskola egykori tanítványaként az általa indított tanfolyamokkal szintén a vívást kívánta népszerűsíteni. Sok kísérlet után egyedül neki sikerült lelkes vívógárdát gyűjteni maga köré és ezáltal a legnemesebb sportot, a vívást megkedveltetni a nyíregyházi ifjúsággal. 35 tanítványából 12 nő volt. Felici mester beszámolt arról is, hogy a nők körében sokkal népszerűbbé vált a vívás, amit azzal indokolt, hogy eme nemes sportág karcsúvá és hajlékonyá teszi a testet, az izmokat pedig finomakká és ruganyossá edzi. Tapasztalata szerint a férfiak inkább a kardot részesítették előnyben, mert az kimondottan drasztikus izmokat fejleszt, míg a hölgyek a törrel szeretnek jobban vívni, mellyel szebb mozdulatokat tudnak elérni. Felici munkásságával a vívás Nyíregyházán az 1920-as évek második felében a virágkorát élte.³³

1926. május 13-án a Széchenyi Sportkör és cserkészcsapata „majális” néven egy színes rendezvénnyel készült Sóstón, melyen a főszerepet a stafétafutás kapta, de előtérbe került több más versenyszám mellett a vívás is.³⁴

1926 májusában Felici Lajos rövid időre elhagyta Nyíregyházát, megfordult több vidéki városban, de végül október 11-én visszatért a városba, hogy folytassa munkáját.

1927. július 5-én Karpinecz Hermiás okleveles vívómester is megkezdte vívó-tanfolyamát az evangélikus Kossuth Gimnázium tornatermében. Az edzést minden napra meghirdetette, melynek díja 30 pengő volt.³⁵ 1927. október 16-án a Nyírvidék méltatta Felici Lajos eddigi, már három éve tartó eredményes nyíregyházi munkásságát. A vívómester ekkor már az evangélikus elemi népiskola tornatermében alakította ki vívóiskoláját.

1928. február 5-én Tamássy József főszerkesztő jóvoltából megjelent a Keletmagyarországi Sportévkönyv, melyben részletesen ismerteti az elmúlt évben történt összes Szabolcs vármegyei sporteseményt, köztük a vívást is.³⁶

A Nyírvidék 1928. április 22-i számából értesülhetünk arról, hogy májusban Felici Lajos nagyszabású versenyt rendez Nyíregyházán, ahol nemcsak tanítványai, de a főváros legjobb vívói is megjelennek majd. A kétszeres Európa-bajnok dr. Gombos

³⁰ Nyírvidék, XLVI: 55. 1925. március 8. 7.

³¹ Nyírvidék, XLVI: 197. 1925. szeptember 2. 4.

³² Nyírvidék, XLVI: 220. 1925. szeptember 30. 5.

³³ Nyírvidék, XLVII: 231. 1926. október 12. 3.

³⁴ Nyírvidék, XLVII: 101. 1926. május 6. 5.

³⁵ Nyírvidék, XLVIII: 149. 1927. július 5. 5.

³⁶ Nyírvidék, XLIX: 29. 1928. február 5. 12.

Sándor, a bécsi verseny győztese Petschauer Attila, a Magyar Vívómesterek Országos Egyesületének elnöke Tóth Ferenc egyetemi vívómester, Gellér Alfréd magyar királyi honvéd fővívómester, valamint Italo Santelli egykori tanítványa, Duronelly László is képviselteti magát.³⁷ Végül június 1-je lett a pontos időpont, a helyszín pedig a Korona Szálló. A névsor kiegészült még Tihanyi László nevével, aki az elmúlt évben főiskolai bajnok volt.³⁸

Filótás Tivadar

1928 nyarán Felici Lajos is elhagyta Nyíregyházát és Frankfurtba ment oktatni. Az 1928-as esztendő legnagyobb sportrendezvénye az amszterdami olimpia volt, melyen az 1932-től Nyíregyházán, a Hadik-huszároknál szolgáló Filótás Tivadar huszárőrnagy is részt vett, aki egyedüli magyar versenyzőként képviselte hazáját az öttusában. A sportág első magyar olimpikonjaként érmet ugyan nem tudott szerezni, de emelt fővel távozhatott a nyári játékokról.³⁹ Édesapja Filótás Ferenc huszárezredes a korábban Nyíregyházán állomásozó kassai 5. honvéd huszárezred parancsnokaként részt vett az első világháborúban. Az ő nevéhez fűződik a tör- és párbajtőrívás magyarországi népszerűsítése. 1922-ben nyugdíjba ment és megválasztották a Magyar Vívószövetség elnökévé. Vívott Italo Santellivel, míg Kabos Endrének és Gerevich Aladárnak edzője volt. Fia, Filótás Ferenc nemcsak sportban, de a katonai pályán is követte édesapját.⁴⁰

A vívósport Nyíregyházán az 1930-as években

A vívás iránti érdeklődés és a sportág lendülete az 1930-as években tovább emelkedett. Jó példa erre a Nyírvidék 1930. január 15-i számában megjelent cikk, mely „A vívóélet fellendülése Nyíregyházán” címet kapta. A következőket írták akkor: „A testnevelés rohamos fejlődésének következménye, hogy a sportok intenzívebb művelése sem maradhat a főváros mögött. A sportok között a vívást, amely a legelegánsabb és a testi ügyesség és izomzat fejlesztésére mindig a leghivatottabb sport volt, ezen kívül a magyar férfias szellemnek is a legerősebb kifejezője, Nyíregyházán eddig is kultiválták. Szükséges azonban, hogy ez a nemes sport minél szélesebb rétegek számára hozzáférhetővé legyen. Ezért örvendetes esemény az, hogy Zágoni Dezső testnevelő tanár felkérte az országos nevű és hosszú sportpályán kitűnő eredménnyel működő Orbán Sándor okl. katonai fővívómestert, ki Debrecenben telepedett le, hogy vele együtt működve, szaktudását és tanítási módszerét nálunk is érvényesítse. Orbán mester, aki hosszú ideig a Ludovika Akadémián volt tanár, a régi híres vívó-

³⁷ Nyírvidék, XLIX: 92. 1928. április 22. 16.

³⁸ Nyírvidék, XLIX: 122. 1928. május 31. 5.

³⁹ BENE JÁNOS–SZABÓ PÉTER: A magyar királyi honvéd huszár tisztikar 1938–1945. Nyíregyháza, 2003. Jóna András Múzeum Kiadványai. 86.

⁴⁰ Népszava, CXXX: 52. 2002. március 2. 15.

gárdából több kiemelkedő vívógárdát nevelt: Békéssy Béla huszárszázados is, mint az ő tanítványa nyerte meg 1902-ben Magyarország kardbajnokságát, mit hat egymást követő éven át tartott. Ugyanakkor tanítványai voltak: Filótság Ferenc ezredes, Schenker Zoltán ezredes, Beczner József alezredes, vitéz Temesváry Gerő százados stb. Orbán mester, mint pedagógus is kiváló. Nemcsak versenyvívók kiképzésével foglalkozik, különös ambíciója, hogy a fiú, mint leánygyermek és hölgyek is megkedveljék és kultiválják ezt a minden tekintetben testfejlesztő, ügyességre nevelő és jellemképző sportot. Zágoni Dezső testnevelő tanára az érdem, hogy a vívósport fejlesztése érdekében Orbán mesterrel karöltve vállalkozik a nehéz időkben e nemes sport fejlesztésére. Kívánjuk és reméljük, hogy fáradsága meghozza nemes gyümölcsöt. A vívásoktatás folyó hó 16-án kezdődik.”⁴¹

Egy évvel később, 1931. október 5-étől Szarka Andor Wienerneustadt-i katonai vívó és tornatanárképző Nyíregyházán vívótanfolyamot indított. A Főreáliskola és a budapesti Fodor-féle testnevelő intézet egykori vívómestere a Károlyi tér 9. szám⁴² alatt, a korábbi szabadkőműves páholyban rendezkedett be, ahol már október 1-jétől lehetett nála jelentkezni férfiaknak, nőknek és gyermekeknek egyaránt, tőr, kard és párbajtőr számokban.⁴³

1932 márciusában a nyíregyházi kerületi vívóversenyen a Kossuth Lajos Reálgimnázium vívói szenzációs győzelmeket aratva jogosultak lettek indulásra az országos vívóversenyen. Sajnos a vívók betegsége miatt csak két töröző vehetett részt az országos megmérettetésen Juhász Benjámín és Szondy István révén, akik dicsőséget szereztek gimnáziumuknak és városuknak. A két ifjú vívó fáradságot és költséget nem kímélve mentek el az országos bajnokságra, hogy bebizonyítsák, nemcsak a fővárosban, hanem vidéken is van vívósport, és Szabolcs vármegyében is vannak olyan kiváló vívók, mint Budapesten. Március 19-én, szombaton fél 3-kor vette kezdetét a tőr egyéni bajnokság a Zrínyi reálgimnázium tornacsarnokában. A sokak által nem ismert Kossut-diákok egészen a döntőig verekedték magukat, ahol tudásukkal bámulatba ejtették a budapestieket. A legnagyobb esélyesnek tartott pestvidéki bajnok, Goldmann sima 5:0 arányú vereséget szenvedett Szondytól, aki azonban a hatodik asszójában lábficamodást szenvedett, és ezzel az ötödik helyre szorult. A nagy szenzációt Juhász Benjámín teljesítménye jelentette, aki nyolc asszó után még mindig veretlen volt, s a döntőben csupán a zsűri támogatását maga mögött tudó Pósta Sándor olimpiai bajnok fiától szenvedett 5:4 arányú vereséget. Ennek ellenére a nyíregyházi diák elnyerte a fővárosiak szimpátiáját és a hatalmas teljesítményével végül országos második helyezést ért el. A viadalt követően levélben ismerték el a Kossuth Lajos Reálgimnázium testnevelő tanára, Zágoni Dezső munkásságát.⁴⁴

1932. április 19-én az NYTVE Szarka Andor okleveles vívómesterrel karöltve az Ipartestület székházában megrendezte vívóakadémiáját, melyen Szabolcs vármegye főispánja, Erdőhegyi Lajos is megjelent. Ez nem volt véletlen, hiszen a nyíregyhá-

⁴¹ Nyírvidék, LI: 11. 1930. január 15. 4.

⁴² Napjainkban a Benczúr tér.

⁴³ Nyírvidék, LII: 218. 1931. szeptember 27. 5.

⁴⁴ Nyírvidék, LIII: 66. 1932. március 22. 2.

zi vívókon kívül képviseltették magukat a nyírbátori és kisvárdai kardforgatók is. A rendezvényt dr. Spányi Kornél, az NyTVE egykori vívógárdájának egyik legtöbb sikert aratott tagja nyitotta meg beszédével, majd két órán át tartó látványos küzdelem vette kezdetét. A legnagyobb tapsot báró Perényi Gabriella, Észak-Magyarország többszörös törvívó bajnoknője kapta, akit már ekkor az ország legjobb női törvívói között tartottak számon. A két kisvárdai vívó – Varga, valamint Németh – rutinos és eredményes vívásukkal arattak osztatlan sikert. Az NyTVE vívóit dr. Czesznák, Jakab, Sichermann, Balla, Rosenwasser, dr. Sípós és Eötvös képviselték, akik kardtőriskolában és szabadvívásban mutatott meglepően fejlett tudásukkal bizonyították, hogy csak megfelelő vezetésre és támogatásra van szükségük ahhoz, hogy nevük országosan ismert legyen. A vívóélet megindításáért az NyTVE-t illeti az elismerés, hogy Szarka Andor okleveles vívómester szerződésével módot nyújtott vívóinak arra, hogy megszerezhessék mindazt a vívótudást, mely révén komoly versenyeken is eredménnyel állhassák meg helyüket. A bemutatott vívás pedig a legszebb és legjobb propaganda volt Szarka Andor számára is, akinek vívótermében megkészszerződött vívógárda készült az eljövendő versenyekre.⁴⁵

1932. szeptember 18-án Sóstógyógyfürdőn az NyTVE szervezésében az egyesület kardcsapata a Debreceni Atlétikai Club (DEAC) együttesével, a Békessy Béla Vívó Club (BBVC) sportolóival mérte össze erejét. A verseny külön érdekessége, hogy hosszú évek óta ez az első vívóverseny, melyet a helyi sportegyesület szervezett meg. A Nyírvidék tudósítója megjegyezte azt is, „hogy ez a sportág, amely évtizedeken keresztül a legtöbb dicsőséget és megbecsülést szerezte a magyar névnek, Nyíregyházán oly mostoha elbánásban részesült. Pedig a középiskolai versenyek megmutatták, hogy itt is találhatóak fel olyan tehetségek, kik megfelelő vezetés mellett a magyar vívósport erőteljes tényezőivé izmosodhatnak. De sportegyesületeink semmit sem követtek el annak érdekében, hogy a középiskolából kikerülő ifjúságnak a versenyszerű vívást lehetővé tegyék, holott ez az egyetlen út, mely a fejlődés felé vezethet.” A NyTVE végül hamar belátta, hogy a futball mellett a különböző sportágak fejlesztésére is szükség van, így rövid idő alatt hozzálátott a többi sportág, így a vívás életre keltéséhez. A nyíregyházi egyesület vívószakosztályának élén ekkor olyan kiváló sportemberek álltak, mint bihari Faragó Ödön nyugalmazott huszár alezredes, aki az elnöki posztot töltötte be, valamint alelnökként Csűrös Gyula nyugalmazott csendőr őrnagy, akik fáradságot nem kímélve fogtak hozzá, hogy megteremtsék a város vívósportját. Az 1932 szeptemberében megtartott rendezvényen tulajdonképpen be akarták bizonyítani azt, hogy Debrecen, Szeged és Győr után Nyíregyháza is be fog kapcsolódni azon vidéki városok közé, amelyekkel a magyar kardvívás szempontjából mindig számolni kell. A BBVC-t Benedek, Binay, dr. Nagy és Vikol összeállítású kardcsapat képviselte, velük szemben pedig az egykori Santellitanítvány, Skalitzky Géza által felkészített NyTVE egysége állt fel. A debreceniek nem voltak ismeretlenek, hiszen korábban Benedek és Binay a KISOK országos bajnokságát már megnyerték, Vikol János Észak-Magyarország 1931. évi kardvívóbajnoka volt, míg Nagy doktort a legjobb debreceni vívók között tartották számon.⁴⁶

⁴⁵ Nyírvidék, LIII: 93. 1932. április 26. 4.

⁴⁶ Nyírvidék, LIII: 209. 1932. szeptember 16. 2.

A nyíregyháziak a Balla, Csűrös, Jakab és dr. Pollák felállításban léptek a pástra. Különösen értékes teszi szereplésüket az a tény, hogy Magyarország leghíresebb vidéki vívóklubjának válogatott csapatával mérték össze erejüket. Miután Faragó Ödön szakosztályi elnök elmondta beszédét, délután 5 órakor kezdetét vette az összecsapás a Krúdy Szálló tánctermeiben. A tizenhat asszó során a nyíregyháziak bemutatták a vívósport minden szépségét. Hiába emelkedett ki tökéletesen kiforrott vívásával és nagy versenyrutinjával Vikol, az elismerés a nyíregyházi Jakab Györgyöt illette, aki mind a négy debreceni ellenfelét szebbnél szebb küzdelmekben fölényesen felülmúlta. A debreceniek tulajdonképpen a verseny sorsát csak a leghevesebb küzdelmek után, s csak az utolsó asszóban tudták a legminimálisabb arányban a maguk javára eldöntetni 9:7 arányban. Még a debreceni vívók vezetője, Májerszky Béla is a legnagyobb lelkesedéssel nyilatkozott a nyíregyházi vívók munkájáról, és kijelentette, hogy Debrecenben nem is hitték, hogy Nyíregyháza – melynek vívósportjáról eddig még semmit sem hallottak – olyan komoly csapattal rendelkezik, melynek tagjai minden vidéki versenyen a siker reményével vehetik fel a küzdelmet. Az egykori helyőrségi bajnok, a NyTVE vívószakosztályának vezetője, Faragó Ödön is elégedett lehetett az eredménnyel, hiszen rövid idő alatt sikerült egy nagyon erős és kitartó kardcsapatot összeállítania Nyíregyházán.⁴⁷

Végül ez a verseny volt az, mely révén megindult a vívóélet Szabolcs vármegye székhelyén. A NyTVE vívói a BBVC elleni összecsapáson olyan fejlett tudásról tettek tanúbizonyosságot, mely még a fővárosi sajtóban is erős visszhangot keltett, s mely mindenben igazolta azokat, akik Nyíregyházát megfelelő talajnak tartják ahhoz, hogy ezt a szép és nemes sportágat itt újra meghonosítsák. A minden oldalról megnyilvánuló nagy érdeklődés következtében a NyTVE vezetősége kapcsolatban lépett Szarka Andor vívómesterrel, aki tanítványai sürgetésére már október 3-án megkezdte őszi tanfolyamát az Iparos színház külön helyiségében, ahol kényelmes terem, s mosdókkal felszerelt külön férfi és női öltöző állt a vívók rendelkezésére. A NyTVE vezetősége külön megállapodást kötött az okleveles vívómesterrel, melynek értelmében a sportegyesület vívószakosztályának tagjait rendkívül kedvezményes díj ellenében fogja tanítani. A cél az volt, hogy az alacsony tandíjjal bárki igénybe vehesse majd a vívószakosztály adta lehetőségeket. Ráadásul az egyesület a tagoknak a legszükségesebb sportszereket is rendelkezésre bocsátja, akik pedig felszerelést akarnak beszerezni, azokat az egyesület révén igen olcsón és kedvező fizetési feltételek mellett vehetik azt meg. A NyTVE még egy 16 méter hosszú linóleumplansot is vett vívószakosztálya számára, mellyel még ekkor nem sok vidéki egyesület rendelkezett. A vívószakosztály a férfiakon kívül külön női és gyermekcsoportot szervezett, melynek eredményeként 40 vívó kezdte meg az őszi szezont. Ezzel a feladattal egyébként a debreceniek ellen remekelő Jakab Györgyöt és társát dr. Pollák Györgyöt bízták meg. 1932. október 15–16-án a NyTVE ún. olimpiai nappal is készült, melyre világbajnok kardvívóink és világhírű női törvívóink is eljöttek. A vívók társaságát képviselte Filótás Ferenc ny. magyar királyi honvéd huszárezredes, Misley Sándor, a Szövetség főtitkára, Italo Santelli és Borsody László.⁴⁸

⁴⁷ Nyírvidék, LIII: 215. 1932. szeptember 22. 2.

⁴⁸ Nyírvidék, LIII: 223. 1932. október 2. 1.

A Nyírvidék 1932. október 11-i számában értesülhetünk a NyTVE olimpiai programjáról, melyben a magyar vívásról és vívókról egy rövid előadással is készült Filótás Ferenc.⁴⁹ „Az üdvözlések után megkezdődnek az olimpiai est izgalmas érdeklődéssel fogadott számai, amelyeket Filótás Ferenc ezredes bevezető ismertetése előz meg. Filótás ezredes a magyar kardvívók fölényes értékeire mutat rá, majd sorra jellemzi a kardvívó olimpikekonokat, és mestereket, akiknek neve hallatára lelkesen tüntet a közönség.”⁵⁰

1933. február 9-én a Vármegyeháza kistermében tartott értekezletet a NyTVE vezetősége, melyet az egyesület elnöke, dr. Mikecz Ödön főispán nyitott meg. A konferenciát este 7 órától egy bemutató követte a Színházban, ahol többek között a vívószakosztály jeles képviselői is megmutatták tudásukat. Filótás Tivadar és Jakab György stílusos párbajtőr vívást mutatott be, amely előtt a vívószakosztály vezetője, Faragó Ödön ismertette a kard és párbajtőr közötti különbségeket.⁵¹

A nyíregyházi állomáshelyű, Hadik András nevét viselő 4. huszárezredben szolgáló Idrányi Ferenc huszárezredes 1926 és 1928 között a Lovagló- és Hajtótanárképző Iskola valamint a sportoktatói és vívómesterképző tanfolyam I. évfolyamait is elvégezve, 1933. szeptember 1-jén beosztották a budapesti Sporttanár és Vívómesterképző Iskola állományába, tudniillik kiváló párbajtőrívó volt. Ezt megelőzően 1930. március 1-jétől a nyíregyházi ezred egyik sportoktató tisztjeként szolgált.⁵² Idrányi *Kardvívás* címmel 1936-ban írt egy tanulmányt is.

Jekelfalussy Piller György

1933. október 11-én a Vármegyeháza kistermében tanácskozott a NyTVE vezetősége, ahol ismét dr. Mikecz Ödön főispán elnökölt. A tanácskozáson Faragó Ödön bejelentette, hogy a vívás havi díja 5 pengőre, a gyermekeknek pedig 3 pengőre csökkent.⁵³ Továbbá Jekelfalussy Piller György százados személyében aktív, új vívómester került a szakosztályhoz. A katonai múlttal rendelkező sportember személyét a Magyar Vívó Szövetség támogatásával sikerült kiválasztani, aki a NyTVE tornacsarnokában kezdte meg tanfolyamát.⁵⁴

A személyi okok miatt az egyesület vívói később tudták elkezdni az edzést az 1933/1934-es idényre, így első

Idrányi Ferenc

⁴⁹ Nyírvidék, LIII: 230. 1932. október 11. 4.

⁵⁰ Nyírvidék, LIII: 236. 1932. október 18. 2.

⁵¹ Nyírvidék, LIV: 33. 1933. február 10. 2.

⁵² BENE JÁNOS-SZABÓ PÉTER: A magyar királyi honvéd huszár tisztikar 1938–1945. Nyíregyháza, 2003. Jóna András Múzeum Kiadványai. 116.

⁵³ Szabolcsi Hírlap, I: 184. 1933. október 12. 2.

⁵⁴ Szabolcsi Hírlap, I: 212. 1933. november 16. 6.

mérkőzésükre csak 1934. február 11-én került sor Kisvárdán. A KUE meghívására érkezett a városba a debreceni Békéssy Béla Vívó Club (BBVC) kardcsapata és a nyíregyháziak Szathmáry, Bakos, Jakab, Neubauer összeállítású együttese. Az első összecsapás a két megyeszékhely csapata között zajlott le, melyet végül a debreceniek nyertek meg 11:5 arányban, majd ezt követően a nyíregyháziak győztek ilyen arányban Kisvárdai csapata ellen a Bakos, Jakab, Neubauer, Sichermann felállásban. A verseny eredményhirdetésekor végül a nyíregyházi gárda állhatott fel a dobogó második fokára.⁵⁵

1934. március 10–11-én barátságos kardcsapatverseny megrendezésére került sor az Iparos székház nagytermében, mely küzdelemre a fővárosi BSzKRT (Budapest Székesfőváros Közlekedési Részvénytársaság) két jó képességű csapatát sikerült ellenfélnek megnyerni. A verseny létrehozása és lebonyolítása Faragó Ödön vívószakosztályi elnök érdeme volt. Ez volt az első eset, hogy a nyíregyháziak fővárosi kardozókkal mérik össze erejüket és tudásukat. A kétnapos program során a zsűri elnök szerepét Rády József ezredes vállalta el. Szombaton először a másodosztályú csapatok álltak fel a pástra. A NyTVE II. dr. Balla, Fraknóy, Neubauer, Rejtő összeállítású kardcsapata 11:5 arányú fölényes győzelemmel múlta felül a BSzKRT II. Herczog, Hulik, Kovács, dr. Soós együttesét. Rejtő ráadásul egymaga négy győzelmet aratott. A vasárnapi elsőosztályú mérkőzésen az NyTVE I. is győzni tudott, méghozzá 9:5 arányban múlta felül a BSzKRT I. csapatát. A nyíregyháziak közül ismét magasan kiemelkedett Jakab György, aki pompás technikával vívta végig a versenyt és szebbnél-szebb akciókkal minden ellenfelét biztosan győzte le úgy, hogy tust is alig kapott. Szathmáry is nagyon jó formában volt, Bakos és dr. Pollák pedig hiányos felkészülésük ellenére is szépen vívtak. A mérkőzések közben a BSzKRT részéről dr. Hajdu János tőr, párbajtőr, míg a nyíregyháziakat képviselve Skalitzky Géza kardakadémiát mutatott be az NyTVE mesterével Szabó Jánossal és helyi vívókkal együtt. Szombat este a két egyesület vívói a Korona Szálló éttermében tartottak közös vacsorát.⁵⁶

1935. november 1-jén nyitotta meg az NyTVE a Bethlen utcai sportcsarnokában téli vívótanfolyamát férfiak, nők és gyermekek részére. A képzést Szabó János katonai vívómester látta el, aki egyaránt vállalta kezdők és versenyvívók oktatását. Az egyesület ráadásul a kezdők számára felszerelést is biztosított úgy, hogy mentesültek a költséges vívófelszerelés beszerzésétől.⁵⁷

1936. február 19-én még Buj községbe is ellátogattak a nyíregyházi vívók, ahol a helyi sportolókkal mutattak be vívóakadémiát. Az NyTVE részéről Huszár főhadnagy, Krasznay hadnagy, Balla István dr., Szabó János vívómester érkezett a felső-dadai járási településre. Jó példa volt ez a rendezvény arra, hogy a megyeszékhely sportegyesülete is nagy hatást tud gyakorolni Szabolcs vármegye többi községére is.⁵⁸

1936. március 22-én az NyTVE megtartotta kerületi kardcsapatversenyét, melyet szoros küzdelmek után az országos vidéki bajnok, a debreceni Békéssy Béla Vívó

⁵⁵ Szabolcsi Hírlap, II: 35. 1934. február 14. 4.

⁵⁶ Szabolcsi Hírlap, II: 59. 1934. március 14. 6.

⁵⁷ Nyírvidék Szabolcsi Hírlap, III: 252. 1935. november 5. 6.

⁵⁸ Nyírvidék Szabolcsi Hírlap, IV: 41. 1936. február 19. 3.

Club (BBVC) nyert meg a nyíregyháziak elsőosztályú csapatát megelőzve. A BBVC a Bogáthy, Cserjés, Pallaghy, Gottenhuber, Buray, Ungár összeállítású csapatával lépett a pástra az NyTVE Jakab, Krasznay, dr. Balla, Nógrády felállású együttesével szemben. A nyíregyháziak részéről ismét Jakab György vívása emelkedett ki: a debreceniek elleni nyolc mérkőzésből hetet megnyert. Minden akcióját átgondolva, kiváló tempóérzéssel vitte végig. A debreceniek legjobbja Bogáthy ezredes volt, akinek nagy része volt a csapata győzelmében.⁵⁹

1936. június 1-jén Skalitzky Géza budapesti vívómester az NyTVE kérésére megkezdte nyári vívótanfolyamát Nyíregyházán valamennyi korosztály számára a Bethlen utcai sportszarnokban. A vívófelszerelést a kezdők számára ezúttal is a sportegyesület biztosította. Jelentkezni a Bocskai utca 3. szám alatt Balázs Györgynél, vagy a Vármegyeházán Jakab Györgynél lehetett.⁶⁰

1936. október 3-án a NyTVE hívására Nyíregyházára érkeztek a berlini olimpiai magyar bajnokok, akik bemutatót is tartottak a város közönségének. Ekkor mérte össze erejét Filtótás Ferenc ny. huszárezredes, a Vívó Szövetség ügyvezető elnöke Kabos Endre olimpiai kardvívóbajnokkal. A Nyírvidék a rendezvényen megjelent vívókról a következőképpen tudósított: „Elek Ilona és Varga Ilus lépnek ezután a planszra és bemutatják a hölgy törvívás magasiskoláját. Bámulatos ügyességgel kezelik a szerszámukat és tüntető tapsok között váltják fel őket férfikollégáik. A világbajnok Kabos és Rajcsányi, majd Kovács és Berczelly asszónak egymással, amelynek során alkalma

⁵⁹ Nyírvidék Szabolcsi Hírlap, IV: 71. 1936. március 25. 6.

⁶⁰ Nyírvidék Szabolcsi Hírlap, IV: 124. 1936. május 29. 2.

van a közönségnek megcsodálni a magyar kard legkiválóbb forgatóinak kifinomodott művészetét. Különösen a Kabos-Rajcsányi asszó aratott nagy sikert. Befejezésül Filótás Ferenc, a Vívó Szövetség elnöke és Kabos Endre mérköztek egymással. Filótás ezredes 35 évvel ezelőtt ragadta meg először a kardot, de még ma is fiatalos frissességgel kezeli a magyarok e retteget fegyverét. Filótás Ferencet, aki szuggesztív erejű vezetésével főrészesen volt a magyar vívó sport berlini sikereinek, melegen ünnepelte a közönség.”⁶¹

A második világháború kirobbanásával ismét megtorpant a vívóélet Nyíregyházán. Miután az ország 1941 júniusában hadviselő fél lett, a vívás is háttérbe szorult vagy katonai jelleget öltött. A háborúba lépést megelőzően, 1940. december 24-től vitéz Bély Alajos ezredes, a 4. (Hadik) huszárezred korábbi parancsnoka lett a Magyar Királyi „Toldi Miklós” Honvéd Sporttánár és Vívómesterképző Intézet vezetője.⁶²

Már a háború árnyékában rendezték 1942. április 26-án, a nyíregyházi honvédtisztek vívóversenyét. A sportrendezvényt az év elején alakult Honvéd Tiszti Vívó Club szervezte meg, melynek elnöke vitéz Máriay Aladár vezérőrnagy volt. Olyan honvédtisztek szerepeltek a versenyen, mint vitéz Muzsai Ferenc alezredes, Huszár László százados és Szabó János, az NYTVE egykori katonai vívómestere. A program helyszínéül a Kossuth Lajos Gimnázium tornaterme szolgált. A vendégek számára hideg ételről is gondoskodtak, belépődíj pedig nem volt.⁶³

További hírek a nyíregyházi vívóéletből nem maradtak fenn a megyei sajtóban. A második világháború a nyíregyházi sportolókat is a frontra kényszerítette. Voltak közülük, akik visszatértek a háború után, de voltak olyanok is, akik már soha többé nem léphettek a pástra. Egy korszak ért véget ekkor a nyíregyházi vívósport életében.

Bély Alajos

⁶¹ Nyírvidék Szabolcsi Hírlap, IV: 227. 1936. október 3. 2.

⁶² BENE JÁNOS–SZABÓ PÉTER: A magyar királyi honvéd huszár tisztikar 1938–1945. Nyíregyháza, 2003. Jóna András Múzeum Kiadványai. 44.

⁶³ Nyírvidék Szabolcsi Hírlap, X: 90. 1942. április 22. 2.

Gyütt oszt marattt?!

DR. MIKES TIVADAR gyógyszerész emlékezései 1956-ra
részlet

Valakit agyonlőttek

„Fegyveert !!!!!!! Fegyveert !!!!! Elvesszük a rusziktól !!!!!” – hallottuk utcaszerte a hangos, jól kivehető kiabálást. Az utóbbi napokban egyértelműen annak jelei mutatkoztak, hogy a népfelkelés a mi településünket is elérte. Már hónapok óta amerikai röpcédulát hordozó léggömböket sodort Németország felől a nyugati szél a Kárpátok irányába. Ezek a különböző nyelvű, gyakran cirill betűs szövegek a lakosság felvilágosítását célozva, kitartásra és ellenállásra buzdítottak minket e kiszolgáltatott helyzetben. Ha egyik-másik ballonból kifogyott a szusz és leereszkedett, megtalálókik lelkesen lecsaptak rájuk. A nálunk addig ismeretlen, átlátszó nejlonfóliával ugyanis kitűnően lehetett pótolni még a betört ablaküveget is...

A Budapestet Moszkvával összekötő 4-es országos főútvonal mentén, a 15 ezer lakosú Kisvárdán, a Salla tér 4. szám alatt laktunk. Apám, mint járási főállatorvos, Éva mostohaanyám, 17 éves Gabriella nővérem, 15 esztendőös Tita mostohahúgom, 13 éves Barna öcsém és én alkottuk a családot. Én magam e napon, 1956. október 24. délutánján egy kíváncsi, tapasztalatokat gyűjteni igyekvő, bizonytalan, 16 esztendősen fiatalember voltam. Tőlünk mintegy 30–40 kilométerre, a Tisza-kanyar másik oldalán már az akkor még szovjet fennhatóság alatt álló Ukrajna terült el.

A forradalmunk 1956. október 23-án Budapesten a diákság felvonulásával vette kezdetét. A *Szabad Európa Rádió* – ha valamelyik zavaró adó épp el nem nyomta híradóját –, reményt adott nekünk: talán hamarosan, csaknem egy évvel az után, hogy Ausztria az államszerződéssel elnyerte függetlenségét, nálunk is hasonló fejlemények következnek.

A *Szabad Európa Rádió*ból hallhattuk, hogy a diákok, akikhez este a hazatérő munkások is csatlakoztak, több pontos követeléseiket a *Kossuth Rádió*ban akarták felolvasni. A hír hallatán hatalmas tömeg vette körül a Rádió Bródy Sándor utcai központját. A rettegett Államvédelmi Hatóság (ÁVH) azonban senkit sem engedett a mikrofonhoz. A *Szabad Európa Rádió* adása mellett ülve izgatottan követtük az eseményeket. Mikor már nagyon későre járt, én álmosan, fáradtan aludni mentem. Másnap hajnalban az izgatottságtól már öt órakor felébredve édesapám szobájába siettem, hogy meghallgassam a legfrissebb rádiós híreket. Ahogy beléptem, apám már ott fülelte a

híradásokat. Figyeld...! Hallottad? – kérdezte. A tudósítások közben a háttérben lövések dörrentek egymás után. Gyorsan felöltözködtem, és szokás szerint, de izgatottan az iskolába siettem. Osztályunkba érve még nagyobb volt az izgalom. Mindenki a lövöldözésről és a felkelésről beszélt. Boldogok voltunk, hogy végre itt a szükséges változás. Kerestük, miképp tudunk mi is mint segítők e szép forradalomba belefolyani, a részévé válni. A tanítás azonban sehogy sem akart elkezdődni, mígnem aztán minden osztályba bement D. Takács, a gimnáziumunk igazgatója, és mindannyiunkat hazaküldött. Gondterhelten csak annyit mondott, hogy mindenkit értesíteni fognak, ha ismét lesz tanítás. A diáksereg az utasítást/bejelentést követően kettévált: a vidékről bejárók a buszmegállónál gyülekeztek, mi, helybeliek pedig hazavittük táskáinkat.

A *Kossuth Rádió* hosszabb szünet után folytatta adását, de már *Szabad Kossuth Rádió Budapest* néven, rég nem hallott, valóban szabad, manipulálatlan hangvétellel. Később tudtuk meg, hogy a rádió központját éjszaka megrohamozták, és sikerrel elfoglalták a felkelők. A fegyveres ávosokat legyőzték, ez azonban mindkét oldalon követelt áldozatokat. Óvatosságból ezért áthelyezték a rádiót új épületbe, és emiatt tudta az új nevet is felvenni.

A mi kisvárdai felkelőcsapatunk a Főtéren gyülekezve eleinte kis számú, de egyre sokasodó, lelkes környékbeli hazafiakból állt – ők azoknak a nemszeretem orosz „elvtársaknak” a lőfegyvereit akarták megszerezni, akiket a szovjetek telepítettek városunkba. A legfőbb céljuk az volt, hogy egyszersmind hazazavarják a Kisvárdán állomásozó szovjet távközléseket. A négy-öt katonából és családjaikból álló, viszonylag kicsiny szovjet telefonos csoport a házunktól hét-nyolcszáz méterre, a vám- és pénzügyőrség laktanyájában volt elszállásolva. Feladatuk a Budapest és Moszkva között fennálló egyetlen közvetlen telefondrót összeköttetése, karbantartása és zavarmentes működésének biztosítása volt. (Akkor még csak kábeles telefon létezett.) Azt persze mindnyájan tudtuk, hogy legfeljebb néhány dobtáras géppisztolyuk van, melyeket addig csak akkor használtak, ha élelem híján nyulakra vadásztak a környező homokdombokon. A felkelők éppen ezeket a fegyvereket akarták megszerezni, hogy a sztálini kommunisták szekértolói hivatalukból és hatalmi pozíciójukból elűzzék.

A szabadság mámore, a tettvágy és a kíváncsiság engem is az utcára űzött, hogy szemlélője, részese lehessen az eseményeknek. Talán én is fegyverhez juthatok? Vérem forrott a lelkesedéstől, hiszen eddig nem volt lehetőség szabad véleménynyilvánításra. Magyarország gazdasága a II. világháború vége, 1945 után agrárország lévén gyorsan rendbejött. Azonban 1948-tól, a véres, diktatórikus kommunista hatalomátvételt és az ezt kiszolgáló Rákosi-rendszer kiépítését követően – mely a gyárak, az üzletek, a vállalkozások, a termőföld totális államosítását jelentette – ismét nagy volt a hiány, még élelmiszerből is. Börtönnel és gyakran nyílt likvidálással fojtottak el csírájában minden szabad gondolatot. Szerettük volna elérni a vállalkozó szellem, a szólás- és az utazási szabadság kibontakozását, valamint azt, hogy korlátok nélkül tanulhassunk.

Míg e lelkesen kiabáló forradalmár csoport, 50–60 ember, nagy hévvel az úttest közepén vonult a laktanya felé, én bizonyos távolságból többedmagammal a járdáról kísértem őket. Mi fog történni? Nem tudtam, csak azt, hogy a Kisvárdát

és egész Magyarországot magával ragadó forradalomból én is ki akarom venni a részem.

A maroknyi szovjet-orosz katona, családjával a pénzügyőrlektanya első emeletén lakott. Mi, gyerekek és fiatalok gyakran kerültünk velük kapcsolatba. Ama kevésből, amink volt, cseretárgyakat kínáltunk a tovarisoknak, akikről ezekért olyan különféle csekélyégeket kaptunk, amelyek nálunk nem voltak kaphatók, például kis üvegecske egzotikus illatosított vizet, egy darabka orosz feketekenyeret vagy mahorkát, azaz vágott nyers dohányt. A beszélgetés zagyvalékból képződött, ami lényegében az ő hiányos magyar nyelvtudásukból állt, illetve abból a néhány szavas tört orosz szókincsből, amelyet az iskolában voltunk kénytelenek elsajátítani.

A XXI. század elején Nyugat-Európában felnőtt emberek számára valószínűleg elképzelhetetlenek az akkori körülmények. Táplálékunk – melyhez sokszor túlekedő sorbaállások után jutottunk – nagyrészt csak élelmiszerjegyre kapható, 25 deka kenyérfejadagból állt, továbbá a kocka csomagolású zsírból, amelynek enyhén szólva is alig volt disznó íze. Minden más elérhetetlen luxusnak számított, ezért örültünk, ha a szovjet katonákkal változatosságként valamit el tudtunk csereberélni.

Ezek az üzletelések és megszállóink barátságos előzékenysége a felkelés mámorosító pillanatában nem játszottak szerepet. Az volt a lényeg, hogy a magyarországi kommunista diktatúrának legyen már vége, és az ezt létrehozó, felügyelő oroszok hagyják el végre az országunkat. Így vonult tovább e menet a laktanya irányába. Nemsokára elértük azt az útkanyarulatot, amelynek jobb sarki telke volt a cél. 50 méterrel előtte balra még volt egy mellékutca, ahol a zongoratanárnóm és családja, Zalatnayék laktak. A kaszárnyával szemközti járdán megálltam, látni akartam, adnak-e fegyvert az oroszok, és ha igen, hogyan kaphatnék én is.

Hazafiaink – akik közül néhány hangulatát már nemcsak a szabadság iránti vágy fokozta, hanem feltehetőleg jócskán húztak bátorításként a pálinkásüvegből is – az emeletes laktanya homlokzatánál foglalták el állásaikat, közvetlenül a falnak húzódba, az ablakok alatt, és egyre hangosabban követelték, hogy az oroszok adjanak fegyvert. A katonák az első emeleten, zárt ablakok mögött voltak, és miután a hangulat mindinkább feszültebbé vált, egyszer csak kövek repültek a sötét ablakaik felé, jó párat betörve közülük. Az egyik kődobáló a kis köpcös, verekedős Zöldi Miska, egykori általános iskolás osztálytársam volt.

Közvetlenül utána válaszként torkolattüzek villantak a sötét ablakokon keresztül. Forradalmáraink talán előre sejtve ezt, a falhoz lapultak. Az oroszok csak kihajolva tudtak volna rájuk löni, így a köves út közepe felé adták le „riasztó” lövéseiket. A lövedékek szikrát szórva pattogtak vissza az úttestről, szanaszét minden irányba.

Riadtan rohantam el a kiváló célpontnak bizonyuló szemközti oldalról, és elbújtam az utcasarki Zalatnay-ház mögé. E fedezék védelme alatt, a lövések elhallgatása után, még vagy 10 percig lapultam, majd csak lassan merészkedtem elő a védett helyemről. A tér már csöndes és üres lett, így hazafelé vettem az irányt. Körülbelül 400 méter megtétele után ismerős hangra lettem figyelmes.

„Tivadar!” – kiáltott rám a csodaszép, szőke hajú Farkas Ági, akivel előtte többször és szívesen táncoltam, sőt ha lehetett, haza is kísértem. „Tivadar, mi történt

ott?” – kérdezte. Megálltam a házuk előtt, és elmeséltem, hogy csak riasztó lövések dördültek a laktanyából, majd folytattam utamat hazafelé. Alig tettem meg még 100 métert, egyszerre csak azt kiáltozta egy elsuhanó kerékpáros, hogy „valakit agyonlőttek”. Így értesültem a kisvárdai forradalom első halálos áldozatáról. Mint másnap megtudtam, az ostromlott katonák a riasztó lövések után célzottan is rálőttek egy arra járóra, aki épp a fodrásztól tartott hazafelé. Pont azon a helyen lőtték föbe, ahol én is álltam. A szerencsétlen ember közvetlen mellettem vesztette életét, anélkül, hogy a zúrzavarban ezt észrevettem volna. Három órával később egy tank és egy terepjáró érkezett Csapról, a szovjet határtelepülésről, és védőállást vett fel a laktanya udvarán.

Hazatérvén, a város első halottjáról szóló rossz hír ellenére, az egész családot izgatott, tettvágytól fűtött hangulatban találtam. A *Szabad Európa Rádió* Münchenből arról számolt be, hogy Budapesten az egyetemi hallgatók felkelése az egész lakosságot átfogó népi forradalommal alakult, és a haza megtisztulása már csak idő kérdése.

Gerő Ernő, a kommunista párt főtitkára, a diktatúra erős embere a fővárosban tiltakozó saját honfitársaira lövetett, akik közül sokan a helyszínen meghaltak. Ezt követően országszerte harcok robbantak ki. Pesten Sztálin óriási bronzszobrát ledöntötték, szétverték, fejét a Rákóczi útra vonszolták, felfordították és teleköpködték – tudósított a Szabad Európa. Azt az érzést sugallta, hogy megbízhatunk az amerikaiakban, akik sohasem fogják megengedni szabadságharcunk bukását. Ezt határtalan lelkesedéssel el is hitte mindenki.

A következő napon Nagy Imre reformkommunista lett az új miniszterelnök. Az immár *Szabad Kossuth Rádió* nyugalomra intett, mert, mint hirdette, béketárgyalások kezdődtek. Másnap reggel osztálytársak jöttek értem, hogy mi is tegyünk valamit, például eltávolíthatnánk a városközpont épületeiről a szovjet jelképeket. Az ide-oda robogó teherautókon vidáman lobogtak a piros-fehér-zöld magyar nemzeti zászlók, nagy lukkal a közepükben, mert kitépték belőlük a kommunista rendszer vörös csillagos címerét. A járásbíróház épületéről is eltűnt a messziről virító vörös csillag – ledobták onnan is. Még több mint 50 év elteltével is újra és újra eszembe jut, amikor 2014-ben alig néhány 100 méternyire a patikámtól elhaladtam a bécsi Volkstheater épülete előtt, melyen szintén ilyen csillag díszelgett. Mintegy négy-öt évvel azelőtt helyeztette el Michael Schottenberg, a színház akkori, keletről származó igazgatója a nagy vörös csillagot, ellenpólusként Hitler kedvenc színházán, ahol a „Führernek” külön gardrób-szobája is volt. 2015 szeptemberétől új igazgató, a lengyel származású Anna Badora veszi át a Népszínház vezetését, aki már előre jelezte: eltávolíttatja és elárverezteti a vörös csillagot, a kommunizmus önkényuralmi jelképét. (2015. augusztus 21-én el is távolították.)

A kisvárdai temetőben is már ledöntötték a „felszabadítók” háborús emlékoszlopát. Csak a belevéselt aranyozott cirill betűs feliratok voltak olvashatók az oszlopon. Ott álltunk heten-nyolcan diákok, és elhatároztuk, mi is végrehajtunk valamilyen forradalmi tettet. Elmentünk a festékboltba, én vettem egy doboz lakkfestéket, ecsettel együtt 8 forint 50 fillérért, és átmázoltuk az írásjeleket, melyekre homokot szórtuk, miközben igazi forradalmároknak éreztük magunkat.

Biztos tájékoztató pontjaink továbbra is a *Szabad Kossuth Rádió* híradásai voltak. A Szabad Európát ritkábban hallgattuk már, mivel – számunkra teljesen érthetetlenül – egyre szűkszavúbb, érdektelenebb, kevésbé ösztönző adásokat sugárzott.

Epp aludni tértünk, amikor egyszer csak kopogtak az ablakon: „Szeretnénk bemenni hozzátok” – mondta dr. Liener Zoli bácsi, a velünk jó barátságban lévő zsidó orvos és felesége, Böske néni. Hanyatt-homlok hagyták el a házukat, és hozzánk menekültek. A félelem és a kétségbeesés arcukra volt írva. A pénzügyőrlaktanya udvarára telepített páncélos más pályára terelte a helyi forradalmáraink kisebb csoportjának vállalkozó kedvét. A szovjeteket most már nem lehetett oly könnyen elűzni, így – mint gyakran előfordult – más áldozatokat kellett keresniük.

„Gyertek be!” – válaszoltuk nekik. Félénken, de megkönnyebbülve léptek be a házba. Mindenki számára egyértelmű volt: az elkövetkező nyugtalan napokon nálunk kell lakniuk.

A felkelők kis csoportja megtámadta Liener doktorék házát. „Zsidók kifelé” – ordították, és összemázolták az ablakokat és a falakat. A családnak az utolsó pillanatban a hátsó kertkapun át sikerült elmenekülnie. Hozzánk futottak, mert a barátságunkat hetenkénti kártyapartik is erősítették.

Fél órával később újra kopogtattak. Dr. Moskovichot és felségét szintén elüldözték – ők is hozzánk akartak jönni, de mivel nálunk már nem volt hely, a kerteken át más ismerősöknél kerestek és találtak menedéket.

A következő nap este ismét zörögtek az ablakon, de most Zoli bácsit, Liener doktort mint orvost keresték. Egy férfi ököllel zúzott be egy üvegajtót, és eközben egy üvegszilánk szerencsétlen módon felvágta csuklóján az ütőerét. Elvérzés fenyegette, így sürgős orvosi segítségre volt szüksége. Zoli bácsit apám is elkísérte a baleset színhelyére. A sérült éppen Lienerék háza előtt feküdt: pont a doktor házának üvegajtóját verte be öklével. Dr. Liener fejfelé csüngetve helyezte el a sebesültet, hogy az agy vérrellátása maximalizálódjon, elkötötte a vérzést, majd mentővel e pozícióban a kórházba szállította, aminek köszönhetően a férfi agykárosodás nélkül életben maradt.

Az izgalom nem hagyott sokáig aludni, így már igen korán felébredtem. Első utam a rádióhoz vezetett, és ha hinni lehetett a híreknek, a felkelés nagyon jól haladt előre. Elmentem sétálni, láttam a tankot a pénzügyőrlaktanya udvarán, Forgáchék házában falán pedig azt a lyukat, amelyet a felkelés első napján az a lövedék ütött, amely a mellettem elsétáló szerencsétlen férfit végzetesen eltalálta a fején. Az oroszok most teljesen nyugodtan viselkedtek.

Olyan időszak köszöntött be, amelyben – mondhatni – reménytelen várakozást érzünk. A felnőttek élete csaknem a normális mederben folyt tovább: apámnak éppúgy el kellett látnia állapotpácienseit, mint a forradalom előtt. A vemhes tehenek nem törődnek a politikával, ha borjaikat meg akarják elleni. Nekünk, gyerekeknek továbbra is iskolai szünetünk volt, és éltünk boldogan e szabad világban, miközben barátainkkal politizáltunk a kialakult helyzetről. Tulajdonképpen elképzelhetetlen volt, hogy Nyikita Hruscsov szovjet vezető egyszerűen veszni hagyja a megszállt Magyarországot, a Rákosi–Gerő-féle sztálinista rendszert. Ugyanakkor viszont saját szemünkkel láttuk

az előző évben azt a rengeteg páncélost, amelyeket Ausztriából pályaudvarainkon keresztül szállítottak vissza a Szovjetunióba, miután a nyugati szomszédunk, Ausztria elnyerte szabadságát, függetlenségét. Úgy hírlott, hogy nemsokára újabb lánctalpasok várhatók, amelyek ezúttal Magyarországról fognak kivonulni Moszkva felé. Maléter Pál, az új honvédelmi miniszterünk már tárgyalt a szovjet megszállókkal a kivonulásról. Mi a rádióból utasítást kaptunk útjelzők felállítására, amelyek megmutatják a szovjeteknek a Moszkva felé vezető irányt, hogy gyorsabban hazatalálhassanak. Az Oroszország felé vezető utak akadálymentesek voltak, és senki sem gátolta volna meg a tankok kelet felé vonulását. Vörös szőnyeget ugyan nem görgetnénk elébük, de búcsúköszöntés azért kijárt volna nekik. Egy udvarszomszédunk, Balogh Attila tetemes készletet halmozott fel rohadt paradicsomokból, amelyeket „tisztelete” jeléül szívesen a hazavonuló páncélozott járművekre hajított volna.

Még mindig rendszeresen ott ült fél Kisvárdán a rádió előtt, hogy az egészórás híreket hallgassa. Most már a szabaddá vált állami rádióadó is beszámolt a küszöbön álló szovjet kivonulásról. Nagy Imre, az új miniszterelnök a vezetése alatt álló többpárti kormány alapításával leváltotta a kommunista párt diktatúráját, Magyarország bejelentette kilépését a Varsói Szerződésből, és kinyilvánította semlegességét. A Vörös Hadsereg 11 évvel azelőtt „felszabadította” az országot a nemzetiszocialista, nyilas uralom alól, és most egyre sürgetőbben követelték a kivonulást az országban maradt egységeitől. Nagy volt az öröm Kisvárdán, amikor az orosz megszállók egyik magányos teherautója áthaladt a településen Moszkva felé. Ez volt az első, reméltük, hogy hamarosan követik ezt a gyűlölt tankok is!

A *Szabad Európa Rádió* híradásai a magyar rádióval szemben még érdektelenebbé váltak, ugyanis a magyarországi események helyett egyre többet tudósítottak a szuezi válságról. Angol és francia csapatok az izraeli hadsereggel összedolgozva meg akarták akadályozni, hogy Gamal Abdel Nasszer egyiptomi elnök véglegesen államosítsa a brit–francia Szuezi-csatorna Társaságot, így biztosítva a csatorna használatából származó több százmillió dolláros bevételét és a vízi úti közlekedés kontrollját a nyugati világ és annak olajszükséglete számára. Mi közünk a távoli Egyiptomhoz? – tettük fel a kérdést magunknak. Sajnos több volt, mint gondoltuk!

Az, hogy Anglia és Franciaország katonai agresszióval próbálta meg kényszeríteni Egyiptomot a Szuezi-csatorna használati jogának visszaadására, illetve az egyiptomi rendszert megdönteni, egyre inkább elvonta népfelkelésünkről a világ szemét. Az ENSZ minden figyelmét a Közel-Keletre összpontosította, az Egyesült Államok pedig megállapodott a Szovjetunióval az egyiptomi válság politikai megoldásáról. Magyarországon mindössze néhány millió szabadságharcos sorsa forgott kockán, a Szuezi-csatornánál viszont a kőolaj rövidebb szállítási útvonala, illetve az angolok és a franciák számára a csatornadíj bevétele volt a tét. Azt, hogy a világsajtónak a közvélemény tájékoztatása szempontjából mi volt fontosabb, a következő napok mutatták meg. Magyarország szovjet- és kommunistaellenes önfeláldozó forradalma nem volt többé téma, mely érdektelenséget a Szovjetunió logikusan és durván ki is használta.

Az elkövetkező éjszakán házunk külső falai folyamatos dübörgés és zakatolás közepette megint remegni kezdtek. Ezt a zajt már jól ismertük: szovjet páncélosok vo-

nultak. Az ágyból kiugorva, lelkes örömmel rohantunk az ablakhoz, de mit láttunk! T-34-es tankok százai vonultak ijesztően fluoreszkáló ágyúcsöveikkel, harci külsővel, fűlsüketítő motorzajjal, vastag lánctalpaikon Budapest, nem pedig a mai Ukrajna irányába. Azért jöttek, hogy elnémítsák az „ellenforradalmat”, ahogyan Kádár János elvtárs nevezte a felkelést, bevonulva ezzel a magyar történelemkönyvekbe, mint a kommunista „forradalom” védelmezője.

Számunkra összeomlott a világ. Senki nem mondta ki, de mindenki érezte, hogy szabadságharcunk elbukott. Az egyetlen esélyt az amerikaiak intervenciója jelentette volna, mint ahogy azt a *Szabad Európa Rádió* is gyakran hangoztatta. Később azt állították, hogy NATO-beavatkozást sohasem terveztek, az amerikai hadsereg lehetetlennek is tartotta ezt, már csak azért is, mert ausztriai támaszpontjainak és fegyverraktárainak feladása után nem látott módot és szükségét intervencióra. Később megtudtuk, Francisco Franco spanyol diktátor is kész lett volna százezer katonát küldeni Magyarország megsegítésére, illetve Ausztriából való kivonulásakor az USA több titkos, nagy földalatti fegyver- és lőszerraktárat is létesített, melyekből szintén jöhetett volna támogatás, ezt azonban Eisenhower amerikai elnök megtiltotta.

A T-34-esek fél nap múlva megérkeztek Budapestre, és tájékoztatói forrásunk, a Szabad Kossuth Rádió már csak Nagy Imre miniszterelnök Magyarország számára segítséget kérő monoton üzenetét sugározta hangszalagról órákon át több nyelven a világ közvéleménye felé.

A pénzügyőrlektanya mellett erősítésként egy újabb páncélos jármű is leparkolt. Ott, ahol az én 1956-os forradalmam elkezdődött, újra megjelentek a szovjet kommunizmus fenyegető, „rendet csináló” hatalmi jelképei.

Hazafiaink elásták fegyvereiket az erdőkben, megsemmisítettek mindent, ami esetleg bizonyíthatta volna felkelő voltukat. A korábbi kommunista vezetők, na meg új hatalomra vágyók pufajkásként újra megjelentek az utcán, és embereket hurcoltak el, akiket aztán többé senki sem látott. Általános reményvesztettség hatalmasodott el rajtunk. Az élet lassan visszatért a „normális” mederbe, mintha a népfelkelés 13 napja meg sem történt volna. Nagy Imre miniszterelnök a jugoszláv nagykövetségre menekült, ahonnan hetekkel később kiküldték, lényegében kiadták. Maléter Pál honvédelmi minisztert, aki parlamenti képviselőként Budapest közelében a szovjetekkel folytatott béketárgyalásokat, egy telefonon érkezett moszkvai utasításra a tárgyaló asztalnál éjszaka letartóztatták. Az újonnan létrehozott Kádár-kormány a következő évben mindkettőjüket kivégeztette – mellékesen Nagy Imre szabadíttatta ki Kádárt Rákosi börtönéből. Ezután többedmagukkal titkos tömegsírban hantolták el őket a 301-es parcellában, Budapest keleti, akácerdős részén. A miniszterelnök arccal lefelé feküdt, mellette pedig Maléter Pál honvédelmi miniszter, valamint Gimes Miklós miniszteri médiafelelős. Ezt a jeltelen tömegsírt csak közvetlen a fordulat előtt, 1989 tavaszán találták meg. Nagy Imre maradványait a ráöntött mésztejnek köszönhetően sikerült azonosítani, melyet valaki minden bizonnyal szándékosan terített rá, megkönnyítve ezzel egy esetleges későbbi exhumálásakor a tetem felismerését. A sír feltárása után nem sokkal magam is felkerestem a 301-es parcellát, és 1989. június 16-án, az ünnepélyes újratemetésen is jelen voltam a Hősök terén. Mivel annak idején

Obernbergben fényképészüzlettel együtt működtettem a bérelt patikát, az ennek kapcsán kiváltott sajtófotós igazolvánnyal sikerült a tömegtüntetésé alakult eseményen egészen az első sorba, a pódiumig jutnom. Nagy érdeklődéssel hallgattam a gyászbeszédeket, ám amikor egy ifjú szónok vette magának a bátorságot, hogy egyik mondatában Magyarország szovjet megszállásának befejezését és a szovjet katonák mielőbbi kivonását követelje, nem akartam hinni a fülemnek. Arra gondoltam, miként lehet egy fiatalember olyan könnyelmű, hogy naivan ilyet kimondjon. Nem fél? Ő volt az ifjú Orbán Viktor, aki tíz év múlva Magyarország miniszterelnöke lett, és aki jelenleg újra, immár 2/3-os többséggel a Magyar Nép és ország érdekeit az EU-ban sikerrel keresztülviszi, képviseli.

A 301-es parcellát ezután nemzeti emlékhelynek nyilvánították.

De térjünk vissza a levert 1956-os forradalomhoz.

A váci börtönből a forradalom első napján kiszabadított Mindszenty bíboros az Egyesült Államok budapesti nagykövetségére menekült, ahol 15 éven keresztül, egészen 1971-ig tartózkodott. (1972 májusában a bécsi Pazmaneum kápolnájában Boltzmann-gasse 14-ben ő adta az isteni áldást Lehár Zsuzsával kötött házasságunkra.)

Magyarország újra tagja lett a Varsói Szerződésnek, az oroszok pedig – a korábbiakhoz hasonlóan – oltalmazó kezüket a kommunista vezetés fölé tartották, azaz visszatért a – mint mondták – „proletárdiktatúra”.

A Kisvárdán állomásozó két páncélos a környező településekről sok felkelőt elvitt, és átadta őket az újonnan felállított hatóságoknak. Többen közülük örökre eltűntek.

E sok szenvedés mellett azért történtek olykor komikus dolgok is.

Egy idősebb orvos, aki városszerte eredeti figurának számított, a két szovjet páncéloshoz hasonlóan ugyancsak Kisvárda környékét járta. Biciklivel látogatta betegeit, és igyekezett gyógyítani őket. Egyszer Dögénél elromlott a kerékpárja, és az első arra jövő jármű épp az egyik T-34-es páncélos volt. A doktor nem sokat teketóriázott, vadul gesztikulálva kiugrott az utca közepére, az orosz tanknak pedig csikorgó fékezésel is alig sikerült megállnia. A páncélos tornya kinyílt, és egy gránátos feje bukkant elő: „Mit akar? Mi történt?” – kérdezte a katona. „Oda van a biciklim, kérlek, vigyetek be Kisvárdára” – kiáltotta az öreg orvos.

A katonák mutogatással értésére adták, hogy szerintük elment az esze, nem vitték magukkal, de nem is haragudtak rá, amiért megállította tankjukat. Feltehetően jól mulattak a doktor akcióján.

Egy másik esemény számomra ennél jóval nagyobb jelentőségű volt, jöllehet csak több évtizeddel később értesültem róla. Dr. Szabó Lajos barátom, az ugyancsak Ausztriába szakadt hazánkfia, aki később jelentős állást töltött be a bécsi Creditanstalt banknál, 1956-ban aktív forradalmár volt, és a felkelés leverése után partizánként hetekig kitartott a Pécs környéki erdőkben. Többedmagával harcolt a szovjet elnyomók ellen. Amikor nekik is tudomásul kellett venniük, hogy a kitűzött cél még nem érhető el, sokakhoz hasonlóan ők is elásták az erdőben fegyvereiket és minden mást, ami elárulhatta volna szabadságharcos voltukat, majd szétválva, külön-külön kiálltak az útra autót stoppolni nyugat felé. Egy orosz katonai jármű állt meg, és az autót vezető

katona fürkésző szemekkel nézett rajta végig. „Szállj be és ne szólj semmit. Elviszünk innen” – szólta hozzá a katona. Mint mondta, a Balaton felé tartottak. Barátom azután az osztrák–magyar határ felé vette útját, ami akkor még nem volt hermetikusan lezárva. Az osztrákok segítőkészen, mentőkocsival fogadták a magyarországi menekülteket. Mintegy kétszázezer magyar menekült Nyugatra.

Mostohaanyámtól minden étkezéskor lelkesen értesültünk arról, hogy ki mindenki ment már el Kisvárdáról. Ez is megmozgatta fantáziánkat, az én fejemben kavargtak a gondolatok. Úgy véltem, a menekülés hozzásegíthetne, hogy szabadon, kreatívan, függetlenül folytassam életemet, viszont fékezően hatott a gondolat, hogy egyedül lennék az idegenben. Mindössze 16 éves voltam, nem volt se pénzem, se szakmám. Mit kezdjek egyedül Nyugaton?

Az egyetlen ember, akivel ilyen gondolatokról beszélni tudtam, Gabriella nővérem volt. Noha ő is csak 17 éves volt, alig idősebb nálam, mégis valamiféle anyaszerepet töltött be az életemben, mostohaanyám miatt is. Minden tekintetben érettebb volt, mint én, és már sokkal többet megélt. Elhatároztuk, hogy együtt menekülünk külföldre. Jóllehet, már 1956. december eleje volt, és a disszidálási lehetőségekről igen különféle hírek keringtek, meg akartuk próbálni. Az volt a tervünk, hogy felutazunk Pestre, ott átszállunk egy Ausztria irányába induló vonatra, és valahol átmegyünk a zöld határon.

Szobánk a ház utcai frontján volt. Nővéremmel búcsúlevelet írtunk szüleinknek, titkos jelszót is közölve benne, amelynek segítségével a *Szabad Európa Rádió*n keresztül akartuk tudatni velük, hogy szerencsésen megérkeztünk. Ez az adó ugyanis éjjelnappal továbbította olyan menekültek üzeneteit, akik Ausztriából akarták rokonaikat, otthoni szeretteiket értesíteni sikeres átjutásukról.

Éjfél után halkán osontunk, másztunk ki Gabriellával a ház ablakán. Egy órával később, éjjel egy óra körül indult a vonat Budapest felé. Egymás mellett csendesen bandukolva mentünk a pályaudvar felé. Nem mi voltunk az egyetlenek, mások is elhagyták lakóhelyüket, többnyire sötét kabátban, felgombolt gallérral, kofferral a kezükben. A Deutsch család házánál elhaladva hasonló kép fogadott bennünket: két hölgy és egy férfi ugyancsak a kisvárdai pályaudvar felé tartott. Az egyik hölgy Deutsch Ági volt, egy igen csinos zsidó lány, akivel már többször elmentem táncolni. Megfordult a fejemben, hogy megszólítom őket, de a sötétben, az adott körülmények között félszegen inkább lemondtam erről. Ha tudtam volna, hogy csak fél évszázaddal később, Izraelben látom viszont, biztosan másként döntök. Talán még csatlakoztam is volna hozzájuk.

A vonat viszonylag pontosan érkezett. Csendben felszálltunk, és vettünk a kalauztól két jegyet Budapestig. Mikor leültünk, nővérem kiegészítő tervet tárt elém menekülésünkhöz. Kisvárdára és Budapest között félúton, Kisújszálláson éltek a nagyszüleim, és édesanyám is éppen náluk tartózkodott. Gabriellának az volt az elképzelése, hogy ott kiszállunk, és rábeszéljük édesanyánkat, jöjjön ő is velünk. Így legalább nem leszünk egyedül, és ő is új életet kezdhet Ausztriában. Én nem nagyon lelkesedtem ezekért az elképzelésekért. Az volt ugyanis a véleményem, hogy vagy vigyük véghez a tervünket, vagy rögvést hagyjunk fel vele. Gabriella végül rábeszélte, hogy szálljunk le Kisújszálláson, és így elmentünk a nagyszülőkhöz.

Anyám megörült a váratlan látogatásnak, és rögtön bele is egyezett, hogy velünk disszidáljon Ausztriába. Összepakolta szükséges holmiját, és már a következő nap tovább is utaztunk Budapest felé. Másik nővérem, Kati, aki Budapesten állatorvosnak tanult, ismert néhány embert, akik segítettek szállást találnunk az ő akkor csaknem lakatlan kollégiumában. Egy ott lakó tanársegéd elmondta nekünk, hogy a legegyszerűbben vöröskeresztes papírokkal lehet átjutni a határon. A segélyszervezet munkatársai – mint megtudtuk tőle – szabadon közlekedhettek Ausztria felé. Ilyen papírok nélkül viszont a disszidálás rejtett némi kockázatot: elkaphatják és börtönbe zárhatják az embert. Azt mondta, neki vannak barátai, akik tudnak ilyen igazolványokat szerezni.

Számomra úgy tűnt, hogy ez az akció fölöslegesen késlelteti távozásunk megvalósítását, habár a tanársegéd úr férfiszemét Gabriellára meresztgette, és gondolom, nővéremnek is tetszett a fiatalember. Disszidálási vállalkozásunk azonban egyre inkább szétzilálódott, azt mondták nekünk, hogy amíg mi a kollégiumban már több mint egy hete vesztegeltünk, a nyitott határszakaszokat csaknem mindenütt lezárták. A pályaudvari hangosbemondó viszont továbbra is hirdette a beszállást a disszidáló vonatba, mint később megtudtam, Sopron irányába. Ha elgyalogoltam volna a tőlünk háromszáz méterre lévő Keleti pályaudvarra, ahonnan a vonatok Bécs felé indultak, szinte biztos, hogy egyedül beszállok és disszidálok. Így azonban tudomásul kellettennem, hogy egyelőre maradunk. Én magam kilenc évvel később jutottam el oda, hogy disszidensként Ausztria földjére lépjek, de már diplomával a kezemben.

Nem maradt más hátra, édesanyánkkal együtt visszautaztunk Kisújszállásra a nagyszülőkhöz. Miután anyutól és a nagyszülőktől elköszöntünk, Gabriella nővérem és én tovább visszautaztunk Kisvárdára. Hazaérkezvén mostohaanyánk némi csalódottsággal fogadott bennünket. A következő napokban aztán újra elkezdődött a tanítás. Most már nemcsak a kötelező orosz nyelvet tanultuk, hanem bevezették a választható „kapitalista” világnyelvek oktatását is. Ilyen volt az angol, a francia vagy a fasiszta német. Mindezt annak ellenére, hogy nem volt hozzá elegendő szakképzett tanár. Mivel a forradalom előtt néhány hónapig magántanárnál (Marcinkovics) tanultam németül, arra ösztönöztem osztálytársaimat, hogy ezt a nyelvet válasszák. A tantárgyat a törékeny alkatú orosz tanárnőnk, Perzse Szilvia tanította, aki előző este mindig szorgalmasan felkészült a másnapi órára, így mindössze egy leckével járt előttünk. Magától értetődő volt tehát, hogy magánúton szerzett előképzettségemnek köszönhetően többet tudtam osztálytársaimnál, de még tanárnőnkénél is. A féléves bizonyítványban az oroszjegyeim által befolyásolt Szilvia néni megszokásból mégis „elégségest” adott a német tudásomra. Szerencsére reklamálásomra – az orrom előtt – „jelesre” javította a rutinból beírt érdemjegyet.

BABOSI LÁSZLÓ

Ratkó József és az olvasótábori mozgalom (1972–1989)*

„Ratkó Jóska/főzi az öhönt,/főzi füst elleni védőítalként/harminckét kisfröccs kíséretében,/mert-hogy annyi foga van az egészséges embernek./Főzi az öhönt/a felsőtárkányi olvasótábor záróestjén,/meg Hatvanban s a tiszadobi gyermekvárosban,/ahol ő is nevelkedett./És még ki tudja, hány helyen,/ahol versről, novelláról, regényről beszélgettünk/a nyolc, tíz, tizennyolc évesekkel./ (Meg egymással,/akik már huszonéves öregek voltunk,/s Jóska a maga krisztusi korával köztünk a legidősebb.)/Mert voltak néhányan,/akikre számítani lehetett/a reménytelennek mondott vállalkozásban.../”¹

KOVÁCS István: *Olvasótábor-émlékeztető*

Előhang az 1972-es évről

1972 feszültségekkel teli év a magyar politikai életben. Kádár János februárban Leonid Brezsnyev többszöri „baráti” invitálására kellenetlenül a Szovjetunióba látogatott. Zavidovóban az orosz pártfőtitkár megérttette vele, hogy az 1968-ban elkezdett magyar reformoknak, a munkásosztály és a szocializmus érdekében véget kell vetni.² Az első titkár ennek az MSZMP KB 1972. november 14–15-i ülésén hangot adott. „A marxista irányvonalat az eddiginél még következetesebben kell érvényesíteni”³ – mondta beszédében. November végén Brezsnyev villámlátogatás tett hazánkban, és listát nyújtott át Kádárnak az általuk leváltani kívánt személyekről. Szovjet nyomásra ekkor kezdődött el erőteljesen a kádári visszarendeződés. Az 1968-as reformnemzedék vezető személyiségei, Nyers Rezső, Fock Jenő, Fehér Lajos elvesztették hatalmi pozícióikat, Aczél György befolyása csökkent, előtérbe kerültek az úgynevezett

* Részlet a Ratkó József (1936–1989) költő, drámaíró, műfordító életét és közéleti tevékenységét bemutató, közeljövőben megjelenő monográfiából.

¹ KOVÁCS ISTVÁN: *Olvasótábor-émlékeztető*. Vasy Gézának. In: K. I.: *Az idő torkában*. Válogatott versek. Budapest, 2007. Magyar Napló, 174–175.

² HUSZÁR TIBOR: *Kádár. A hatalom évei. 1956–1989*. Budapest, 2006. Corvina, 187., 193–194.

³ A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1972. november 14–15-i ülése. Kádár János elvtárs előadói beszéde. *Társadalmi Szemle*, 27. évf., 1972. 12. sz. 11.

„munkásellenzék” szélsőbalos prominensei: Biszku Béla, Komócsin Zoltán, Pullai Árpád.⁴ Elkezdődtek a „lapos” ’70-es évek, de érdekes módon – talán pontosan a kezdődő gazdasági és erkölcsi hanyatlás ellenpontjául –, olyan önálló szellemi szerveződések, folyamatok indultak el 1972-ben, amelyek különböző szinteken és mélységekben, de maradandó hatást gyakoroltak a mai napig a magyar társadalom bizonyos csoportjaira és nemzedékeire. Elég csak a tokaji írótáborra, a táncház mozgalomra,⁵ a fiatal írók hatvani tanácskozására és az olvasótábori mozgalomra utalni. Ratkó József több fontos szerveződésben is tevékeny szerepet vállalt.

I.

Az első olvasótábor: Felsőtárkány – 1972

Az olvasótábor ötletét 1971-ben Mózsai Ferenc novellista találta ki. Olyan tábort gondolt el hátrányos helyzetű, tehetséges gyerekeknek, ahol jó pedagógiai érzékkel rendelkező fiatal írók beszélnek meg a diákokkal olvasmányélményeiket.⁶ Ötletét megosztotta Varga Csaba budapesti íróval, szociológussal, aki ekkor Hatvanban dolgozott népművelőként. Varga 1972 tavaszán a helyi tanács népművelési felügyelőjével, Kocsis Istvánnal azon tűnődött, hogy a nyári szünetben miképpen lehetne az általános iskolás gyerekek műveltségét gazdagítani, a könyvek, az olvasás iránti érdeklődését ösztönözni. Ekkor jutott eszébe Vargának a Mózsai által felvetett gondolat, hogy fiatal írókat bevonva olvasótábort kellene szervezni, ahol a tanulók rendszeres olvasóvá válását, az értő olvasás fejlesztését segítenék elő. A „könyvek és az irodalom megszerettetésén keresztül” fölébresztenék „a gyerekekben a műveltség iránti igényt.”⁷ Előzményként megemlíthető, hogy „már a századfordulón [is] hasonló célt tűztek maguk elé a munkás és földműves olvasó egyletek: az egész életen át húzódozó önművelési igény felébresztését és folyamatos kielégítését. A legközvetlenebb előzményeket pedig a népi írók mozgalmában kereshetjük. A harmincas évek népfőiskoláinak, falukutató mozgalmának is rokon törekvései voltak.”⁸ Varga Csaba felkereste az Írószövetséget, ahol Fábíán Zoltán titkár és a szövetség KISZ-bizottsága – amelynek Szentmihályi Szabó Péter volt a titkára – pártfogásába vette a kezdeményezést, amit

⁴ I. m., 189., 194–197.

⁵ SEBŐ FERENC (szerk.): A táncház sajtója. Válogatás a korai évekből, 1968–1992. Budapest, 2007. Hagyományok Háza, 160 p.

⁶ „Szegények hű katonája voltál”. Babosi László beszélgetése Mózsai Ferenc íróval a nyolcvan éve született Ratkó Józsefről és az olvasótábori mozgalomról. Magyar Napló, 28. évf. 2016. 12. sz. 38. [BABOSI, 2016]

⁷ KISS Gy. CSABA: Rendhagyó nyári tábor. Köznevelés, 28. évf. 1972. 17. sz. 24.

⁸ VASY GÉZA: Olvasótábor. Népszava, 102. évf. 1974. júl. 27. 174. sz. [5.]

ezek után a hatvani tanács is támogatott.⁹ A tábor megszervezését Varga és Kocsis vállalta magára, az anyagiakat az Írószövetségtől, a KISZ KB kulturális osztályától, valamint az Olvasó Népért mozgalomtól szereztek meg,¹⁰ így 1972. július 5. és 15. között az Eger melletti Felsőtárkányon, a Heves megyei KISZ- és Úttörőtáborban szervezték meg az első olvasótábort 37 főleg hátrányos helyzetű, munkás vagy paraszti származású hatvani és boldogi hetedik és nyolcadik osztályba menő általános iskolás gyerek részvételével, akiket a hatvani művelődési osztály munkatársai és a helyi pedagógusok választottak ki. A tanulókat ún. kiscsoportokba osztották, mind-egyiknek volt egy fiatal felnőtt vezetője. A tábort Berényi Rozália népművelő vezette, a kiscsoportvezetők fiatal, már publikáló budapesti írodalmárok: az ötletadó Mózsai,¹¹ az általa felkért Vasy Géza irodalomtörténész, kritikus, Kovács István költő, polonista, a *Kilencek* költői csoportosulásának tagja, és Ratkó József,¹² akit Mózsai 1972. június 21-én kelt levelében hívott meg a táborba. „Valamennyien szeretnénk, ha vállalni tudnád. Teljes ellátást + fizetést kapunk – arról nem is beszélve, hogy mit *adhatunk!*”¹³

A tábor ünnepélyes megnyitásakor „egy kis erdei tisztáson ültünk a fűben gyerekek és felnőttek”¹⁴ – emlékezett vissza Vasy Géza. Fábián Zoltán tartott előadást *Az olvasás módszertana, pszichológiája* címmel.¹⁵ „Ő volt az egyetlen tehát, aki állt, nyári öltönyben, ünnepélyesen, az ügy iránti lelkesedéstől áthatva, s az irodalom és általában a művelődés fontosságáról beszélt, a maga életútjának példáját is felhozva.”¹⁶ A tíz nap az írók vezette kiscsoportos beszélgetésekből, közös foglalkozásokból, előadásokból, kulturális és sportrendezvényekből állt. A kiscsoport-foglalkozásokat „mindenki egy-egy történelmi korszak köré építette fel (például Petőfi, az 1848–1849-es szabadságharc),”¹⁷ valamint jelentős irodalmi művek – Illyés Gyula *Petőfi*, József Jolán *A város peremén*, Hemingway *Az öreg halász és a tenger*, Sánta Ferenc *Isten a székéren* (utóbbi kettőt Ratkó ajánlotta) – kötetlen megbeszéléséből, értelmezéséből. „A felsőtárkányi táborban tulajdonképpen nem történt egyéb, mint öt fiatal író össze-

⁹ VARGA CSABA: Társadalmi edzőpálya. (Beszélgetés Bánlaky Pállal) In: VARGA Csaba: Szabadságkísérletek. Az olvasótáboroktól a népfőiskoláig, a falukísérletektől a civilegyetemekig. Budapest, 1997. V-KIADÓ, 42–43. [VARGA, 1997]; Ratkó 1986-ban ekképpen értékelte Fábián Zoltán szerepét: „Az olvasótáborokról azért itt mondassék el annyi: az is az ő életműve. Néhányan, öten összefogtunk, hogy csináljunk valamit. Aczél [György] lefújta. Erre kitaláltuk az olvasótábort, és Fábián Zoltán verte ki az akkori nagyfőnökökből – nem tudom én, kiből kellett, miniszterből-e vagy még magasabb helyről –, kiverte, hogy az olvasótábor igenis legyen meg. És íme mozgalommá terebélyesedett!” Lásd RATKÓ JÓZSEF: Barátot, küzdőtársat veszítettünk In: Ratkó József Összes Művei. III. Próza.” Szerk. jegyz. Babosi László, szöveg. gond. Ratkó Lujza. Nagykovács – Budapest, 2014, Kairosz Kiadó, 154. [RATKÓ, 2014] Megjegyzendő, hogy Aczél György a „nyilvános diskurzuson kívül gyanakvással viseltetett a HNF keretében a hetvenes évek elején kifejlődött különböző művelődési formák (például az Olvasó Nép Mozgalom) iránt is.” Lásd RÉVÉSZ SÁNDOR: Aczél és korunk. [Budapest], 1997. SÍK Kiadó, 192.

¹⁰ KISS Gy. CSABA: Rendhagyó nyári tábor. Köznevelés, 28. évf. 1972. 17. sz. 24.

¹¹ Mózsai Ferenc Sánta Ferenc író legidősebb fia. Neki ajánlotta Ratkó a *Fiatalok* című 1969-ben született versét.

¹² Olvasótábori kis trakta. Szerk. Fábián Zoltán et al. Budapest, 1975. Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottsága – Hazafias Népfront Országos Tanácsa, 172. [Olvasótábori kis trakta, 1975]

¹³ Mózsai Ferenc levele Ratkó Józsefhez. Budapest, 1972. jún. 21. = Ratkó-hagyaték. Kiemelés – M. F.

¹⁴ VASY GÉZA: Ember a tisztáson In: Cingár Herkules. Emlékezés Fábián Zoltánra. Szerk. Fodor András, Mátis Livia. Budapest, 1996. Fábián Zoltán Alapítvány, 83. [VASY, 1996]

¹⁵ (m. gy.) [MOLDVAY GYÓZŐ]: Hatvani példa: Olvasótábor fiataloknak. Népművelés [Heves megye], 23. évf. 1972. júl. 16. 166. sz. [12.]

¹⁶ VASY, 1996, 83.

¹⁷ VASY GÉZA: Olvasó ifjúságért. Egy táborozás tapasztalatai. Népszava, 100. évf. 1972. szept. 9. 213. sz. [5.] [VASY, 1972]

gyűjtötte és együttesen alkalmazta a máshol bevált elveket és módszereket. Az első táborban kicsit még tétováztunk, az írók mellett nem hívtunk meg más művészeket s tudósokat¹⁸ – emlékezett Varga Csaba. Az írók a hagyományosan merev iskolai pedagógiai módszerektől eltérően, „szabadegyetem”-jellegűen beszéltek meg a témákat a tanulókkal. Ez lehetővé tette, hogy „sok mindenről beszélhessünk, hogy a gyerekek is aktívak, kérdezőek és válaszra váróak legyenek”¹⁹ – írta Vasy Géza. Nem a hiányosságait akarták pótolni – ami úgysis lehetetlen vállalkozás lett volna –, hanem egyéni gondolkodásra és kreativitásra akartak serkenteni, mindezt jóval szabadabb légkörben, mint az iskolában. A gyerekek tegezheték a kiscsoportvezetőket. Mindezek mellett közösen megtekintették a Jászberényi Könyvtár bábcsoportjának vendégjátékát, a Hatvani Irodalmi Színpad gyermekműsorát *Meseország*ról, hallgattak előadást a tudományos-fantasztikus irodalomról, megismerkedtek az előző évben indult *Kincskereső* című gyermekfolyóirattal, megtanulták, hogyan lehet a kézikönyvtárakat használni, játékos földrajzi, irodalmi, nyelvtani, történelmi vetélkedőn, versíró „tanfolyamon” és egri kiránduláson vettek részt, ahol a megyei valamint az egyházmegyei könyvtárban is látogatást tettek. A táborvezető és kiscsoportvezetők mellett még Kovács Istvánné, Kocsis István, Praznovszky Mihály, Farkas Piroska és Halmai Béláné tartott előadásokat a gyerekeknek.

Vasy Géza így emlékezett vissza a felsőtárkányi napokra: „Öten voltunk irodalmárok, közöttünk Ratkó József korban s rangban is a legidősebb. Hiába készülünk előre, tanulgattuk sokáig, hogy mit is tegyünk s miképpen. Ő rögtön feltalálta magát. Otthon volt az első naptól kezdve, amikor a hatvani vasútállomáson találkoztunk, s a csatlakozásra várva megismerkedtünk, beszélgettünk heten-nyolcan, a tábor leendő vezetői, »előolvasói«. A személyiség varázsa már akkor elbűvölt, s még inkább így volt ez később. Ő volt, vitathatatlanul a tábor vezéregyénisége, de nem a magával hozott tekintély okán, hiszen azt inkább csak mi, író- és tanártársai ismertük, hanem mert abban a tíz napban talán kivétel nélkül mindenkit magával ragadott. Olyan volt, amiként egy négyesorosában megfogalmazta: »Mindenhez van jogom, / hát játszom. / Föntről gyerekeknek, letről / embernek látszom.« (*Nyári napló – groteszke*) S aki gyerek is, meg ember is, azt nem lehet nem szeretni. Olyan volt számára a közösség, mint hálnak a víz, madárnak a levegőég. Ez volt az az éltető közeg, amelyben ember tudott lenni, ember és költő. Nem volt benne semmi »tanáros«, talán ezért is tudott színes és magával ragadó pedagógus lenni, akinél szerves egységgé állt össze mindenféle tevékenység. Az is, amikor verseket magyarázott, az is, amikor erkölcsről, hazáról beszélt, s az is, amikor öhönt főzött az egész tábornak, de nem ám akármilyent, hanem igazit, amelyet harminckétszer kell megforgatni, s mindegyikhez meginni egy hosszúlépést. Italból persze nem fért ennyi Jóskába, viszont a forgatások közben annyi füstöt szívott magába, hogy jókora füstmérgezést kapott, egy órába is beletelt, amíg rendbe jött. Az öhön viszont »igazi« volt, dicsérte mindenki.”²⁰

¹⁸ VARGA CSABA: Társadalmi edzőpálya. (Párbeszéd Bánlaky Pállal) [1978] In: VARGA, 1997, 43.

¹⁹ VASY, 1972.

²⁰ VASY GÉZA: „Egyetlen esély: bátor arcunk”. Ratkó József költészetéről In: V. G.: Tárgyiasság és látomás. Verseik, portrék, motívumok napjaink költészetéből. Budapest, 2000. Krónika Nova Kiadó, 77. [VASY, 2000]

Kocsis István egyik interjújában arra is emlékezett, hogy rossz helyszínt választottak. A hivatalos KISZ táborvezetőséggel állandósultak a konfliktusaik. A „[...] mi kis közösségünk (két nap után már az volt) nem jelent meg a kötelező reggeli zászlófelvonáson, s nem vettünk részt tábori életükben. Ráadásul egész nap bömböltek a hangszórók alkalmi üzeneteket és zenét harsogva, s ez minket nagyon zavart. Ratkó volt a legkimagaslóbb konfliktuskereső közöttünk, mert szép szóval, felemelt hanggal – mikor hogy – próbálta ezeket a napi »horzsolásokat« megszüntetni egy olyan közegben, amelyben nem értették problémáinkat.”²¹

Az intenzív és tartalmas tíz nap ettől függetlenül remek hangulatban telt el. Mind a gyerekek, mind a felnőttek jól érezték magukat, és a fellelkesült szervezők, a kiscsoportvezetők, illetve a támogatók sikeresnek, mindenképpen folytathatóknak vélték ezt az új kezdeményezést.

A kiscsoportvezetők arról határoztak, hogy a következő évben is szerveznek ilyen típusú táborokat Heves, Pest²² és Szabolcs-Szatmár megyében. Ratkó elvállalta, hogy a tiszadobi gyermekvárosban megszervezi az állami gondozott gyerekek részére az olvasótábort.²³

Ratkó, miután hazaérkezett Felsőtárkányból Szabolcs-Szatmárba, még azon a nyáron a tiszadobi gyermekvárosban művésztelepet szervezett²⁴ – többek közt Rumi Attila, Nagy Előd, Bugya István részvételével – és egy „nem hivatalos” olvasótábort az ottani gyermekvárosi gyerekeknek. Néhány „író, s művészbárátjával megtette az első kapavágást, de a zsenge kísérlet »házon belül« maradt” – írta Páll Géza újságíró egy évvel később.²⁵ Erről a „kapavágásról” az olvasótábori krónika nem tud, maga Ratkó sem sorolta a hivatalos olvasótáborok közé.

Ettől az évtől kezdve Ratkó élete végéig „rendszeresen részt vett [az] olvasótáborok munkájában, szervezett, irányított, feledhetetlen vitákat, beszélgetéseket vezetett. Költő volt, gondolkodó, tanár, az Isten és az ördög ügyvédje, s legfőképpen ember-társ – aki segíteni akar. Sok száz, talán több ezer fiatal örzi ezt az emberarcot még akkor is, ha észre sem veszi már, hogy egy-egy gondolatában, döntésében ott munkál az is, amit Ratkó Józseftől tanult meg valamelyik nyári estén a csillagos ég alatt”²⁶ – írta Vasy Géza.

A költő a gimnázium befejezése után azért jelentkezett a szegedi egyetemre, hogy majd tanárként állami gondozott gyerekekkel foglalkozzék, és visszaadja sorstársainak mindazt a szeretetet és támogatást, amit ő kapott hajdan. A berkeszi négy évi nevelősködés és tanárkodás után végül is nem az volt a sorsa, hogy tanár legyen, de az olvasótáborokban évente néhány hetet eltöltve, kötetlen formában kiélhette tanári énjének és tehetségének rejtett energiáit. Ratkó az olvasótábori mozgalom egyik

²¹ BABOSI LÁSZLÓ: „Az egész országnak egy nagy olvasótáborra lenne szüksége”. Beszélgetés Kocsis István ny. könyvtárigazgatóval Ratkó Józsefről és az olvasótábori mozgalomról. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 21. évf. 2012. 5. sz. 50–51. [BABOSI, 2012]

²² Olvasótáborok Pest megyében. Pest Megyei Hírlap, 16. évf. 1972. szept. 12. 215. sz. 4.

²³ VASY, 1972.

²⁴ PÓSA ZOLTÁN: „Meg kell lakni a hazát!”. Beszélgetés Nagy Előd festőművésszel. Új Magyarország, 6. évf. 1996. aug. 3. 181. sz. 10.

²⁵ PÁLL GÉZA: A kállósemjéni tábor. Képes Újság, 14. évf. 1973. aug. 4. 6.

²⁶ VASY GÉZA: „Egyetlen esély: bátor arcunk”. Ratkó József költészetéről In: VASY, 2000, 77.

kiemelkedő és legendás alakjává vált, akire máig nagy szeretettel emlékeznek vissza munkatársai és a diákok.

A sajtóban nem maradt visszhangtalan a felsőtárkányi kísérlet. A szervezők kapcsolataikat felhasználva újságírókat és újságoknak is dolgozó írástudókat hívtak meg, hogy adjanak hírt olvasótábori tapasztalataikról. Takács István a *Magyar Ifjúságban*,²⁷ Polesinszky Veronika a *Népszavában*,²⁸ Kiss Gy. Csaba irodalomtörténész a *Köznevelésben*,²⁹ Örsi Ferenc író a *Pajtás* újságban,³⁰ Veress Miklós a *Délmagyarországban*,³¹ a kiscsoportvezetők közül Kovács István a *Napjainkban*,³² Vasy Géza³³ a *Népszavában* írt cikket a táborozásról. Varga Csabának a miskolci *Napjaink* szerkesztőjéhez, Zimonyi Zoltánhoz küldött egyik leveléből tudjuk, hogy Ratkó is cikket szándékozott írni a *Napjainkba*. „Jóska írásából majd látod, hogy mennyire fontos kezdeményezés lett”³⁴ az olvasótábor – írta Varga, de Ratkó írása ekkor nem készült el. A magyar rádiótól egy riporter meglátogatta a táborozókat, és rövid élő bejelentkezés mellett egy hosszabb, szerkesztett anyag is adásba került.³⁵ Mindenki pozitív véleményt fogalmazott meg a Felsőtárkányban látottakról. Darvas József írószövetségi elnökként „hivatalosan” fogadta a fiatal írókat, hogy számoljanak be a történekről.³⁶ Az első kiscsoportvezetők egyéb fórumokon is népszerűsítették az olvasótábort. Kovács István szeptember 16-án a Hatvanban tartott fiatal írók tanácskozásán elmondta olvasótábori „tapasztalatait, [és] a fiatal írók ezzel összefüggő közéleti szereplését méltatta nagy érdeklődéssel kísért felszólalásában.”³⁷ Ratkó József ugyanitt „nyomatékosan hangsúlyozta, hogy az olvasótábor a nemzeti önismeretre nevelés fontos fóruma lehet”.³⁸ Szerinte a gyerekek a táborban „olyan ismereteket kaptak, amelyek nélkül az iskolában közölt anyag teljesen közömbös maradt volna [számukra]. Ha az iskola nem, akkor el kell végezni ezt a feladatot másnak, mert a nemzeti közösségi tudat sérül, ha ezeket nem közöljük a gyerekekkel. [...] helyes lenne, ha a KISZ KB foglalkozna az olvasótáborok kérdésével, és minden megyei KISZ-szervezet gondozásában megszerveznék ezeket a táborokat, s a különböző művészeti KISZ-szervezetek vezetőségére bízna, hogy kik lennének ezeknek a táboroknak a művész résztvevői. Véleménye, hogy az utóbbi 28 évben nemzeti tudatunk rendkívül sokat sérült. Ezt

²⁷ TAKÁCS ISTVÁN: Gyémántesiszoló. *Magyar Ifjúság*, 16. évf. 1972. júl. 20. 29. sz. 13.

²⁸ POLESINSZKY VERONIKA: Kezdődött a könyvvel. *Népszava*, 100. évf. 1972. júl. 28. 176. sz. 2.

²⁹ KISS Gy. CSABA: Rendhagyó nyári tábor. *Köznevelés*, 28. évf. 1972. 17. sz. 24–25.

³⁰ ÖRSI FERENC: Könyvtáborban. *Pajtás*, 1972. 33. sz. 6–7.

³¹ VJ[ERESS]. M[JIKLÓS]: Tábor a hegyen. *Délmagyarország*, 62. évf. 1972. jún. 20. 169. sz. 3.

³² KOVÁCS ISTVÁN: Felsőtárkányi tapasztalatok. *Napjaink*, 1972. 11. sz. 8. Ennek a cikknek a tartalmát a Heves megyében kiadott Néplap 1972. dec. 19-i számában a *Megyénk a hazai sajtóban* című rovatban röviden összefoglalta. KOVÁCS ISTVÁN: Felsőtárkányi tapasztalatok. Az első olvasótábor tapasztalatai. *Mozgó Világ*, 1972. 5. füzet. 95–96.

³³ VASY, 1972.

³⁴ Varga Csaba levele Zimonyi Zoltánhoz. 1972. júl. 17. = Zimonyi Zoltán tulajdonában.

³⁵ VJ[ERESS]. M[JIKLÓS]: Tábor a hegyen. *Délmagyarország*, 62. évf. 1972. jún. 20. 169. sz. 3.

³⁶ Varga Csaba több írásában is megemlíti, hogy a későbbi elnökök nem tartották fontosnak a hivatalos kapcsolatot az olvasótábori mozgalom vezetőivel.

³⁷ m. gy. [MOLDVAY GYÓZÓ]: „A közéleti szereplést jó művekkel kell fedezni!” Tartalmas vita a hatvani írótalálkozáson. *Népújság* [Heves megye], 23. évf. 1972. szept. 17. 220. sz. [16.]

³⁸ VASY GÉZA: A FIJAK és a JAK történetéről. Reflexiók egy kismonográfiahöz. In: V. G.: *Az irodalom: nélkülözhetetlen. Esszék, tanulmányok*. Budapest, 2016. Nap Kiadó, 71.

okozták, s valószínű, hogy szándékosan. Mint minden közösséget, így a nemzetet is a közös élmények kapcsolják össze, a fiatalokkal ezeket a közös élményeket kell megismertetni. Mindenki tudja, hogy melyik közösségben mi a kötelessége, mi a joga, de nem erősítették azt az érzését, hogy a magyarsághoz tartozik.”³⁹

II.

A mozgalom kialakulása (1973–1977)

„A fiatal írók olvasótábori munkáját fontosnak tartom. Nagy hiányt pótolnak a módszeres olvasásra, gondolkodásra neveléssel”⁴⁰ – nyilatkozta Ratkó Varga Csabának 1973-ban. Ebben az évben tízenkét olvasótábor nyitotta meg kapuit Pest,⁴¹ Szabolcs-Szatmár és Hajdú-Bihar megyékben. Márciusban az Írószövetség székházában külön tanácskozást tartott erről a HNF Pest megyei kulturális-társadalmi bizottsága és az Írószövetség KISZ-szervezete, utána sajtótájékoztatót tartottak, amelyen Fábián Zoltán beszélt a jelenlévő íróknak, pedagógusoknak, közművelődési szakembereknek az olvasótábor lényegéről és a tervekről.⁴² A hónap végén alakult meg a Fiatal Írók „József Attila” Köre (FIJAK) hetvenöt fővel, amely a Magyar Írók Szövetségének külön munkabizottságaként működött.⁴³ A programjukban az olvasótáborokon való részvétel is szerepelt.⁴⁴

1973-ban az első olvasótábort az áprilisi iskolai szünetben Szobon a gimnáziumban tartották meg negyven bejáró, hátrányos helyzetű gimnazistának. A táborvezető Nagy Bálintné pedagógus, a kiscsoportvezetők írók, költők voltak, hárman a tavalyiak közül: Mózsai Ferenc, Varga Csaba, Ratkó József, valamint Rózsa Endre költő. Lermontov, Veres Péter és Sánta Ferenc műveivel ismerkedtek meg a tanulók, továbbá Mizser Pál festőművész tartott előadást számukra, hangversenyen és múzeumban is voltak.⁴⁵

A szobi tábor után történt meg a táborok elleni első nyilvános támadás a sajtóban, amelynek Ratkó is szereplője volt. Az *Élet és Irodalom* közölte Varga Csaba *Olvasótábor* című cikkét,⁴⁶ amire Rusvay Tibor szobi gimnáziumi irodalomtanár írta meg felháborodott konzervatív reflexióit. Szerinte Varga „nagyot üt a falusi középiskolák pedagógus társadalmán”,⁴⁷ mivel ők nem képesek a tanulóknak megtanítani azt, hogy a fejükbe töltött ismereteket hogyan rendszerezék és használják fel. Bezzeg az olvasótáborban

³⁹ MÓZSAI FERENC: Feljegyzés a hatvani „Ady Endre” Városi Könyvtárban 1972. szeptember 16-án megtartott fiatal írók tanácskozásáról In: M. F.: A pentaton kapcsolat. Mondatok mások és a magam nevében (1966–2016). Budapest, 2016. Napkút Kiadó, [110.] [MÓZSAI, 2016]

⁴⁰ VARGA CSABA: A magunk emberségéért. Beszélgetés Ratkó Józseffel. Könyvtáros, 23. évf. 1973. 7. sz. 424.

⁴¹ Hét olvasótábor nyílik Pest megyében. Kibontakozóban a művelődési munkaközösségek tevékenysége. Pest Megyei Hírlap, 17. évf. 1973. márc. 6. 54. sz. 3.

⁴² Olvasótáborok fiataloknak. Tanácskozás az írószövetségben. Magyar Nemzet, 29. évf. 1973. márc. 15. 62. sz. 4.; Olvasótáborok nyílnak. Szolnok Megyei Néplap, 24. évf. 1973. máj. 5. 103. sz. 5.

⁴³ Megalakult a Fiatal Írók Köre. Dunántúli Napló, 30. évf. 1973. márc. 31. 80. sz. 5.; Fiatal írók köre alakult. Népszava, 101. évf. 1973. ápr. 1. 77. sz. 10.

⁴⁴ LÁSZLÓ ILONA: Fiatal írók köre. Dolgozók Lapja, 26. évf. 1973. okt. 14. 241. sz. 6.

⁴⁵ H. L.: Olvasótábor fiataloknak. Népszava, 101. évf. 1973. jún. 21. 143. sz. 7.

⁴⁶ VARGA CSABA: Olvasótábor. Élet és Irodalom, 17. évf. 1973. ápr. 28. 17. sz. 5.

⁴⁷ RUSVAY TIBOR: Olvasótábor, 1973. Élet és Irodalom, 17. évf. 1973. máj. 12. 19. sz. 2.

„tíz nap után a napi háromszori-négyszeri egyórás kiscsoportos beszélgetéseken, vitákon átfogó kép kerekedett a világról, a történelemről, a közösségek szerepéről”.⁴⁸ Rusvay megkérte tanártársait, hogy mérjék fel a szobi olvasótábor munkáját. „A három kérdésre válaszolva igen érdekes kép »kerekedett« ki. Elég annyit megemlítenem, hogy a legnagyobb élményt a Ratkó Józsi bácsit fogkrémmel bekenő brigád nyújtotta.”⁴⁹ Varga viszontválaszában cáfolta Rusvay állításait, és hangsúlyozta, hogy az olvasótábor nem a pedagógusok ellen irányul, hanem éppen az ő munkájukat kívánja segíteni. A fogkrémügyet sem szégyellte, mert az a diáktáborok szokásos játéka.⁵⁰ Mindez már mutatja, hogy a következőkben milyen konfliktusok keletkeztek az olvasótábori kiscsoportvezetők és az olvasótáborban nem dolgozó pedagógusok között.⁵¹ 1983-ban ennek a vitának Varga már más értelmezését is adta: ugyanis a szobi táborról beszámolt a televízió *Híradója* „és ország-világ előtt kiderült, hogy a gimnazista diákok nem értik a szocializmus fogalmát. A háttérben tehát ez keltett vihart. Valószínűleg többeknek érdekében állt, hogy bennünk keresse a hibát, ne pedig az iskolai nevelésben.”⁵²

Ratkó 1973. június 18–30. között negyven általános iskolásnak és első osztályt végzett gimnazistának szervezett szigetszentmártoni olvasótáborban vett részt. A táborvezető Kocsi Katalin pedagógus, kiscsoportvezetők a költő mellett Zimonyi Zoltán szerkesztő, Verbőczy Antal költő, Simonffy András író.⁵³ Az őket meglátogató újságírónak Ratkó így foglalta össze a táborban folyó munka lényegét: az olvasás „nem feltétlenül csak a szépirodalom olvasását [jelenti, ...] de ha így is lenne, óhatatlanul szóba kell kerülnön a tudomány, a zene, a politika, az erkölcs, a szocializmus, minden, ami az emberhez tartozik. A jó irodalom lényegében az emberséget, a teljes emberi világot, a valóság és az ember kapcsolatát, viszonyát jelenti, és még sok más mindent. El lehet jutni ezekhez a kérdésekhez a könyvek útján, s leszűkítve: a szépirodalom keresztül, de nem szabad kiszakítani az irodalmat a társalmi élet közlő közlőjéről”.⁵⁴ Az olvasótábor egyik céljának az „együttgondolkodást” jelölte meg.

1973. június 13–15. között Nyíregyházán a Bessenyei György Tanárképző Főiskolán tartották meg az Olvasó Népert mozgalom első országos tanácskozását, ahol Darvas József is hosszán felszólalt utalva az olvasótáborok pozitív szerepére: „Nagy jövőt jósolok az olvasótáboroknak. Irodalmunk jelentékeny része az utóbbi időben a magyar valóság igazi problémáitól – enyhén szólva – eltávolodott, nem elegendő azoknak a száma, akik modern és korszerű értelemben folytatva a magyar irodalomnak ezt a hagyományát: érzik a közüket a népi-nemzeti sorsproblémákhoz. Hallatlanul vigasztaló dolog viszont az, hogy a fiataloknak egy növekvő csoportja ezt az utat és ezt a szellemet vállalja, éppen az olvasótáboroknak a megindításával. Ezekben hát-

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ VARGA CSABA: Olvasótábor. Élet és Irodalom, 17. évf. 1973. máj. 19. 20. sz. 2.

⁵¹ Varga Olvasótábor című cikkével vitatkozva, az általános iskolák és pedagógusainak „védelmében” lásd JENKEI JÁNOS: Mire jó az olvasótábor? Dolgozók Lapja, 26. évf. 1973. máj. 11. 108. sz. 4.

⁵² VARGA CSABA: Egy mozgalom mérlege [1983] In: VARGA, 1997, 127.

⁵³ Olvasótábori kis trakta, 173.; A szobi, tápiószentmártoni és balmazújvárosi táborról lásd (BÉEM): Olvasótábor. Népművelés, 20. évf. 1973. 6. sz. 30–31.

⁵⁴ DEREGÁN GÁBOR: Képesek legyenek az újjáteremtésre. A szigetszentmártoni olvasótáborban. Pest Megyei Hírlap, 17. évf. 1972. júl. 1. 152. sz. 4.

rányos helyzetű munkás- és parasztyerekeket gyűjtenek össze néhány hétre: a fiatal írók együtt élnek, együtt játszanak a gyerekekkel, és ami a legfontosabb, a könyv és az olvasás szeretetére nevelik őket. Az irodalomban az írás, a mű a legfontosabb, de igazi mű csak akkor születhet, ha mögötte ott van a néppel való együttérzés szelleme, amit ezek a fiatal írók képviselnek. Kérem a mozgalom minden résztvevőjét, hogy ezt a fontos vállalkozást komolyan támogassa!”⁵⁵

Ratkó ebben az évben Tiszadobon, illetve Kállósemjénben szervezett tábort.⁵⁶ A hozzá hasonlóan jó szervezőképességgel rendelkező, elkötelezett pedagógust, Estók Károlyt, a kállósemjéni Kállay-kastélyban lévő Tanyai Diákotthon vezetőjét kérte fel arra, hogy csatlakozzon a kezdeményezéshez, és a Hazafias Népfront támogatásával csináljon olvasótábort. Kállósemjénben 1973. június 18. és 30. között tartották az első olvasótábort huszonnyolc, többnyire a Nagykállói járás tanyáin élő felső tagozatos, munkás-paraszt származású általános iskolás diák részvételével.⁵⁷ „A tábort 40 személyre terveztük, a Hazafias Népfront Megyei Bizottsága anyagi támogatásával. [...] a népfront biztos ígérete ellenére, a tábornytás napján még nem tudtuk, miből pénzeljük a tábort. A költségeket a környező tsz-ektől és a Járási Hivatal Művelődési Osztályától kunyeráltuk.”⁵⁸ A szervezői munkában Ratkó sokat segített Estóknak, ugyanis ő invitálta meg Nagy Gáspár költőt és Varga Rudolf írók kiscsoportvezetőnek. „A táborba Ratkó József, a végeken hadakozó, szegényekért perlekedő költőbarátom hívott meg kiscsoportvezetőnek. Süvölvény, de itt-ott már nyomdafestéket is pazarló poétaként ezt igen nagy megtiszteltetésnek vettem. [...] nyilván Ratkó biztatására, Sánta Ferenc *Isten a szekéren* című könyve lett a »Bibliánk«. A Kállay-kastély (akkor tanyasi kollégium) hatalmas fái alatt nyílt tekintetű tizenéves fiatalokkal olvastuk a novellákat, elbeszéléseket, és aztán napestig vitáztunk a világ dolgairól”⁵⁹ – emlékezett vissza Nagy Gáspár. Ratkó több, „a gyerekek nyelvén nagyon jól”⁶⁰ beszélni tudó barátját, ismerősét kérte fel előadónak: Lakatos József festőművész, Dinnyés József előadóművész, a televíziós műsoraiból népszerű Vargha Balázs író, irodalomtörténész, Balla Gyula kárpátaljai költőt és a Kodály-tanítvány Vikár Sándor zenepedagógust. Nagy Gáspár révén Móser Zoltán fotóművész a fényképezés rejtelmeiről beszélt. A táborlakók megismerkedtek a megye nevezetességeivel, és Nagykállóban megnézték Békefi Antal *A csodafű* című gyermekoperáját. Ratkó nem vállalt kiscsoportvezetőséget, viszont számos programban részt vett.

⁵⁵ Az Olvasó Népeért Mozgalom I. Országos Tanácskozása Nyíregyházán 1973. Szerk. KRISTÓ István. Budapest, 1974. Hazafias Népfront Országos Tanácsa, 27–28.

⁵⁶ Olvasótáborok. Képes Újság, 14. évf. 1973. jún. 2. 22. sz. 6.

⁵⁷ A gyerekek többek közt Forrástanyáról, Cibakpusztáról, Péterhalomról, Újszóllóskertből, Perkedről, Abapusztáról, Butykatelepről, Czukker-tanyáról, valamint Geszteréd és Balkány községekből jöttek, s nehéz volt a szüleiket rábírní arra, hogy elengedjék őket a nyári mezőgazdasági munkák kellős közepén. Lásd BORY BEÁTA: Olvasótáborok Szabolcsban. Szakdolgozat. Nyíregyháza, 1980. Bessenyei György Tanárképző Főiskola, 8. [A szakdolgozat a nyíregyházi Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtárban elolvasható. A továbbiakban így jelölöm: BORY, 1980], NAGY GÁSPÁR: Három bekezdés (a 75 éves) Sánta Ferencről. Napút, 4. évf. 2002. 8. sz. 7.

⁵⁸ RATKÓ JÓZSEF: [1973-ban 2, 1974-ben 3 olvasótábort szerveztünk...] = Magyar Írószövetség Központi Irattára. Olvasó Nép feliratú doboz, Olvasótábor. Módszertani útmutató dosszié. 1. fól. [A továbbiakban: RATKÓ JÓZSEF: [1973-ban 2...]]

⁵⁹ NAGY GÁSPÁR: Három bekezdés (a 75 éves) Sánta Ferencről. Napút, 4. évf. 2002. 8. sz. 7.

⁶⁰ NAGY GÁSPÁR: Mosolyelágzás. (Aki kérdez: Kulcsár Katalin) In: N. G.: Közélet az életemhez. Szeged, 2005. Tiszatáj, 324.

A táborról Páll Géza a *Kelet-Magyarországban*,⁶¹ Varga Rudolf a *Szabolcs-Szatmári Szemlében*⁶² számolt be, illetve akkor már „hazafias” alapon beszervezett besúgóként jelentést adott a belügyi szerveknek. *Szemle*-beli cikkével ellentétben, Nagy Gáspárról meglehetősen rosszindulatúan, negatív hangnemben nyilatkozott meg. A költő a már említett Sánta Ferenc-könyv mellett még Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* című „vallomásregényét”⁶³ elemezte a gyerekekkel, és az iránt kérdezősködött, hogy ki járt hittanra, mit tudnak Erdélyről és Nagy-Magyarországról, tehát a trianoni probléma tabuját feszegette. A nyírbátori templom meglátogatásakor azt szerette volna, ha az ottani pap előadást tart, de erről „sikeresen” lebeszéltek.⁶⁴

A kállósemjéni olvasótábor ettől függetlenül sikeresnek bizonyult, és Estóknak köszönhetően több mint két évtizedig működött. Volt, amikor nyaranként két tábort szerveztek. Ratkó rendszeresen megfordult ezekben előbb kiscsoportvezetőként, majd előadóként, és számos barátját, ismerősét, a magyar kulturális és tudományos élet kiemelkedő személyiségét hívta meg kiscsoportvezetőnek vagy előadónak: Kovács Istvánt, Szentmihályi Szabó Pétert, Czakó Gábort, Mózsi Ferencet, Varga Csabát, Zombori Ottó csillagászt, Ordasi Péter karnagyot, Kósa Klára iparművészt, a Dárday István–Szalay Györgyi filmrendező házaspárt, Nagy Gáspárt, Bugya Istvánt, Kulcsár Katalin szerkesztő-riportert a Magyar Rádiótól⁶⁵ és még másokat. A szabolcs-szatmári olvasótáborok közül mindig ezt tartotta a legjobbnak.

1973. július 16-tól 28-ig negyven helyi és az ország más intézetéből – Főtről, Tég-lásról⁶⁶ – jövő állami gondozott általános iskolás vett részt a tiszadobi olvasótáborban, amelyet anyagilag a Művelődési Minisztérium, az Írószövetség és a Szabolcs-Szatmári Megyei Tanács támogatott.⁶⁷ A táborvezető a gyermekváros igazgatója, Kelemen Lajos volt, a kiscsoportvezetők a költő és íróbarátai: Mózsi Ferenc, Szentmihályi Szabó Péter, Kovács István.⁶⁸ A tábort Fábián Zoltán nyitotta meg, előadó vendégek voltak: Zsoldos Péter sci-fi író és felesége, Durkó Katalin zongoraművész, rádiós rendező és szerkesztő, Dinnyés József és mások.⁶⁹ Tiszadobon ekkor nem válhatott hagyománnyá az olvasótábor. A gyermekvárosi vezetés nem nézte jó szemmel a működését, ugyanis a táborban jóval szabadabb légkör uralkodott, mint a szigorú fegyelmet követelő gyermekvárosban. A táborozásban részt vevő gyerekeket a későbbiekben nehezebb volt fegyelmezni, mint a többieket, kritikusak, vitatkozók lettek, visszakerdeztek, nem fogadtak el azonnal minden véleményt a tanároktól. Ez egyébként általánosan tapasztalt probléma volt a „hagyományos” pedagógusok körében.⁷⁰

⁶¹ (P. G.) [PÁLL GÉZA]: Olvasótábor Kállósemjénben. Tanárok helyett írók, művészek – Huszonnyolc tanai gyermek barátkozása az irodalommal. Kelet-Magyarország, 30. évf. 1973. júl. 1. 152. sz. 9.

⁶² VARGA RUDOLF: Olvasótábor Kállósemjénben. Szabolcs-szatmári Szemle, 8. évf. 1973. 3. sz. 103–104.

⁶³ GÖRÖMBEI ANDRÁS: Sütő András. Debrecen, 2007. Kossuth Egyetemi Kiadó, 85.

⁶⁴ „Radóczy Bertalan” [Varga Rudolf] ÁBTL H –57919. M.d. 37046, M-37046, 133–136. p.

⁶⁵ NAGY GÁSPÁR: Mosolygázgáz. (Aki kérdez: Kulcsár Katalin) In: N. G.: Közlebb az életemhez. Szeged, 2005. Tiszatáj, 324.

⁶⁶ RATKÓ JÓZSEF: [1973-ban 2., ...], [1.]

⁶⁷ Olvasótábor Tiszadobon. Kelet-Magyarország, 30. évf. 1973. júl. 12. 161. sz. 5.

⁶⁸ Olvasótábori kis trakta, 173.

⁶⁹ Olvasótábor Tiszadobon. Kelet-Magyarország, 30. évf. 1973. júl. 12. 161. sz. 5.

⁷⁰ Az 1973-as táborokról lásd még Iránytű az önművelésre. Az olvasótáborok tapasztalatairól. Tolna Megyei Népiújság, 23. évf. 1973. okt. 27. 252. sz. [4.]

1974-ben országosan huszonegy olvasótábort szerveztek meg. Ratkó júniusban Kállósejében kiscsoportvezetősködött. Harmincöt környékbeli tanyasi általános iskolással a kortárs magyar irodalomról, a hazafiságról és az internacionalizmusról beszélgettek, vitatkoztak.⁷¹ „A gyerekek kiválogatása rosszabb volt, mint az előző évben, az általános iskolák igazgatói főnökgyerekeket is küldtek, olyanokat, akikre sem a tehetség, sem a hátrányos helyzet nem volt jellemző.”⁷² A tábort Estók Károly vezette, és Molnár Ilona, valamint Csetneki Gábor működött még közre kiscsoportvezetőként.⁷³ Nagy Gáspár egyik Ratkóhoz írt leveléből tudjuk, hogy Estók Károly őt is meghívta Kállósejébe, ahova nagyon szívesen ment volna újra, de ekkor már elígérkezett Balmazújvárosba.⁷⁴

Varga Rudolf 1974. július 23-án Bari Károly költőről adott rövid jelentést, amelyben úgy tudta, hogy állítólag július 8-tól Kállósejében lesz újra tábor, amelyen részt vesz Ratkó, Bari és Nagy Gáspár, akinek az ifjúságra kifejtett „romboló tevékenységét” már a múlt évben is jelezte. A tartótiszt, Barva Ernő rendőr százados⁷⁵ ezt úgy értékelte, hogy a három költő találkozására „oda kell figyelni”, „ugyanis külön-külön mindhárommal voltak kisebb-nagyobb problémák, sőt Nagy Gáspár a BRFK által feldolgozás alatt is áll.”⁷⁶ Barva feladatul adta Vargának, hogy „érdeklődjön majd Baritól, hogy milyen élményei voltak a kállósejéni olvasótáborban. Érdeklődjön tőle Ratkó József és Nagy Gáspár tevékenységéről is.”⁷⁷ Ez a hármas találkozó nem valósult meg, a feljegyzések jól mutatják, hogy a belügyi szervek miképpen figyelték a „cél személyeket”.

Júliusban a budapesti XIV. kerületben működő Kassák Művelődési Ház Klubja népzenei tábort szervezett Sebő Ferenc és Halmos Béla zenészek (Sebő együttes) vezetésével a tokaji kempingben 40 tanuló vagy már dolgozó klubtagnak. Népdal- és néptánc tanítás volt a céljuk, és olvasótábori irodalmi programokat is beiktattak egyúttal. Velük párhuzamosan képzőművészeti és népművészeti⁷⁸ tábor is működött, a táborozók mindegyik munkájában tevékenyen részt vehettek, „áthallgathattak”. Az olvasótábori programok kiscsoportvezetői Ratkó József, Mócsi Ferenc és Czákó Gábor írók voltak.⁷⁹ A fiatalok „a délutáni szabad időt irodalmi foglalkozásokkal töltötték. [...] Czákó Gábor Nagy László-verseket elemzett, Ratkó közművelődési kérdéseket, Mócsi ezt is, azt is, ahogy a feltett kérdések adódtak.”⁸⁰ „Éppen az volt a jó” – nyilatkozta egy résztvevő Berkes Erzsébetnek, hogy „lehetett kérdezni, vitatkozni. A vitavezető nem akarta elhíttetni magát, hogy csalhatatlan, bár többet tudott, mint mi. Mégis kíváncsian hallgatta a mi véleményünket, nem egy dolgot el

⁷¹ Iliá Mihály 1974. júl. 8-án Ratkó Józsefhez küldött levelébe ragasztott újságkivágból. = Ratkó-hagyaték.

⁷² RATKÓ JÓZSEF: [1973-ban 2.,...], [1.]

⁷³ Olvasótábori kis trakta, 175.

⁷⁴ Nagy Gáspár levele Ratkó Józsefhez. Budapest, 1974. jún. 24. lásd BABOSI LÁSZLÓ: „Magasles és bunkerek között”. Nagy Gáspár levelei Ratkó Józsefhez. Hítel, 22. évf. 2009. 5. sz. 34.

⁷⁵ Barváról lásd <http://szigoruantikos.hu/szt-tisztek/barva-erno-353.html> [letöltés: 2017. aug. 10.]

⁷⁶ ÁBTIL H-57919, Nytsz. 15/889/74. 168/1. p.

⁷⁷ ÁBTIL H-57919, Nytsz. 15/889/74. 168/2. p.

⁷⁸ MOLNÁR ZSOLT: Emlékoszlop Tokajnak. Magyar Ifjúság, 18. évf. 1974. aug. 23. 34. sz. 26–27.

⁷⁹ Olvasótábori kis trakta, 176–177.

⁸⁰ BERKES ERZSÉBET: Hegyaljai tábortüzek. Magyar Ifjúság, 18. évf. 1974. aug. 23. 34. sz. 26.

is fogadott belőle, vagy ha nem, tovább vitatkoztunk.”⁸¹ Egy másik klubtag úgy vélekedett, hogy „a vitát hallgatni is jó. Az irodalmi foglalkozások egyik legizgalmasabb, és állítom, hogy legtanulságosabb esete volt, amikor Ratkó és Sebő vitatkoztak arról, hogy milyen hibái vannak a magyar történelemfelfogásnak az irodalomban meg a tudományban. [...] végül nem is dőlt el a vita. [...] mi csak lestünk: lehet ezt ilyen színvonalon is! Ennyi tárgyi adatot ismerve, meg ilyen értelmesen, érthetően egészen elvont dolgokról is! Szóval napokig beszélünk aztán mi is erről.”⁸² Buda Ferenc költő – aki ekkor a tokaji népművészeti táborban fafaragással foglalkozott⁸³ – emlékezete szerint Ratkó Bartókról és Lendvai Ernő zenetudós Bartók-értelmezéséről is tartott hosszabb előadást.⁸⁴

„Radóczy Bertalan” 1974. július 24-én megfordult Tokajban, mert tartótisztje utasítására a Sebőék táborozásáról kellett jelentenie. Itt futott össze Mózsai Ferencsel, aki elmondta neki, hogy az olvasótáborban fog dolgozni, és másnap, július 25-én érkezik majd Ratkó Tokajba.⁸⁵ Barva rendőr százados értékelésében azt írta a Sebő Ferenc–Halmos Béla-féle „népieskedő csoportról”, hogy „módszeresen rafinált leplezéssel akarja feléleszteni, terjeszteni a nacionalizmust. A népi kultúra csomagolásában és címkéjével terjeszti, gondolván, hogy ebbe nem lehet belekötni, ez tabu – nagyon veszélyes játék.”⁸⁶

Augusztusban 50 általános iskolás állami gondozott és nevelőszülőktől jött gyerek vett részt olvasótáborban Középhután. A táborvezető Békés Viktor pedagógus, kiscsoportvezetők: Ratkó József, Bugya István testnevelő tanár, festőművész, Mester Attila költő, tanár.⁸⁷ A gyerekek kiválasztása „rendkívül gondatlan volt, imbecillis és homoszexuális gyermekek is hoztak a táborba [...] Az elhelyezés kriminális volt, tisztálkodási és sportolási lehetőség nélkül. A gyerekek 2 hét alatt egyszer kaptak gyümölcsöt”⁸⁸ – írta Ratkó. Bugya emlékezete szerint a tábor „maradandóan nagy szellemi és lelki kaland” volt. „Kitörtünk a MÁGYO-ból. Ez volt az állami gondozottak minden ruhadarabjába, mint fekete vagy vörös színű pecsét beütve: Magyar Állami Gyermekek Otthon – sajnos, többnyire lemoshatatlanul a tudatukba, a lelkükbe is. Ezt a pecsétet próbáltuk lemosni, az értelem, a személyes felelősség felébresztésével. Ha ott megállhattunk, onnan megkíséreltünk eljutni a szabadságélményig. Mi volt ez? Úgy beszélgettünk, hogy gondolkodtunk! Az igazság egyetlen fegyverét, a gondolkodás módszerét próbáltuk átadni nekik. Így minden titkot, tilalmat felforgathattunk, szétörhettük a praktikus kliséket, lerombolhattuk az álszentségeket, az ártalmas tekintélyeket, és leleplezhettük a kimondható és kimondhatatlan félelmeket.

⁸¹ Uo.

⁸² Uo.; A táncház hősora című DVD lemezen [Szerk. Dénes Zoltán, Budapest, Hagyományok Háza, 2008] a tokaji táborozásról láthatunk összefoglaló kisfilmet – sajnos hang nélkül –, ahol az olvasótábori beszélgetésen Ratkó is szerepel.

⁸³ BABOSI LÁSZLÓ: „...a róla való beszélgetés voltaképpen befejezhetetlen...”. Beszélgetés Buda Ferenc költővel Ratkó Józsefről. Stádium, 1. évf. 2012. 1. sz. 5.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ ÁBTL Nysz 15/931/74, 181. p.

⁸⁶ ÁBTL Nysz 15/931/74, 185. p.

⁸⁷ Olvasótábori kis trakta, 177.

⁸⁸ RATKÓ JÓZSEF: [1973-ban 2...], [1]–2.

Olyan úton jártunk, amin Jóska a maga erejéből már végigment. Fantasztikus kaland volt. Egy napon lopás történt a táborban – bárki tehetette. Hogy a gyanú meg ne nyomorítson mindent, bíróság lettünk. Keserves, kegyetlen és mégis fényes nap volt. A vége tiszta Dosztojevszkij. Nem a bűnös, a *bűn* bukott meg, természete, förtelmes volta ítéltetett aznap »halálra«. Ratkó olvasótábora valóban a »gondolkodás iskolája« volt, ahol mindig történt valami fantasztikus és maradandó fölismerés.⁸⁹

Ezen a nyáron még a nyíregyházi Tanyai Diákotthonban szervezett olvasótáborban tartott Ratkó néhány bemutató foglalkozást. „A gyermekek kiválasztása (tanyai kollégisták) jó volt. Elhelyezésük és étkeztetésük bizonytalan. A kiscsoportvezetőket egy nappal a tábor indítása előtt kapkodták össze,⁹⁰ ennek következtében a tábor színvonala nem felelt meg a költő elvárásainak.

A kétéves szabolcs-szatmári tapasztalatokat összegezve Ratkó ezeket állapította meg: a „tiszadobi első táborozást kivéve egyetlen tábornak sem biztosították az anyagi támogatást. A kállósemjéni táborvezető⁹¹ ma sem kapta meg a táborvezetésért járó tiszteletdíjat. A táborok mindenfajta előkészítés nélkül folytak, a gyermekek nem kapták meg a kiscsoportvezetők kijelölte könyveket. A Hazafias Népfront rossz gazdája volt a táboroknak, [...] akit a táborok szervezésével bíztak meg, tipikus közbeszélő alak, szinte semmit nem csinált jól, elfelejtette idejében meghívni a fiatal írókat, ráült a pénzre, sokszor a magunk pénzéből kellett ezt-azt kifizetnünk [...] rosszak voltak ezek a táborok, s ez azért veszélyes, mert precedenst nyújtanak arra, hogy lehet ezt rosszul is csinálni, tehát csináljuk rosszul. Javaslom, hogy legalább a kiscsoportvezetők kiválasztása folyjék országos szinten – ne engedjünk rosszul fölkészült rossz embereket ehhez az ügyhöz nyúlni, mert így értelmét veszti az egész kezdeményezés.

Számon kellene tartani azokat az írókat, művészeket, akik alkalmasak a kiscsoportok vezetésére, s országosan elosztani.⁹²

Ez azt is föltételezi, hogy a tárgyév áprilisára már tudni kellene, hogy melyik megyében hány olvasótábor lesz, hány vezetőre lesz szükség. Meg kellene szüntetni a koncepciótlan ellen-olvasótáborok szervezését. Nálunk a Megyei Könyvtár akart ilyet szervezni, hálisitennek, az árvíz elmosta. Valamiféle anyagi alapot is kellene teremteni, akár gyűjtött, akár állami pénzből, úgy, hogy év elején tudni lehessen, hány olvasótábort szervezhetünk megyék- és országszerte. [...] Javaslom továbbá, hogy az eddigi tábori könyvtár helyett tábori *tritéka* legyen (a könyvek mellett zeneművek, képzőművészeti albumok is legyenek a könyvtárban), mert ez megkönnyíti a komplex nevelést.⁹³ Ratkó igen kritikus véleménye ellenére – ami főleg a szervezésre vonatkozott –, úgy vélem, a gyerekek nagy része maradandó élményben részesült ezekben a táborokban.

⁸⁹ BABOSI LÁSZLÓ: „Bujdosva a jövő elvadult útjain”. Beszélgetés Bugya Istvánnal. *Életünk*, 46. évf. 2008. 6–7. sz. 68.

⁹⁰ I. m., 2.

⁹¹ Estók Károlyról van szó.

⁹² Ratkó ekkor Szabolcs-Szatmár megyében az alábbi ismerőseit, barátait tartotta alkalmasnak kiscsoportvezetésre: Mester Attila költő, Bugya István amatőr festőművész, Szöllösi Zoltán költő, Bodnár István költő, Lakatos József festőművész, Ószabó István költő. Lásd I. m., 3.

⁹³ I. m., 2–3.

1975-ben már valódi mozgalomról beszélhetünk, hiszen negyven tábort szerveztek meg szerte az országban nagy sajtóvisszhanggal. Újságírók és a mozgalom jelesei 1972-től kezdve több rövidebb-hosszabb cikkben, interjúban, kerekasztal-beszélgetésben számoltak be az eddigi munkáról és az eredményekről.

Ratkó ekkor már azon gondolkozott, miként lehetne az olvasótábori mozgalomba a határon túli magyarságot is bevonni. „1975-re meghívtam 4 szlovákiai magyar író⁹⁴ az olvasótáborokba, mert ott is szeretnék hasonlót csinálni. Ez nem hivatalos ügy, nem is kívánatos erről szélesebb körben beszélni⁹⁵ – írta Fábíán Zoltánnak.

Ebben az évben Ratkó a dombrádi felnőtt-olvasótáborban tartott előadást,⁹⁶ továbbá Kállósemjénben volt kiscsoportvezető. Utóbbiba meghívta kassai költő-újságíró barátját, Gál Sándort, aki rövid cikkben számolt be tapasztalatairól a felvidéki magyarság *Hét* című kulturális hetilapjában. „A témák, amelyekről teljesen kötetlenül beszéltek, sokszor vitatkoztak, ilyenek voltak: »Milyen a jó szülő?« »Az egyén és a közösség.« »Mi a nemzet?« »Mi a nép?« »Mi a nemzetiség?« Vagyis nagyobbára olyan témák, amelyek nincsenek a tankönyvekben. Tapasztalatom szerint ezek a kérdések nagyon érdeklik a gyerekeket, és sokszor még a foglalkozás után is tovább folytatódott a vita. Délután és este közös foglalkozás volt az olvasótábor résztvevői számára. Ezek [...] különböző művészeti ágazatokat – film- és kerámiaművészet, néprajz, zene stb. – hoztak közelebb a gyerekekhez. A szabad idő pedig sok sportolással, játékkal telt el. Véleményem szerint igen-igen hasznos egy-egy ilyen táborozás, mert felébreszti a fiatalokban az igényt a művelődésre és az önművelésre. S ez már önmagában véve is nagy eredmény. A magyarországi ifjúsági olvasótábor mozgalom a mi számunkra is megszívlelendő példa lehetne. Azt hiszem, hogy például az úttörőtáborokban jól lehetne kamatoztatni a magyarországi tapasztalatokat, hiszen a cél nálunk is ugyanaz: művelt, öntudatos, könyvet, irodalmat szerető és értő ifjúságot felnevelni.⁹⁷

Három év alatt az olvasótáboroknak valóságos (szak)„irodalma” támadt: egyszerű hírek, tudósítások, részletesebb leírások, elemzések, kerekasztal-beszélgetések.⁹⁸ A HNF, az Írószövetség KISZ-csoportja és a KISZ KB részéről már összehangoltan szervezték a táborokat. 1974-ben felvetődött, hogy – Zrínyi Miklós művétől inspirálva – egy „tábori kis traktát” kellene kiadni az olvasótáborok eddigi történetéről, az eredményekről és a teendőkről.⁹⁹ 1975-ben Fábíán Zoltán főszerkesztésével, Marosi Gyula, Mózsai Ferenc, Varga Csaba és Vasy Géza szerkesztésével a KISZ KB és a HNF Országos Tanácsa kiadásában megjelentették a tartalmas *Olvasótábori kis trakta* című könyvet,¹⁰⁰ amely majdnem kétszáz oldalon keresztül foglalja össze a mozgalom jeleseinak beszámoló és értékelő jellegű írásait, módszertani útmutatót is adva, vala-

⁹⁴ Gál Sándor költőt biztosan, és feltehetően a vele jó kapcsolatban lévő Török Elemér (1930–2006) költőt, Tolvaj Bertalan (1927–1975) pedagógust, tankönyvíró, irodalomkritikust és Gál Sándor testvérét, Soóky László költőt.

⁹⁵ Ratkó József levele Fábíán Zoltánhoz [Nagykálló, 1975. febr. körül.] = Magyar Írószövetség Központi Irattára. Olvasó Nép feliratú doboz, Olvasótábor. Módszertani útmutató dosszié.

⁹⁶ BORY, 1980, 33.

⁹⁷ – gs – [GÁL SÁNDOR]: Olvasótáborban. A Hét, 20. évf. 1975. szept. 8. 31. sz. 19.

⁹⁸ Lásd Kah Éva és Nagy Gáspár 1975. február 28-án lezárt válogatott cikkbibliográfiáját lásd Olvasótábori kis trakta, 179–183.

⁹⁹ BERKES ERZSÉBET: Mire való az olvasótábor? Beszélgetés a szerkesztőségben. Magyar Ifjúság, 1974. 43. sz. 33.

¹⁰⁰ Olvasótábori kis trakta, 177.

mint részletes bibliográfiát az addig készült írásokról, a táborok statisztikai és egyéb adatairól.

Ratkó a szabolcsi történeésekről először az *1973-ban 2, 1974-ben 3 olvasótábort szerveztünk...* kezdetű, az előbb részben már idézett írásában számolt be. Ebben a statisztikai adatok mellett a szervezési anomáliákat mutatja be, személyesen bírálva a helyi népfront megbízottját, emellett ötleteket ad a jövőre nézve. A szöveg biztosan botrányt váltott volna ki, ha megjelenik, főleg az a rész, ahol az egyik gyerek homoszexualitását ecseteli – akkor ez tabutéma volt –, a szerkesztők azonban nem ilyen típusú összefoglalót vártak a költőtől, így nem került közlésre. Varga Csaba¹⁰¹ és Fábíán Zoltán arra kérték Ratkót, írjon más típusú beszámolót. „Nem értettem félre kéreseedet” – írta Ratkó Fábíán Zoltánnak, „módszertant azért nem írtam, mert utálok az intézményesítést, ill. az uniformizálást, és – azt gondolom – a kiscsoportvezetők a maguk emberségéből következő módszerekkel táplálhatják csak a gyerekeket. Az intézményben nem maga az intézmény a rossz, hanem a megrögzött gyakorlat, tehát a módszer. Ezt az ügyet, persze, kell intézményesíteni, de csak a külső feltételek, tehát a jó szervezés biztosítására. Tovább nem.”¹⁰² Ratkó az *Olvasótábori kistracta* című írásában összegezte újra gondolatait és tapasztalatait, amit először a Szabolcs-Szatmár megyei *Könyvtári Híradóban* adott közre,¹⁰³ majd ez kissé módosított változatban *A gondolkodás iskolája*¹⁰⁴ címen jelent meg – később sokszor idézve – az *Olvasótábori kis traktában*. Értelmezésében az olvasótábor „a szocialista demokrácia elemi iskolája, a gondolkodás iskolája. [...] nem iskola, legalábbis a szó szerint vett értelmében. Nem az, mert céljaiban és módszereiben is eltér az iskolától. S ezt azért szükséges hangsúlyoznunk, mert a pedagógusok egy részét, az értetlenebbeket fölingerelte ez a kezdeményezés; iskola- és pedagógusellenesnek vélték, s ha tehették, leszólták, akadályozták az olvasótábori munkát.”¹⁰⁵ Meg kell mondanom, hogy nagyon kevés ilyen pedagógussal találkoztam (és legjobb szövetségeseink is pedagógusok voltak), de nem hallgathatok róluk, mert végül is értetlenségükkel, rosszmájú megjegyzéseikkel ronthatják az olvasótábori munka hatását.”¹⁰⁶ Ratkó az alábbi evidenciákat állította fel 1972-ben, az első olvasótábor előtt magának:

„1. Az irodalomnak nem ügye az irodalom, tehát irodalom ürügyén-okán a valóságról és a valóságból kikövetkeztethető igazságról kell beszélni, tetten kell érni a művészetet mint a valóság megismerésének egyik módszerét.

2. Valóság- és igazság-ismeretem közösségi eredetű, de egyéni színezetű, tudatomra szabott. Éppen ezért nem erőszakolhatom rá senkire. Emellett ez a tudás instabil, időleges, előbb-utóbb elévül; s amíg élek és gondolkodom, szüntelenül korrekcióra szorul. Ami viszonylag stabilnak gondolható benne, az a módszer, amellyel ezt a

¹⁰¹ Varga Csaba levele Ratkó Józsefhez. 1975. jan. 17. = Magyar Írószövetség Központi Irattára. Olvasó Nép feliratú doboz, Olvasótábor. Módszertani útmutató dosszié.

¹⁰² Ratkó József levele Fábíán Zoltánhoz [Nagykálló, 1975. jan. 19. előtt.] = Magyar Írószövetség Központi Irattára. Olvasó Nép feliratú doboz, Olvasótábor. Módszertani útmutató dosszié.

¹⁰³ RATKÓ JÓZSEF: Olvasótábori kistracta. *Könyvtári Híradó*, 2. évf. 1975. 1–2. sz. 70–77.

¹⁰⁴ RATKÓ JÓZSEF: A gondolkodás iskolája In: Olvasótábori kis trakta, 66–71. In: Olvasótábor. Egy magyar közművelődési kísérlet. Szerk., vál. BÁNLAKY PÁL, KAMARÁS ISTVÁN, VARGA CSABA. Budapest, 1979. Tankönyvkiadó, 37–40.

¹⁰⁵ Lásd Rusvay Tibor előbb ismertetett cikkét.

¹⁰⁶ RATKÓ JÓZSEF: Olvasótábori kis tracta In: RATKÓ, 2014, 355.

tudást megszereztem és gyarapítom. Más szóval: bizonyos mennyiségű és minőségű tudásomat nem tekinthetem abszolútnak, megföllebbezhetetlennek.

3. A gondolkodás etikája megköveteli tőlem, hogy semmit, aminek evidenciájáról meg nem győződtem, el ne higgyek. Azt tapasztaltam, hogy a készen kapott igazság olyan, mint a rágatlan étel; nem épül belénk, emésztési zavarokat okoz.

4. A demokrácia s még inkább a demokráciára való nevelés jogegyenlőségen alapul. Mindezekből egyenesen következett, hogy olyan nevelési helyzetet kell teremtenem, amelyben a gyermek megérzi és természetesnek veszi, hogy egyenrangú és egyenjogú velem, a felnőttel, sőt neki van előnye – azzal, hogy fiatal, s így az időben előrevetítve sokkal többet megtudhat a való világról, mint én, ha megtanul pontosan, elfogulatlanul, befolyásoktól mentesen gondolkodni. Nekem pedig csak az a dolgom, hogy erre megtanítsam. Ezért első foglalkozásunk mindig módszertani volt, amelyen szó esett a tudományos és művészi megismerés céljáról, módszereiről, és megbeszéltük, hogy a további foglalkozásokon a megismerésnek azt az egyszerű módszerét választjuk, amelyet mindközönségesen indukciónak szokás nevezni. Én magam előzetesen két könyvet jelöltem ki olvasásra: Hemingway *Az öreg halász és a tenger*, és Sánta Ferenc *Az áruló* című kisregényét. E két regény ürügyén ugyanis elgondolkozhatunk az ember és a természet, az ember és a társadalom viszonyán, elemezhetjük e két alapvető viszony fontosabb összetevőit. A foglalkozások többi (kb. tizenöt) témáját a gyerekek határozták meg. Sok tanügyi szakember meglepődne, ha tudná, mi minden érdekli a tizenéveseket. Hét olvasótábor tapasztalatai alapján állítom, hogy a tanulókat – akár állami gondozottak, akár tanyasiak – elsősorban az alapkérdések, alapösszefüggések izgatják, foglalkoztatják. Az ő kérdésük alapján foglalkoztunk az irodalomtól látszólag oly távol eső problémákkal, mint: mi a szabadság, mi a közösség, mi tartja együtt a közösséget, van-e isten, mi a szocializmus, milyen lesz a jövő, mi a világnézet, hogyan keletkezett a Föld, a világmindenség stb. S emellett – természetesen – szót ejtettünk a nyelvről mint az írásbeli művészetek anyagáról, a nyelv és gondolkodás összefüggéséről, a műelemzésről és így tovább.¹⁰⁷

Ebből a hosszabb idézetből is látható, hogy mire tette a költő a hangsúlyt, s miért tartotta olyan fontosnak ezt a mozgalmat. Ratkóék önállóan gondolkodó, kreatív, a népi kultúrán alapuló az egységes magyar kultúra, valamint a nemzetük iránt mélyen elkötelezett szabad polgárokat akartak nevelni a „demokrácia iskolájában” – ahogy nevezték az olvasótábort.¹⁰⁸ Egy magát „népi demokráciának” nevező áldemokratikus korban valódi demokratikus gondolkodásra nevelték a diákokat.

A költőt egyébként mindig érdekelte, hogy a fogékony korban lévő gyerekekben miként lehet alakítani a valódi művészi, irodalmi értékek befogadását, hogyan lehet fejleszteni az irodalomhoz és az irodalmon keresztül a valósághoz fűződő viszonyukat, meg lehet-e tanítani őket versírásra, irodalmi vagy bármilyen típusú műalkotás megértésére. Hogyan lehet elsajátíttatni velük „anyanyelvünk minden titkát”,¹⁰⁹ mi-

¹⁰⁷ I. m., 355–357.

¹⁰⁸ A Ratkó által tudatosított „demokrácia iskolája” meghatározás a költő szerint eredetileg Mócsi Ferenc leleménye.

¹⁰⁹ VARGA LAJOS MÁRTON: Két út van előttem. Népszava, 106. évf. 1978. aug. 19. 195. sz. 7.

ként lehet a gyerekekben irodalmi művek szabad értelmezése segítségével bizonyos nyelvi és logikai készségeket kialakítani.¹¹⁰ Az olvasótáborokban kipróbálta és megvalósította a szocialista iskolától és a hivatalos jellegű pedagógiai programoktól, módszerektől eltérő, jóval szabadabb felfogású – mondhatni – reformpedagógiai elgondolásait, s az évek során gyerekek sokaságával szeretettette meg az „ötágú síp” minden ágát magába foglaló magyar irodalmat¹¹¹ és kultúrát. Az illyési „ötágú síp” metafora azért is hangsúlyozandó, mert az adott korszakban a határon túli magyarságról a közoktatásban szinte csak akkor esett szó, ha a tanárnak ez személyes igénye volt, illetve ha ezt elnézték neki. Ratkóék a táborokban nemcsak beszéltek az elszakított magyarság történelméről, irodalmáról, olvastatták a gyerekekkel legjobb klasszikus és kortárs alkotóknak – akiket akkor még nem tanítottak: Kós Károlynak, Sütő Andrásnak, Kányádi Sándornak, Gál Sándornak és másoknak – a műveit, hanem, ha tehettek, kirándulásokat szerveztek határon túli magyar területekre. Így tudatosult bennük, hogy ott is élnek magyarok.

III.

A mozgalom felfutása (1977–1983)

Az 1970-es évek második felében elterjedt, népszerűvé vált és megerősödött az olvasótábori mozgalom. 1977-ben már 84 olvasótábor közel 2500 fiatalot fogadott.¹¹² Minden megyében tartottak általában nyaranta táborokat, sok helyen a megyei vagy a helyi könyvtárak vállalták magukra a szervezést, és számosan bekapcsolódtak kiscsoportvezetőként, tanárként, előadóként ebbe a munkába. Tagadhatatlan, hogy a különböző nehézségek és a helyi szintű konfliktusok ellenére, az államhatalom támogatta a mozgalmat. Ekkor már a HNF-on keresztül a pénzügyi alapok is biztosítva voltak, amit a HNF Olvasótábori Munkabizottsága osztott szét, emellett a működtetést más szervezetek, üzemek, gazdálkodási egységek is finanszírozták. Az is tény, hogy a táborok munkájába – annak ellenére, hogy besúgókon és hivatalos jelentőkön keresztül is mindent figyeltek, mindenről tudtak – nem szóltak bele, ezért érezték úgy a táborlakók, hogy egy-két hétig a maguk teremtette szabadság és demokrácia szigetein éltek, és a kiscsoportvezetők, valamint az előadók habitusán múlt, mennyire tágitották ki a határokat.

Ez a felfutás természetesen mindig indukál egyfajta intézményesedést, szabályozottságot, tömegesedést. Ratkó szerint mindez az általa elképzelt minőség rovására ment, illetve az „uniformizálódást” szolgálta. Úgy gondolta, nem mindenki lehet – mégha tanári képesítésű is – jó kiscsoportvezető, továbbá nagyon fontosnak tartotta a megfelelő – alapvetően szegény, és tehetséges – gyerekek kiválasztását. Kocsis

¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ Lásd pl. KOC SIS ISTVÁN: In memoriam Ratkó József. Partium, 13. évf. 2004. ősz. 81–83.; VASY GÉZA: Mozaik Ratkó Józsefről. Népszava, 117. évf. 1989. okt. 28. 255. sz. 8.; KAMARÁS ISTVÁN: Irodalomközvetítés az olvasótáborokban. Iskolakultúra, 14. évf. 2004. 3. sz. 63–78.

¹¹² Garabonciás kis trakta. 1992. Szerk. LUKÁCS László. Tatabánya, 1992. Magyar Garabonciás Szövetség, 6.

Istvánnak, a hatvani Ady Endre Könyvtár volt igazgatójának¹¹³ emlékezete szerint „a táborok működését elindító »alapító atyák« joggal féltették az olvasótábori ügyet a hígulástól. Volt rá elég sok példa, hogy sokan csak »szakmai divatból« fogtak hozzá táborot szervezni. Nem ismerték a tábori munka lényegét, és a hályogkovács magabiztosságával láttak munkához. Voltak táborok, amelyek beszorultak egy-egy napközi otthonba. A vezetők nem tartották fontosnak az állandó együttlétet. Arra is akadt példa, hogy bejáró táborokat szerveztek, amelyekbe reggel megérkeztek a gyerekek és este hazamentek. Jóska felháborodása a minőség féltése érdekében teljesen jogos volt. A szakma ragaszkodott hozzá, hogy bizonyos kritériumok hiányában ezek a »képződmények« ne viselhessék az olvasótábor nevet. A HNF Olvasótábori Munkabizottsága úgy tudott védekezni ellenük, hogy nem kaptak pénzügyi támogatást a HNF keretéből.»¹¹⁴

Ezt támasztja alá egy 1977-ben készített felmérés, amely szerint a 84 tábornak csaknem a felét nem lehetett valódi olvasótábornak hívni, a vezetők nagy része pedagógus, a stábok tagjainak 56%-a csak „hivatalból”, tehát nem belső indíttatásból vett részt a munkában, az iskolák meg nem nézték jó szemmel az „anarchiát teremtő, hierarchiát pusztító szabadosság”-ot.¹¹⁵

Mózsai Ferenc 1979 áprilisában a tatai KISZ vezetőképző táborban tartott, már hagyományosnak számító előkészítő olvasótábori tanácskozáson¹¹⁶ kifejtette véleményét ezekről a negatív tendenciákról, valamint arról, hogy a táborok kerítésein belüli és kívüli szabadságfok között feloldhatatlan ellentét van a belül lévők javára. Ez konfliktusokat okozott az iskolában, ezért bejelentette, hogy a következő évben már nem kíván részt venni a mozgalom munkájában.¹¹⁷ Ratkó egyetértett Mózsival, ő is úgy gondolta, nem folytatja tovább, de nem tudta abbahagyni a munkát, mert nemtetszései ellenére látta, hogy értelme van a tevékenységének, ugyanis mind ő, mind a munkatársai erősen hatnak a gyerekekre. Ebben az évben a szokásos kállósemjéni tábor mellett június 21. és július 1. között Esztergomban volt kiscsoportvezető. A szakmunkástanulókat fogadó táborot Iványi Szabolcs vezette, és Ratkón kívül Kósa Klára iparművész, Árvai Ferenc szobrászművész, Vaderna Ferenc költő és Mózsai Ferenc voltak a kiscsoportvezetők. A Móricz-évfordulóhoz kapcsolódva a foglalkozásokat az *Árvácskát* dolgozták fel. A táborot meglátogatta az író leánya, Móricz Lili is.¹¹⁸

Ratkó az 1980-as évek elején kritikus véleményének több nyilvános fórumon is hangot adott. 1980. július 28-án a Petőfi Rádió *Társalgó. Két óra irodalomkedvelőknek* című, főként értelmiségiek által hallgatott műsorban hosszabban beszélt *Töprengések az olvasótáborokról* címmel. Miután tömören elmondta az olvasótábor lényegét, kifejtette: „nagyon sok rossz olvasótábor van országszerte [...] nem tetszik nekünk [Ratkónak és Mózsinak] az olvasótábor intézményesített formája. Nem szabad intézményesíte-

¹¹³ Kocsis István 1975–2004-ig volt igazgató.

¹¹⁴ Kocsis István szóbeli közlése – 2016. aug. 19.

¹¹⁵ Garabonciás kis trakta. 1992. Szerk. LUKÁCS László. Tatabánya, 1992. Magyar Garabonciás Szövetség, 6–7.

¹¹⁶ Olvasótábori vezetők és kiscsoportvezetők továbbképző tábora nyílt Tatán. Dolgozók Lapja, 32. évf. 1979. ápr. 19. 90. sz. [1.]

¹¹⁷ BABOSI, 2016, 41.; MÓZSAI Ferenc: Tiszteletbeli görögök In: MÓZSAI, 2016, 255–[259.]

¹¹⁸ Olvasótábor nyílt Esztergomban. Dolgozók Lapja, 32. évf. 1979. jún. 22. 144. sz. [1.]

nünk ezt a mozgalmat, csak a körülményeket. Más táborok katonás rendjét ezekben a táborokban nem szabad alkalmazni, azért sem, mert ezek a gyerekek két hétig vagy tíz napig olyan intenzív szellemi munkát végeznek, hogy felesleges terhelni őket különböző alaki foglalkozásokkal. Az úttörőtáborok mintájára például itt Szabolcsban nagyon katonás kis táborokat szerveznek, a gyerekeknek alig van szabadidejük. Kisiskolás módszerekkel dolgoztatnak velük, ráerőszakolják a gyermekre a saját véleményüket. Nem lehet demokráciára nevelni az egyenjogúság érzete nélkül!”¹¹⁹

Az interjú az olvasótáborosok körében természetesen beszédtema volt, és a sajtóban kisebb visszhangot váltott ki. A *Magyar Nemzet*-ben Javorniczky István *Sémák nélkül* című cikkében számolt be Ratkó töprengéseiről. „Nem titkolt csalódással beszélt ismert költőnk a minap a rádióban egy biztatóan indult mozgalom elszürkülésének veszélyéről, kedvezőtlen jellegváltozásáról. Azokon a nem tetsző jelenségeken kesereggett, amelyeket a legutóbbi időkben az olvasótáborok egy részében lehet tapasztalni.”¹²⁰ Ratkó – akinek a nevét nem írta le – gondolatainak összefoglalása után azt a konklúziót vonta le, hogy ami itt „figyelmet érdemel – az a *jelenség*. Hogy születnek remek ötletek, szép reményű kezdeményezések, amelyek valami újat, valami sajátosat, *egyedűt* képviselnek. Aztán nem telik bele sok idő, – ha el is jutottak a megvalósulásig – eltűnik belőlük a szín, elhamvad a tűz. Beleszürkülnek a nagy tömegbe, a sablonokba. Eredetiségüket, továbblépést ígérő erényeiket felváltja a szokás, az egykedvűség, a séma erősebbnek bizonyul a lelkesítő távlatokba igyekvésnél.”¹²¹ Az *Új Tükör*-ben Ökrös László *Agatha kánikulában* című rádiójegyzetében bírálta az általa felületesnek tartott műsort. „Nyilván csak a nyár miatt nem járt utána alaposabban dolgainak a Társalgó. [...] Az olvasótáborok bajairól bizonyára azért mondott olyan keveset a műsor, csupa megfoghatatlan általánosságot [...] Pedig a lényeg a részletekben van. Többek közt abban, hogy mit kellene értenünk e táborok kifogásolt »intézményesítésén«. Ratkó József és az olvasótáborok végül is homályban maradt konfliktusának természetére ezzel a magyarázattal fény derülhetett volna. Elfogadtuk, hogy a költőnek végül is igaza van, vagy lehet, de csak azért, mert amit megtudtunk, kevés volt ahhoz, hogy határozottan állást foglaljunk. Ratkóval nem vitatkozott senki, a másik fél érveit nem hallhattuk. [...] Az olvasótáborok ügye van olyan fontos, hogy a *Társalgó*-nak akár mind a két óráját rászánhatták volna.”¹²²

1983 nyarán a *Kultúra és közönség* című művelődéseméleti folyóirat 4. száma majdnem száz oldalon keresztül foglalkozott a tízéves mozgalommal. Ratkó *A demokrácia iskolája* címmel adta közre az olvasótáborokról szóló hosszabb eszmefuttatását, amit Turcsány Péter jegyzett le.¹²³ Ebben részletesen beszélt az olvasótábor lényegéről, bemutatott néhány izgalmas módszertani foglalkozást, szituációs játékot, amellyel a gyerekek kreativitását, önálló gondolkodását, demokráciára való igényük felkeltését és érzékenységük fokozását fejlesztették (bírószági tárgyalás,¹²⁴ országalapítás, alkot-

¹¹⁹ RATKÓ JÓZSEF: Az olvasótáborokról In: RATKÓ, 2014, 363.

¹²⁰ JAVORNICZKY ISTVÁN: Sémák nélkül. Magyar Nemzet, 36. évf. 1980. aug. 7. 184. sz. [1]

¹²¹ Uo.

¹²² ÖKRÖS LÁSZLÓ: Agatha kánikulában. Rádiójegyzet. Új Tükör, 17. évf. 1980. aug. 10. 32. sz. 32.

¹²³ RATKÓ JÓZSEF: A demokrácia iskolája. Kultúra és Közösség, 1983. 4. sz. 9–15. [Lejegyzte: Turcsány Péter]

¹²⁴ SZENTMIHÁLYI SZABÓ PÉTER: Terroristák az olvasótáborban. Élet és Irodalom, 22. évf. 1978. júl. 15. 28. sz. 1.

mányírás). Ezek mellett elemezte és értelmezte a mozgalom jelenlegi helyzetét, valamint igen kemény, feltehetően kicsit túlzó kritikát fogalmazott meg: az „olvasótáborokra rátenyereltek a helyi érdekek, a megye, a KISZ, a tanács, sokszor maguk a pedagógusok is. [...] ’75–’76-tól az országban tartott olvasótáboroknak a fele, aztán egyre nagyobb százaléka *szellemi ürülék* volt. Most ott tartunk, hogy körülbelül az olvasótáborok 5-6 százaléka ha jó, de talán még ez is sok. A gyerekek kiválasztása is megromlott.”¹²⁵ Ratkó felfogásában a szocialista ideológiát és a nem demokratikus, nem kritikai gondolkodást tanító, sulykoló KISZ- és úttörőtáborokkal szemben az olvasótábor a „demokrácia iskolája”. Az „olvasótábort rosszul nem szabad csinálni, nem szabad úttörőtábor mintájára csinálni. Minek? Annak ott vannak az úttörőtáborok. Nem szabad KISZ-tábor mintájára csinálni. Nem szabad politikai továbbképzések mintájára csinálni. Olvasótábor-mintára kellene! Inkább ne legyen olvasótábor, de ez a helyzet így tűrhetetlen: sokkal többet rontanak a gyerekeken, mint amit használnak. Egyelőre én annyit tudok mondani, nincs értelme így olvasótáborokat csinálni.”¹²⁶ Megoldásként újra azt javasolja, hogy „valamelyik főintézmény”, például a HNF hozzon létre, „válogatott emberekből egy kipróbált társaságot, amelynek joga, egyedüli joga, hogy az ország összes olvasótáborának a programját ellenőrizze, és ők küldjenek kiscsoportvezetőket a táborokba. Emberi felelősséggel. Ha ezt nem csináljuk meg, vége.”¹²⁷

Ratkó bírálta Varga Csabát, aki szerinte „teljesen más, a politikai elvárásoknak jobban megfelelő alapelveket fektetett le és emelt kánonná, mint amilyenek az első táborokban működtek, amelyeket az induláskor”¹²⁸ elfogadtak. Ráadásul Varga és a mozgalomhoz később csatlakozott Kamarás István szociológus igen aktív publikációs tevékenységet folytattak, főleg a saját tevékenységükről, a „mozgalomról szóló cikkek felét ők ketten írják, könyvet is adtak ki.”¹²⁹ A költő megemléltette, hogy a Szabolcs-Szatmár megyei könyvtárnak volt néhány igen rossz kísérlete, de beszélt az utóbbi évek sikeres tivadari táborairól is. Állításait megerősítette az ugyanebben a számban a Glück Györggyel, a megyei könyvtár szervezőjével készített interjú. Glück megjegyezte, hogy korábban „sajnos, Ratkót nem tudtam ez ügynek megnyerni, nem ómiatta, hanem a hivatalos közegellenállás miatt. Tavaly sikerült először elérnem, hogy Ratkó kijött ebbe a [tivadari] táborba.”¹³⁰

Ratkó kritikái nyilvános polémiát nem gerjesztettek, egyedül Varga Csaba vitatkozott a költővel *Egy mozgalom mérlege* című írásában. „A követeléssel [a minőség megtartásával] egyet értek, csak nem hiszem, hogy így meg lehet valósítani.

Ratkó ezt az interjút *A demokrácia iskolája* címmel adta, ám az interjú végén – jobb híján? – totális központosítást, centralizált döntést követel, és ezzel tagadja a demokratikus mozgalomirányítás lehetőségét. Ez aligha helyes. De tételezzük fel, hogy

¹²⁵ RATKÓ JÓZSEF: A demokrácia iskolája In: RATKÓ, 2014, 373.

¹²⁶ Uo.

¹²⁷ Uo.

¹²⁸ I. m., 372.

¹²⁹ Uo.

¹³⁰ TURCSÁNY PÉTER: A szervezés hátszaga. (Beszélgetés Glück Györggyel, a Szabolcs-Szatmár megyei Könyvtár szervezőjével). Kultúra és Közösség, 1983. 4. sz. 73.

egy ilyen irányítási rendszert bevezethetnénk. Csakhogy évenkénti 130 olvasótábor programját központilag ellenőrizni lehetetlen. Ugyancsak lehetetlen évente mintegy hatszázötven – 5x130 – kiscsoportvezetőt központilag küldeni. Továbbá a mai viszonyok között kizárt, hogy akár a Népfront lemondana arról, hogy ebben a mindent eldöntő bizottságban ne képviselje a saját – nemegyszer ostoba taktikai – érdekeit. Sajnos az olvasótáborok sem »ugorhatnak ki« a meghatározó viszonyok közül. Ezért azt gondolom, hogy egyelőre csak annyit tehetünk: maximálisan szorgalmazzuk a minőségi igények megvalósítását. Minden szinten. Illúziók nélkül. Egyúttal kísérreljük meg – szintén nagy elvárások nélkül – arra ösztönözni a megyei munkacsoportokat, hogy nagyobb emberi és közösségi felelősséggel gondozzák az olvasótáborokat. Az ösztönzésnek lehet ellenőrzés vagy kritika is a formája.

Elképzelhető egy olyan megoldás is, hogy a mozgalmat visszaminősítjük kísérletté, és évente legfeljebb tizenöt – ám lehetőleg kivétel nélkül magas színvonalú – tábor rendezünk. Ez aligha lenne jó döntés. Ez nem jelenti azt, hogy ne tartanám módfelett soknak az évi százharminc táborot. De hiába adtuk ki már vagy öt éve a jelszót: inkább kevesebb, de jobb olvasótáborot. Nem véletlen, hogy a mozgalom hígitását olyan sokan szorgalmazzák.”¹³¹ Varga reflexióival egyet kell értenünk. A Ratkó által felvetett problémákat országos szinten nem tudták megoldani. Igazán jó olvasótáborok ott alakultak ki, ahol az alapvetően jó szervező- és pedagógiai képességekkel megáldott táborvezetők gyerekekkel bánni tudó – Ratkó szavaival – önálló, az átlagtól eltérő „egyéniséggel”, karizmával és „küldetéssel” rendelkező kiscsoportvezetőket sikerült felkérni táborozásra, akik ezt nem szimpla pedagógiai munkának, hanem fontos társadalmi „ügynek” tartották. Ilyen kritériumoknak megfelelő kiscsoportvezetőket azonban nagy számban nem lehetett találni.

A meglehetősen sötét kép ellenére – ami, úgy vélem, kissé túlzás volt – Ratkó az 1980-as években is folytatta olvasótábori munkáját. Többnyire Kállósemjénben, valamint könyvtáros barátja, Kocsis István által szervezett és vezetett hatvani és nagykökenyesi táborokban vett részt.

1983. november 3-án a szolnoki Verseyhy Ferenc Megyei Könyvtár olvasásügyi konferenciát rendezett, ahol Ratkó *Olvasótábori kiscsoportos beszélgetés – gyermekkönyvtári foglalkozás* címmel tartott előadást, melynek szövege később nyomtatásban is megjelent. Ebben újra összefoglalta a táborokkal és a mozgalommal kapcsolatos gondolatait, kritikáit, valamint a pedagógusképzés fonákságait, és érdekes adalékkal szolgált az olvasótábori mozgalom megszületéséhez: „A hatvanas évek közepén-végén már látszott, hogy a kultúrpolitika rövidesen olyan bajokat hoz, amelyeknek enyhítésére-kivédésére igen nagy erőt kell koncentrálnunk. Baj volt a tanárképzéssel, baj az iskolapolitikával, baj az egész kultúrpolitikával. Ennek következményeként mára az elemi értékek rendje megbomlott. [...] Mi, középkorú meg fiatalabb írók akkor úgy gondoltuk, hogy ha már ide vetett ki bennünket a sors, valamit csinálnunk kellene. Először egy olyan iskolát szeretnünk volna létrehozni, amelyben külföldi tehetséges fiatal emberek vesznek részt, Czine Mihály, László Gyula és mások előadásait hallgatják egy esztendeig, egy félévet eltöltötenek az ország különböző részein, és mire fel-

¹³¹ VARGA CSABA: Egy mozgalom mérlege In: VARGA, 1997, 132–133.

nőnek, negyvenévesek – és vélhetően országuk vezető újságírói, politikusai lesznek. Addigra megváltozik a magyarságról kialakított vagy a kialakult európai közvélemény, illetve ők befolyásolni tudják majd ezt a közvéleményt. Csehszlovák mintára ment volna ez. Ők csinálták az 1920-as években Trianon után, hogy szétküldték fiatal íróikat a világba, szedjék össze a tehetséges embereket, és a szlovák felvidékről, a mai Szlovákiáról tartottak nekik előadásokat. Nem csoda, hogy Csehszlovákiát jó helyen jegyzik a világ közgondolkodásában.

Ez a szándékunk meghiúsult, tulajdonképpen ehelyett találtuk ki – nem én, hanem Mózsi Ferenc, Varga Csaba és a FIJAK, a Fialat Írók József Attila Köre néhány tevékeny, gondolkodó tagja – az olvasótábort. Hogyha már kifele nem tudunk hatni, ha nem tudjuk kivédeni azokat az ostoba és kártékony nézeteket, amelyeket a közelebbi Európa ma is, régen is tart rólunk, akkor legalább a gyerekeinket óvjuk meg attól, amiktől minket nem óvtak meg.¹³² Ratkó ezt a gondolatsort az 1980-as években többször is kifejtette.

1983 nyarán hazánk keleti részével ismerkedő hatvani olvasótáborosokat várta Kállósejében Ratkó, és megmutatta nekik a környékbeli falvakat, a megye néhány nevezetességét.¹³³ Vasy Géza a Tisza-parti Gergelyiugornyan találkozott velük. A költő rögtön „megkért egy esti beszélgetésre – emlékezett vissza –, s mivel a gimnazisták eleinte félénkek, szótlanak voltak, ő szólt közbe, kérdezett, ellenkezett egyre radikálisabban, szinte már minden mondatomba »beleköttöttem«, hogy valóban úgy van-e, ahogyan mondom. Egy icipicit bosszankodtam is magamban, hogy miért nem jó neki semmi sem, pedig tudtam, hogy a dolgoknak nemcsak a színét, a fonákját is meg kell mutatni, úgy tudunk igazán gondolkozni. Ő, mintha megérezte volna, nem a neheztlésemet, hanem a felhőt a kedélyemen, mert a remekül sikerült, éjszakába nyúló vita után kért, hogy ne haragudjak, amiért ilyen volt, de akkor nem az én esetleges érzékenységemet, hanem a gyerekek érdekét nézte.”¹³⁴

IV.

Az utolsó évek (1984–1989)

1984. május 27-én Ratkó a hatvani Ady Endre Városi Könyvtárban a nagykökényesi olvasótábor tagjainak és érdeklődőknek tartott előadást.¹³⁵ Ebben az évben vetette papírra a Szent Istvánról szóló *Segítsd a királyt!* című történelmi drámáját, amit az olvasótábori gyerekek bemutattak.¹³⁶ Július 25. és augusztus 2. között az ibrányi olvasótáborban *Hazafiság az írók, költők munkásságában* címmel tartott előadást.¹³⁷ November

¹³² RATKÓ JÓZSEF: Olvasótábori kiscsoportos beszélgetés – gyermekkönyvtári foglalkozás In: A 10–14 éves olvasók. Szerk. PÁPAYNÉ KEMENCZEY JUDIT. Szolnok, 1985. OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ – Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 140–146.

¹³³ Olvasótábor hatvani középiskolásoknak. Országjáró diákok. Népujság [Heves megye], 34. évf. 1983. aug. 12. 190. sz. [8.]

¹³⁴ VASY GÉZA: „Egyetlen esély: bátor arcunk”. Ratkó József költészetéről In: VASY, 2000, 77.

¹³⁵ Hatvani Hírmondó, 1. évf. 1984. máj. 24.

¹³⁶ LITYA LÁSZLÓ: Olvasótábor Hatvanban. Népujság [Heves megye], 35. évf. 1984. jún. 14. 138. sz. 8.; BABOSI, 2012, 54.

¹³⁷ Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár [programjai]. Nyíregyházi Műsoralkauz, 1984. júl. 12.

2-án a nyári nagykökényesi olvasótábor résztvevői újra találkoztak a hatvani könyvtárban. „A 34 középiskolás felelevenítette az eseményt, melynek témája a honfoglalás és az államalapítás volt. Ezt követően újra előadták Ratkó József *Segítsd a királyt!* című drámáját. Az István királyról szóló darabot követően találkoztak a szerzővel, aki a mű születésének körülményeiről számolt be.”¹³⁸

1985-ben Nagykökényesen ismét bemutatták a hatvani olvasótáboros gyerekek a *Segítsd a királyt!*¹³⁹ Júniusban a Kővári Edit vezette várgesztesi táborban Ratkó verset elemzett a gyerekekkel,¹⁴⁰ július 22. és 30. között az Ibrányban megtartott gyermekolvasótábort látogatta meg.¹⁴¹

1987 februárjában a költő – Jancsó Adrienn, Havas Judit és Virágh Tibor előadóművészekkel együtt – a felsőtárkányi KISZ-táborban a Heves megyei munkásfiatalok VII. vers- és prózamondó olvasótáborában vendégeskedett, ahol történelmünk legjellegesebb, hazaszeretetről szóló irodalmi alkotásaival ismerkedtek a résztvevők.¹⁴²

1988 nyarán Ratkó újra a hatvaniak nagykökényesi olvasótáborában járt,¹⁴³ ahol előadták az 1956-os forradalom harmincéves évfordulójára általa újrafordított *Antigonét*. A költő a diákoknak fordítói munkájáról és a mű problematikájáról beszélt. A tábor lakói az akkor még Szovjetunióhoz tartozó Kárpátalján tettek kirándulást – amelyen Ratkó már nem vett részt –, és a nyevickei várromnál ismét bemutatták a darabot.¹⁴⁴

Ebben az évben a tizenöt éves olvasótábori mozgalom tiszteletére Magyar József rendezésében elkészült a *Parlament a fűvön* című dokumentumfilm,¹⁴⁵ amely az 1988-as nagykökényesi olvasótábort is bemutatta. A filmben Vekerdi László tudománytörténész az 1943-as szárszói konferenciáról, Ratkó pedig az *Antigoné* fordításáról beszélt a középiskolás és egyetemista diákoknak.

1989. május 27. és 28. között Kocsis István szervezésében Nagykökényesen országos olvasótábori találkozót, a jövőre vonatkozó „közös gondolkodást”¹⁴⁶ tartottak a mozgalom vezető egyéniségei és támogatói: Zombori Ottó, Arató Antal, Ramháb Mária, Ratkó József, Vass György, Lukács László, Dinnyés József, Bajza József és mások. Azon vitatkoztak, hogy milyen új szervezeti formában folytassák majd a mun-

¹³⁸ Olvasótáborosok találkoztak Hatvanban. Népújság [Heves megye], 35. évf. 1984. nov. 3. 259. sz. 6.

¹³⁹ ARÁTO ANTAL: „István király Nagykökényesen!”. Mire jó az olvasótábor? Hatvani Hírmondó, 2. évf. 1985. máj. [5.]

¹⁴⁰ BÓDOR LILLA: Tábor, amely kétkedni tanít In: Dolgozók Lapja, 40. évf. 1985. júl. 3. 154. sz. 4.

¹⁴¹ Olvasótábor. Kelet-Magyarország, 42. évf. 1985. júl. 20. 169. sz. 15.; MOLNÁR Károly: Özlesen Ibrányban. Kelet-Magyarország, 42. évf. 1985. aug. 22. 196. sz. 7.

¹⁴² „Elindultam szép hazámból...” A szülőföldről Felsőtárkányban. Népújság [Heves megye], 38. évf. 1987. febr. 16. 39. sz. [8.].

¹⁴³ GYÖRKIS ILDIKÓ: Olvasótábor középiskolásoknak, egyetemi hallgatónak. Népújság [Heves megye], 39. évf. 1988. júl. 25. 176. sz. 5.

¹⁴⁴ BÉTÉ [BACSA TIBOR]: Parlament a fűvön. Avagy: másfél évtizedes az olvasótábori mozgalom. Hatvani Napló, 1. évf. 1988. 2. sz. 7.

¹⁴⁵ Parlament a fűvön. Budapest, 1988, Hazafias Népfrent Országos Tanácsa, rend. MAGYAR József, op. BANOK Tibor, POROS László, gyv. SOLYMOSI Norbert, fvez. PUSZTAI Zsuzsanna. Közreműködik: Arató Antal, Bartha Éva, Kamarás István, Kocsis István, Kovács Gábor, Könnyű Judit, Michna Ottóné, Nagy Attila, Ramháb Mária, Ratkó József, Román Éva, Varga Csaba, Vasy Géza, Zombori Ottó, valamint 40 középiskolás és egyetemista.

¹⁴⁶ Nostalgia és közös gondolkodás. Olvasótáborozók Nagykökényesen. Népújság [Heves megye], 40. évf. 1989. máj. 27. 123. sz. [16.]

kát a hamarosan bekövetkező „új világban”, a funkcióját veszített és felbomló Hazafias Népfreont anyagi támogatását miből pótolják. Sok ötlet vetődött fel, de végleges megoldást nem találtak. Intézőbizottságot hoztak létre, amelynek tagjai hamarosan találkoznak. „Szeptemberre pedig elfogadták Ratkó József meghívását Nagykovácsra, újabb találkozóra, újabb fejtorésre.”¹⁴⁷

Július 20. és augusztus 2. között a hatvani Ady Endre Városi Könyvtár a Fábíán Zoltán Olvasótáborát a nagykovácsi általános iskolában rendezte meg.¹⁴⁸ Előadó vendégek többek között: Czine Mihály irodalomtörténész, Vekerdi László tudománytörténész, Hanák Péter történész, Ablonczy László színháztörténész, kritikus, Ratkó József és élettársa Ördög Mária karnagy. Augusztus 1–2-án Ratkó József kalauzolásával borsodi és szabolcs-szatmári irodalmi barangolásra indultak.¹⁴⁹

Ezen a nyáron 120 olvasótáborban több mint 7000 diák, tábor- és kiscsoportvezető, valamint előadó vett részt.¹⁵⁰

Szeptember 2–3-án Nagykovácsban, a Téka-táborban a már súlyosan beteg költő megnyitóbeszédével és „védőszármayai alatt” félszáz résztvevővel élénk vita után hivatalosan megalakult a Garabonciás Szövetség az Olvasótáborokért,¹⁵¹ és megválasztotta hattagú elnökségét. Az elnök Kocsis István lett, a titkár Kővári Edit. A Szövetség célja az olvasótábori mozgalom megerősítése, fejlesztése,¹⁵² továbbá vállalkozott „az új, a haladó gondolatok, kísérletek ösztönzésére, a hátrányos helyzetű fiatalok támogatására; kezdeményezője és szószólója a szabad emberi gondolkodásnak, a magyar nemzeti művelődésnek, az egyén erkölcsi felemelkedésének, a korlátlan jótekonyságnak, a felvilágosult tudásnak, a hagyományörzésnek, a harmonikus életmódra nevelésnek.”¹⁵³

1989. szeptember 13-án Ratkó József a debreceni klinikán elhunyt, pótolhatatlan űrt hagyva maga után. A Magyar Garabonciás Szövetség ma is működik. 1992-ben a költő az olvasótábori mozgalomban betöltött munkásságáért posztumusz megkapta a Szövetség Vándorbot-díját.

1990-ben Estók Károly Kállósemjénben létrehozta a Ratkó József Olvasótábori Egyesületet, amely a Ratkó József Olvasótáborokat működtette. 1990 és 1992 között Kállósemjénben, 1994-ben, 1995-ben Tiszadobon a gyermekvárosban, 1996-ban Nagykovácsban a Harangodon, 1997-től 2007-ig újra a tiszadobi gyermekvárosban Ratkó József szellemében tartottak olvasótáborokat határon inneni és túli magyar gyerekek számára Ratkó Józsefné és Bugya István vezetésével.

¹⁴⁷ PALÁGYI EDIT: Az olvasótáborról – éjfélutánban. Két eső között Nagykovácsban. Népiújság [Heves megye], 40. évf. 1989. jún. 6. 131. sz. 4.

¹⁴⁸ GYÖRKIS ILDIKÓ: Jubilál az olvasótábor. Hatvani Napló, 2. évf. 1989. 7. sz. [6.]

¹⁴⁹ GYÖRKIS ILDIKÓ: Jubilál a „Fábíán Zoltán” olvasótábor. Hatvani Napló, 2. évf., 1989. 6. sz., 4.

¹⁵⁰ Sokat tesz a gyermekek képességeinek fejlesztéséért. Szövetség az olvasótáborok felkarolására. Népiújság [Heves megye], 40. évf. 1989. szept. 13. 216. sz. 4.

¹⁵¹ Garabonciás Szövetség az Olvasótáborokért. Könyvtáros, 39. évf. 1989. 12. sz. 732.; KŐVÁRI EDIT: Mérégen a Magyar Garabonciás Szövetség egy éves munkája. Kurázs, 2. évf. 1993. 1. sz. 20.

¹⁵² Megalakult a Garabonciás. Néplap [Szolnok megye], 40. évf. 1989. szept. 5. 210. sz. 8.

¹⁵³ Garabonciás Szövetség az Olvasótáborokért. Népiújság [Heves megye], 40. évf. 1989. szept. 7. 211. sz. 4.; Sokat tesz a gyermekek képességeinek fejlesztéséért. Szövetség az olvasótáborok felkarolására. Népiújság [Heves megye], 40. évf. 1989. szept. 13. 216. sz. 4.

BORDÉ KATALIN

Kner Imre és a Magyar Bibliophil Társaság

Kner Imre (1890–1944) az egyik legnevesebb magyar tipográfus, nyomdász, könyvművész. Ebben az írásban a Magyar Bibliophil Társasághoz fűződő viszonyát kívánom bemutatni, ezért elsősorban a szervezet tevékenységének azzal a részével foglalkozom, amelyben neki fontos szerep jutott. A gyomai nyomdász számos egyesületnek¹ volt tagja, de valamennyi közül az 1920 őszén Végh Gyula (1870–1951), az Iparművészeti Múzeum igazgatója, valamint más könyvgyűjtők és műpártolók által külföldi minták² hatására létrehozott Magyar Bibliophil Társasággal alakult a legkülönösebben a kapcsolata, ahová 1927-ig nem vették fel. A döntésük hátterében azonban nem szakmai, hanem politikai okok álltak.

Nem arról volt szó ugyanis, hogy a magyar bibliofil kultúra felvirágoztatására felelködött urak³ nem ismerték volna el Kner Imre munkásságát, jóval inkább az volt a hely-

¹ Kner Imre több társaság – Grafikus Művezetők Egyesülete; Könyvnyomdászok Szakköre; Magyar Bibliofilek Szövetsége; Magyar Bibliophil Társaság; Magyar Könyv- és Reklámművészek Társasága; Magyar Műhely-Szövetség; Magyar Nyomdászok Társasága; Magyar Rézkarcolóművészek Egyesülete; Magyarországi Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesülete; Országos Iparegyesület; Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés; Verein „Deutsche Buchkünstler” – tagja, ill. vezetőségi tagja volt.

² Az angol könyvbarátok a világon elsőként 1812-ben (Roxburghe Club); a franciák 1820-ban (Société des Bibliophiles Français); a németek 1899-ben (Gesellschaft der Bibliophilen); az osztrákok 1912-ben (Wiener Gesellschaft der Bibliophilen) tömörültek társaságba. Az USA-ban is több szervezetük alakult a 19. század végén, először 1884-ben a Grolier Club. A magyarok a francia egyesületet ismerhették a legalaposabban, mert annak évtizedeken át gróf Apponyi Sándor, a Magyar Bibliophil Társaság díszelnöke is tagja volt. Lásd FARKAS Judit Antónia: A Magyar Bibliophil Társaság története (1920–1949) I. Magyar Könyvszemle, 2011. 3. sz. 345–346. [FARKAS, 2011/a.]

³ Az elnökségből és választmányból álló, közel húsztagú vezetőségben a hazai könyves és nyomdász szakma legjobbjai, egyetemi tanárok, könyvtárosok, muzeológusok, írók, szerkesztők, kritikusok és gyűjtők foglaltak helyet. Lássunk néhány kiemelkedő személyt, akik nagyban hozzájárultak a szervezet sokoldalú és színvonalas munkájához! A Társaság elnöki teendőit 1920-tól a főmuzeológus Végh Gyula látta el, akit 1932-től Enyvvári Jenő, a Fővárosi Könyvtár igazgatója követett. A két alelnöki (utóbb társelnöki) posztot Majovszky Pál nyugalmazott miniszteri tanácsos, ill. Ferenczi Zoltán, a budapesti Egyetemi Könyvtár igazgatója, majd Ferenczi halálát követően, 1927-től Lukinich Imre, az Országos Széchényi Könyvtár igazgatója töltötte be. A főtitkár először Eisler Mihály József főorvos, elismert bibliofil könyvgyűjtő, az 1930–1940-es években pedig Drescher (később Szentkúty, ill. Csöndes) Pál költő, műfordító, könyvtörténész, a Fővárosi Könyvtár könyvtári főfelügyelője lett. Nagy jelentőséggel bírt az 1923–1930 között másodtitkárként tevékenykedő Fitz József, valamint a pénztáros Reiter László grafikus is, aki az Amicus Kiadóvállalat tulajdonosa és az 1920-as években a legtöbb kiadványuk sajtó alá rendezője volt. Lásd FARKAS, 2011/a. 347–348.

zet, hogy 1920-ban nem kompromittálhatták magukat az 1918–1919-es szerepvállalása⁴ miatt, aminek olyan következménye is volt, hogy az Országos Magyar Iparművészeti Társulat és a gyomai Úri Kaszinó kizárta őt a soráiból. Nagyon jól tudtak a tipográfiai újításáról,⁵ de a saját Társaságuk engedélyezését nem veszélyeztethették a személye miatt. Hiszen olyan kiemelkedő pályatársait, akiket maga Kner is nagyra tartott, mint Bíró Miklóst és Reiter Lászlót felvették, sőt az utóbbi alapító tag volt. Kner Imre viszont az 1921. május 2-i levelében Király György irodalomtörténésznek, a Kner Kiadó irodalmi szerkesztőjének a mellőzését fájlatva arról panaszkodott, hogy „engem nem hívtak.”⁶

Lássuk először, hogy mit tett ő 1918–1919-ben! A szálak az 1915 decemberétől 1918 decemberéig működő, Balázs Béla⁷ és Lukács György köré tömörült Vasárnap Társasággal kialakult kapcsolatához nyúlnak vissza. A Vasárnapi Kör tagjai 1917 őszén a Szellemi Tudományok Szabad Iskolájának, majd később pedig a Tanácsköztársaságnak lettek a cselekvő részesei. Kner Imre például 1919 áprilisától Fogarasi Béla és Lukács György kérésére a Szellemi Termékek Országos Tanácsában a papírgazdálkodás irányításával foglalkozott.⁸

Ez volt tehát a magyarázata annak, hogy a Magyar Bibliophil Társaság, – aminek célja⁹ volt „előmozdítani a művészi szempontból értékes könyvek előállítását, gyűjtését és terjesztését, ápolni a könyvgyűjtők és könyvkedvelők érdekeit, terjeszteni a könyvészetre, kivált hazaira vonatkozó ismereteket, fejleszteni az ízlést a könyviparban, érin[t]kezést keresni a külföld hasonló célú társulataival, végül hazai könyvtáraink gyarapítását és fejlesztését támogatni.”¹⁰ – miért nem vette fel a tagjai közé 1927-ig Kner Imrét, aki ezeknek a kritériumoknak az egész szakmában a legjobban megfelelt volna a bibliofil szempontból is értékes tevékenysége eredményeképp. Tudtak arról a korszakalkotó kísérletéről és annak fejleményeiről, amellyel ő akkor foglalkozott, de mégsem kapott meghívást az 1921.

⁴ Kner Imre 1918–1919 után a megbízhatatlanokat nyilvántartó hatósági névsorban szerepelt, és azért internálták Gyomáról soron kívül a német megszállás első napjaiban, 1944. április 4-én. Lásd TÓTHNÉ Bordé Katalin: Kner Imre és a közéleti nyilvánosság. Nyíregyháza, 2001. Bessenyei Kvk., 9. [TÓTHNÉ, 2001.]

⁵ Kner Imre a „Leipziger Universitäts-Antiqua” (Univ, lipcsei egyetemi antikva) betűtípussal szedte a szecessziós korszakát követő tipográfiailag letisztultabb munkáit. Pl: 1911-ben *A Szellem* – Fülep Lajos folyóirata – első számát, 1912-ben az általa írt és nyomtatott *Könyv a könyvről* című munkát, amin az angol könyvművészet, elsősorban William Morris hatása érződik. Abban már a tipográfia nemes egyszerűségét és a hagyomány jelentőségét hangsúlyozta, ami 1917-től a könyv új stílusának kialakításában nyilvánult meg, amikor minden dívatos díszítő elemet elhagyott. Lásd BORDÉ Katalin: Kner Imre helye korának könyvművészei és tipográfusai között. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 2015. 1. sz. 123. [BORDÉ, 2015.]

⁶ HAIMAN György: „A tömegtermelés megnevesítése”. Kner Imre és a bibliofília. Új Auróra, 1988. 2. sz. 95.; A Társaság a tagtoborzó nyomtatott felhívását nem közvetlenül Kner Imrének, hanem a Kner-cégnek küldte el. Lásd Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára [MNL. BML], Gyula. A Kner Nyomda (Gyomai) iratai. XI. 9. c. 26/529-530.

⁷ Kner Imre Balázs Bélának köszönhette, hogy megismerte Király György irodalomtörténészt, aki az 1920-tól 1928-ig tartó népies barokk korszaka monumentális sorozatainak szerkesztője lett. A Vasárnapi Körben került kapcsolatba Kozma Lajossal is, ők hárman pedig a *Három csepeke könyvek* és a két nagy sorozat, a *Kner klasszikusok* és a *Monumenta literarum* kötetivel az első világháború után új magyar könyvművészetet teremtettek. Lásd BORDÉ, 2015. 124.

⁸ TÓTHNÉ, 2001. 17.

⁹ A Társaság az egyik legfontosabb feladatának az önálló bibliofil kiadói tevékenységet tekintette. Az illetménykötetek mellett a kereskedelmi forgalomba kerülő egyéb kiadványok, folyóirat és évkönyv megjelenetését is tervelte. A kiadáson kívül publikációk közzétételét; előadások, összefüggések, kiállítások és könyvaukciók rendezését, bibliofil termékek beszerzését és a könyvtörténeti kutatások előmozdítását tűzte ki célul. Lásd POGÁNY György: Fitz József és a Magyar Bibliophil Társaság. Magyar Könyvszemle, 1988. 2–3. sz. 171. [POGÁNY, 1988.]

¹⁰ A Magyar Bibliophil Társaság alapszabályainak kivonata. A Magyar Bibliophil Társaság évkönyve. I., 1921–1928. Budapest, 1928. Magyar Bibliophil Társ., 51. [A Magyar Bibliophil Társaság évkönyve, 1928.]

április–májusban *A XX. század könyvművészete* címmel megrendezett első¹¹ kiállításukra. Bár gyűjtőktől kölcsönkérve három könyvét mégis bemutatták, amelyek sikert arattak. Király György a *Nyugat*-ban hangsúlyozta a két Békés megyei nyomda termékeinek a kiváló minőségét, és szóvá tette Kner nevének mellőzését. „Meg kell állapítanunk, hogy kvalitás tekintetében a vidék messze felülmúlja a fővárost és a régi híres nyomdák pirulhatnak a mellett, amit Tevan és Kner produkál. Sajnos éppen az utóbbi részesült a kiállításban a legmostohább elbánásban. ... nem szabad megfeledkeznünk Kozma Lajos remek képeskönyvéről, Zsuzsika Bergengóciában, mely ... megérdemelte volna, hogy minden képét kirakják a tárlóban s azt is elárulják, hogy a reprodukció a Kner-nyomda érdeme.”¹²

Jóllehet a fenti eset többször nem ismétlődött meg, mert az *Ifjúsági- és gyermekképeskönyv* (1921. november–1922. január) és *A nyomtatott könyv díszítése I. A fametszet* (1923. május–szeptember) második, illetve negyedik¹³ kiállításukon már hivatalos felkérésre szerepelt a Kner-cég, de a gyomai tipográfus tagfelvételének kérdése továbbra sem került napirendre. Az *Ifjúsági- és gyermekképeskönyv* tárlaton ráadásul a Király György említette mesekönyv első díjat nyert a benne található 22 kép eredeti rajzaival. A napjainkig rendkívül értékes műalkotás 1921-ben Sacelláry Pál kiadásában jelent meg 500 példányban, Budapesten. A képeknek a kliséit Kner Imre utasításai szerint a világhírű Angerer és Göschl Grafikai Műintézet állította elő Bécsben, amelyek alapján az illusztrációk már az ő nyomdájában készültek el.¹⁴

A Társasággal kialakult, hosszú évekig tartó furcsa helyzetnek egy külföldi esemény vetett véget 1926 novemberében. Akkor ugyanis Hugo Steiner-Prag – a Verein „Deutsche Buchkünstler” (Német Könyvművészek Egyesülete) elnöke, a lipcsei Grafikai Akadémia tanára és az 1927. évi lipcsei Nemzetközi Könyvművészeti Kiállítás elnöke – azzal fordult Knerhez, hogy az építész, iparművész és grafikus Kozma Lajossal együtt vállalja el az ott bemutatandó magyar anyag összeállítását. Továbbá legyen a rendezvény tiszteletbeli választmányi tagja, és nevezzen meg egy harmadik személyt, akit rajtuk kívül ebben az ügyben még megkereshetnének, de csak a könyvművészet terén kiemelkedő művészettörténész vagy múzeumigazgató jöhetett szóba. Kner Imre választása a hűgával, Erzsébettel való tanácskozása után Majovszky Pál – a Magyar Bibliophil Társaság társelnöke – és Végh Gyula – a Társaság elnöke, az Iparművészeti Múzeum igazgatója – közül az utóbbira esett, akinek természetesen nem volt arról tudomása, hogy milyen előzményei voltak a lipcseiek felkérésének.¹⁵ Kner a barátját is tájékoztatta a döntéséről, és diszkréciót kért tőle azzal kapcsolatban. „... Majovszky nehezebb ember, mert önállóbb véleményei vannak, míg Végh konciliánsabb a más véleményeivel szemben, és így vele könnyebben tudunk együtt dolgozni”¹⁶ – írta Kozmának.

¹¹ A Társaság a fennállása alatt kilenc reprezentatív kiállítást rendezett Budapesten.

¹² Király György: *A XX. század könyvművészete*. A Magyar Bibliophil Társaság első kiállítása az Iparművészeti Múzeumban, II. *Nyugat*, 1921. 10. sz.

¹³ A Társaság harmadik (*A régi Buda és Pest könyvekben, képekben*), a Fővárosi Könyvtárral közösen rendezett kiállítás 1922 áprilisában nyílt meg az Iparművészeti Múzeumban, ahol több száz kéziratos emléket és nyomtatványt, képzőművészeti és iparművészeti alkotást mutattak be Mátyás király korától a 19. századig. Az 1925-ös ötödik kiállításon (*A magyar szépliteratúra virágoskertje*) több mint ezer könyvvel szemléltették a magyar könyv- és nyomdászati művészet fejlődését Bessenyei Györgytől Ady Endréig. Lásd FARKAS Judit Antónia: *A Magyar Bibliophil Társaság története (1920–1949)* II. Magyar Könyvszemle, 2011. 4. sz. 490–491. [FARKAS, 2011/b.]

¹⁴ SziJ Rezső: *Négy év a Kner-kiadó történetéből, 1923–1926*. Békési Élet, 1969. 3. sz. 553.

¹⁵ MNL BML, Gyula. A Kner Nyomda (Gyomai) iratai. XI. 9. b. 20. Kner Imre levele Kner Erzsébetnek, 1926. november 29.

¹⁶ MNL BML, Gyula. A Kner Nyomda (Gyomai) iratai. XI. 9. c.17. Kner Imre levele Kozma Lajosnak, 1926. december 1.

Így tehát ők hárman válogatták össze a Német Könyvművészek Egyesülete és Lipcse város tanácsa által rendezett kiállításra a hazai könyvművészeink alkotásainak legjavát, aminek a sikeréért Kner Imre mindent megtett. Ő gondoskodott a szép kivitelezésről, az egységes papírkeretekről. A Magyar Bibliophil Társaság felhívását az 1927. június 5-től szeptember 30-ig, a lipcsei Szépművészeti Múzeumban tartott eseményre¹⁷ Végh Gyula fogalmazta meg, és a Kner-cég nyomtatta ki. Egy-egy ország anyagát Lipcsében együtt mutatták be és már nem került bírálóbizottság elé. A világ legszebb gyermekkönyvei külön csoportot alkottak, aminek a magyar vonatkozású, művészi és technikai szempontból egyaránt megfelelő darabjait Végh Gyula megbízásából Kner Imre gyűjtötte össze az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., a Grill–Benkő-cég, a Szent István Társulat és Tevan Andor kiadványaiból.

A modern könyvművészet fő tendenciáiról számot adó, óriási jelentőségű tárlatra az itthonról kiküldött művek méltán kaptak nagy figyelmet Magyarországon és külföldön egyaránt. *A Pesti Napló* kiemelte Kner Imre és Kozma Lajos szerepét, akik elérték, hogy a hazai könyvek felkeltették a nemzetközi közvélemény érdeklődését. Julius Zeitler (1874–1943) – neves német filozófus, író, irodalomtörténész, könyvtáros és kiadó – úgy nyilatkozott például, hogy a pompás nyomásáról híres Knernek és a metszetszerű könyvdíszeiről ismert Kozmának köszönhetően a magyarok anyaga nagyon reprezentatív volt. Aloys Ruppel – a mainzi Gutenberg Museum igazgatója – nagyrabecsülése jeléül egy kis gyűjteményt kért Knertől az intézménye számára a bemutatott munkákból. Végül a legnagyobb elismerést az jelentette, hogy a Verein „Deutsche Buchkünstler” a festő- és grafikusművész Fáy Dezsőt, Kner Imrét, Kozma Lajost, valamint Végh Gyulát 1927 decemberében a levelező tagjává választotta a könyvművészeti tevékenységükért.¹⁸

A nem mindennapi eseményről a Magyar Bibliophil Társaság elnöke¹⁹ értesítette Kner Imrét, és ugyanakkor megköszönte a felbecsülhetetlen segítségét is. „Felhasználom az alkalmat, hogy a kiállítás rendezősege nevében legmelegebb köszönetet mondjak a Nagyságod gyomai nyomdávalalatában készült kiváló szépségű nyomtatványok szíves átengedéséért, nemkülönben a magyar csoport összeállítása és a kiállítás rendezése körül kifejtett önzetlen fáradozásáért, mellyel a magyar könyvművészetnek a lipcsei Nemzetközi Kiállításon elért jelentékeny erkölcsi sikeréhez hathatósan hozzájárulni, sőt a siker nagy részét számunkra kinyerni méltóztatott.”²⁰

¹⁷ A Társaság számos fontos nemzetközi könyvvásáron (Nemzetközi Firenzei Könyvvásár, 1922, 1928.) és könyvkiállításon is képviseltette magát. 1922-ben a Firenzébe kiküldött anyagról Végh Gyula gondoskodott, amelyben a Társaság kiadványai is szerepeltek. Lásd FARKAS Judit Antónia: Könyvművészet és bibliofília a két világháború közötti kiállításokon. *Könyvtári Figyelő*, 2014. 3. sz. 348.; Az 1931-es párizsi Nemzetközi Könyvművészeti Kiállítás magyar anyagát az 1928-ban létrejött Magyar Könyv- és Reklámművészek Társasága, ill. az egyik alelnöke, Kner Imre állította össze, aki a felkérendő művészek ügyében Végh Gyulával konzultált. A kiállított könyvek között voltak a Magyar Bibliophil Társaság legszebb illeménykötetei is. Lásd TÓTHNÉ, 2001. 58–70.

¹⁸ TÓTHNÉ, 2001. 36–40.

¹⁹ Az elnöki teendőket 1920 és 1932 között ellátó Végh Gyula nagy tekintélyű és kiváló vezetői képességekkel megáldott, szenvedélyes könyvgyűjtő volt. A szervezetet az ő irányítása alatt élte a fénykorát, ill. neki köszönhetően az egyik legrangosabb tudományos és kulturális tevékenységet folytató közintézménnyel, az Iparművészeti Múzeummal is szoros szakmai együttműködést épített ki. A múzeum ugyanis nemcsak a bibliofilek székhelyének adott otthont több mint egy évtizeden át, hanem a nagyszabású tematikus grafikái és könyvkiállításaiat is felkarolta és befogadta. Lásd FARKAS, 2011/a. 347.

²⁰ MNL. BML, Gyula. A Kner Nyomda (Gyomai) iratai. XI. 9. c. 25. Végh Gyula levele Kner Imrének, 1927. december 8.

A fenti gyümölcsöző együttműködés 1927-ben végre meghozta a kedvező változást Kner Imre és az éppen az 1920-as években legsikeresebb könyvbarátok között. Első lépésként bevásztatták a tagok közé, majd hamarosan a vezetőségbe is. A szakmai közéleti szerepvállalásait komolyan vevő Kner, attól kezdve az őrá jellemző módon teljesen azonosult a Társaság célkitűzéseivel, és minden tőle telhető anyagi, ill. erkölcsi támogatást megadott a működéséhez. Röviddel a felvétele után már azon fáradozott, hogy az életüket pezsgővé tegye, és a jelentőségüket erősítse a köztudatban. Így Végh kérésére előadást tartott *Könyvtechnika és könyvművészet* címmel a 1927. március 12-i közgyűlésükön. Azt követően 1928 novemberében ingyen készítette el az első évkönyvet²¹ 1000 példányban, először használva az abban az évben általa megvásárolt mértani szerkezetű betűt, Bodoni klasszicista antikváját. A kiadvány mesteri kivitelezése nagy visszhangot kapott a könyvművész körökben. Nádaï Pál a *Magyar Művészet*-ben kiemelte a nemes egyszerűségű tipográfiáját, amit „Kner Imre, a nyomdász” alkotott meg, aki „a jó könyv megcsinálásának föltételeit elsősorban technikai tényezőkben látja. ... annyira ismeri a nyomtató mesterség régi remekeit, és a betűk nyugalmanak szent áhítatát annyira tiszteli, hogy a tipográfiai örömeket nem engedi megbontani kétes értékű játékokkal.”²²

Az évkönyv kiadását már az alapszabályaiba is felvette az egyesület, de az addig a pénzhiány²³ miatt nem valósult meg. „Ami a Bibliophil Társaságot illeti, az alacsony taglétszámból és abból, hogy az Évkönyvet nyolc év után is csak úgy tudták kiadni, hogy én ingyen csináltam meg, láthatja, hogy bizony a Társaság nem rendelkezik anyagi lehetőségek felett”²⁴ – tudjuk meg Kner Imrének a grafikus- és festőművész Divéky Józsefhez írt soraiból. Ő azért vállalta el a feladatot, mert úgy vélte, hogy óriási jelentőségű lehetne a közönségre gyakorolt fejlesztő hatása, amihez egy könyvművészeti témájú tanulmánnyal²⁵ is hozzájárult. A vezetőség rendkívül hálás volt érte, és azt még az előszóban is kifejezésre juttatta. „Most végre egy lelkes tagtársunk módot adott első évkönyvünk kiadására azzal, hogy a kiadvány előállítását magára vállalta. Örömmel ragadjuk meg az alkalmat, hogy Kner Imrének, aki maga is a könyvesztétika legalaposabb ismerője, a művészi értékű könyv propagálása érdekében felajánlott önzetlen támogatásáért a Társaság nevében e helyütt is köszönetet mondjunk.”²⁶ Conrad Gyula²⁷ nagy elismeréssel írt neki az évkönyv tipográfiai megoldásáról és az írásáról egyaránt. „A *Bibliofil* [?] *Társaság évkönyve* egy kis grafikai mestermű. ... A te cikked tömören és világosan mondja meg mindazt, amit a könyv barátainak tudnia kell. Így írni csak az tud, aki kiválóan ismeri a saját mesterségét és éppen olyan jól tudja a tollat forgatni.”²⁸

²¹ A Magyar Bibliophil Társaság évkönyve I., 1921–1928. Budapest, 1928. Magyar Bibliophil Társ. 56 p.

²² NÁDAI PÁL: Két bibliophil könyvről. *Magyar Művészet*, 1929. 9–10. sz. 641.

²³ A könyvbarátok a tevékenységüket a tagsági díjakon kívül az adományokból és egyéb támogatásokból fedezték. A megalakuláskor az alapítóknak legalább 1000 korona, a rendes tagoknak 10 korona egyszeri belépési díjat és 100 korona éves tagdíjat kellett fizetniük. Lásd FARKAS, 2011/a. 347.

²⁴ MNL BML, Gyula. A Kner Nyomda (Gyomaï) iratai. XI. 9. c. 5. Kner Imre levele Divéky Józsefnek, 1929. január 5.

²⁵ KNER IMRE: A tipográfia és a könyvművészet határai. A Magyar Bibliophil Társaság évkönyve, 1928. 20–39.

²⁶ A Magyar Bibliophil Társaság Vezetősége: Előszó. A Magyar Bibliophil Társaság évkönyve, 1928. 5.

²⁷ Conrad Gyula (1877–1959) festő- és grafikusművész, ill. könyvillusztrátor volt, és két évtizedes barátság fűzte Kner Imréhez. Többször dolgozott a Kner Nyomda számára. Lásd TÓTHNÉ, 2001. 83., 192.

²⁸ MNL BML, Gyula. A Kner Nyomda (Gyomaï) iratai. XI. 9. c. 3. Conrad Gyula levele Kner Imrének, 1929. január 8.

Kner Imre tevékeny közreműködése új lendületet vitt a Társaság életébe az 1920-as évek végén. Barátai körében is hangsúlyozta a bibliofilek jelentőségét. Conrad Gyulának így írt erről 1929 januárjában: „Ha nem vagyok szerénytelen, arra kérnélek, agítál ismeretségi körödben a Társaság érdekében, mert nagyon fontos érdek lenne a Társaság erősítése. Ha annyit el tudnánk érni, hogy ismert kritikai fórummá nőné ki magát, akkor jelentős tényező lehetne, mert külföldi példák mutatják, hogy a közönség megfelelő befolyásolása révén többet lehet tenni a szép könyvért, mint a kiadók és nyomdászok befolyásolása révén.”²⁹

Divéky Józseftől pedig azt kérte Kner, hogy működjön közre az illusztrált könyv tárgykörére fókuszáló második évkönyvükben, amit az 1928-ban megalakult Magyar Könyv- és Reklámművészek Társaságával közösen adtak ki. Azt ő ismét ingyen előállította volna, ha időben megkapja az anyagot, mivel nem így történt, azért az ajánlatát a következő számra fenntartva visszalépett. A második kötet³⁰ nyomtatásáról Tevan Andorral is folytak tárgyalások, de végül az elsőhöz képest a felére csökkentett, 500 példányra a Hungária Nyomdaé lett a megbízás 1931-ben.

Annak ellenére, hogy a hazai és a külföldi szakmai körökben mindkét évkönyv elismerést vívott ki, mégis az lett a könyvbarátok utolsó kísérlete saját időszaki kiadvány indítására. Korábban a negyedévente megjelenő *Magyar Bibliofil Szemlével* próbálkoztak a Lantos Rt. kiadásában, ami 1924-ben Dézsi Lajos irodalomtörténész, egyetemi tanár; 1925-től 1926 áprilisáig Síkabonyi Antal irodalomtörténész, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára szerkesztésében jelent meg. Az első évfolyam Gyomán; a második Pesten, az Egyetemi Nyomdában készült. A lapban a több tag is publikált Kner Imre kivételével, aki azt egy évig nyomtatta, de egyszer sem kértek tőle tanulmányt.

A *Magyar Bibliofil Szemle* megszűntével Síkabonyi Antal Knerhez fordult 1926 elején, hogy közösen készítsenek egy hasonló orgánust, amire azonban ő számos elfoglaltságára hivatkozva nem vállalkozott, de szívesen segítette a szerkesztőt tanácsokkal, ill. képek nyomásával, sőt egy cikket³¹ is írt az új folyóiratba, a *Könyvbarátok Lapjába*. Mindezenelőtt a könyvművészeti szempontok prioritására hívta fel a szerkesztő figyelmét. „Ha Ön nem azokat érvényesíti, akkor igazi termékeny haszna nem lesz munkájának, mert nem tanítja meg olvasóit arra, hogy milyennek kellene lenni a szép, jó és stílusos könyvnek. Már pedig ezen a téren vannak nálunk a legnagyobb bajok.”³²

A gyomai nyomdász fontosnak tartotta azt a szakmai fórumot, azért javasolta Síkabonyinak, hogy működjön együtt Bíró Miklóssal, a *Magyar Grafika* szerkesztőjével, és népszerűsítsék egymás periodikáját. Majd 1928 áprilisában azt is felvetette, hogy a hasonló törekvések miatt lépjen szorosabb kapcsolatba a bibliofilekkel, ami csak azért hiúsult meg, mert közben Singer és Wolfner megvonta a támogatását, és így a *Könyvbarátok Lapja* megszűnt 1928 szeptemberében.

Kner Imre minden alkalmat megragadott a szép könyv ismerveinek minél szélesebb körben történő terjesztésére, de azt is tudta, hogy annak realizálásához a könyves szakem-

²⁹ MNL BML, Gyula. A Kner Nyomda (Gyomai) iratai. XI. 9. c. 3. Kner Imre levele Conrad Gyulának, 1929. január 9.

³⁰ A Magyar Bibliophil Társaság évkönyve II., 1929–1930. Budapest, 1931. Magyar Bibliophil Társ. 40 p.

³¹ KNER IMRE: Könyvtechnika és könyvművészet. Könyvbarátok Lapja, 1928. 3. sz. 204–213.

³² MNL BML, Gyula. A Kner Nyomda (Gyomai) iratai. XI. 9. c. 33. Kner Imre levele Síkabonyi Antalnak, 1928. január 6.

berek technikai és művészi tudását kell először fejleszteni. Úgy vélte, hogy arra kiváló teret biztosítana egy évenként megrendezett könyvszépségverseny, mert a szaklapok kritikái kedvezően alakítanák a közvéleményt. Ő a terve támogatójával, a témát jól ismerő³³ Végh Gyulával történt egyeztetés után kidolgozta, és az 1929. január 24-i választmányi ülésükön előterjesztette az elképzelését, amit a résztvevők elfogadtak, mert a bibliofil tevékenységük megújulását várták tőle. A vezetőség úgy határozott, hogy attól kezdve kitünteteti az adott időszak³⁴ könyvművészeti szempontból legszebb öt könyvét. A versenyt 1929 és 1940 között minden évben³⁵ meghirdették, aminek a szabályzatát és hosszú időn át az elismerő okleveleit ugyancsak a Kner Nyomda készítette el. A bírálóbizottság munkájában Kner Imre elvi okokból nem vett részt, mivel a legtöbbször ő is nevezett. A Társaság pályázati felhívása ismertette a könyvverseny legfontosabb célkitűzését: „A kitüntetésre sem nyomdák, sem tervező vagy díszítő művészek nem pályázhatnak, hanem a könyvet csak annak kiadója nyújthatja be, mert az akció célja éppen a könyvkiadói törekvések fejlesztése és támogatása. A kitüntetésre pályázhatnak mindazon Magyarországon megjelent és a könyvpiacon került könyvek, amelyek a legutolsó kitüntetések kiadása óta jelentek meg. A beérkező könyveket a Társaság megfelelő helyen kiállítja. A könyveket zsűri gyanánt a Társaság mindenkori elnöksége és választmánya bírálja el. ... A nyertes öt könyv kiadója jogot nyer arra, hogy a kitüntetés tényét és indoklását a legszélesebb körben publikálja, és a könyvre alkalmazott címszalagon is hirdesse.”³⁶

A felhívásokat minden esztendőben október 1-éig tették közzé. A könyvdíjazások a decemberi választmányi üléseken zajlottak le, amelyek eredményét a kereskedelmileg legelőnyösebb időszakban, a karácsony előtti hetekben hozták nyilvánosságra a szaksajtóban: a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesületének a lapjában, a *Corvinában*, továbbá a *Nyugatban*, a *Magyar Könyvszemlében*; valamint a napilapokban: a *Budapesti Hírlapban*, a *Magyar Nemzetben* vagy az *Újságban*. A kitüntetett munkák a könyvbarátok könyvtárának a tulajdonába kerültek, a rendezendő kiállításaihoz.

Az első alkalom 1929. december 10-én volt, amikor megállapodtak abban, hogy a Társaság tagjai szintén megmérgethetik magukat, és a kírásukra beérkezett műveken kívül a választmány is javasolhat elbírálásra általa figyelemre méltónak tartott alkotásokat. A jutalmazott termékeket egy könyvesbolt kirakatában lehetett megtekinteni, ami azon a télen az egyik tagtársuk, Gergely Rezső könyvkereskedője volt a Dorottya utca 2. szám alatt.³⁷

Azokat a pályaműveket részesítették előnyben, amelyek a tökéletes tipográfiai kivitelezés szempontjának a legjobban megfeleltek. Az első öt között a leggyakrabban

³³ Végh Gyula a *Magyar Iparművészetben* megjelent egyik írásában számolt be a világon elsőként megrendezett és módfelett sikeres amerikai könyvversenyekről. Az Egyesült Államokban 1923-tól állították ki évente a megjelent ötven legszebb könyvet. Lásd VÉGH Gyula: Modern könyvművészet. „Modern Book Production” (The Studio London, 1928). Magyar Iparművészet, 1928. 187.

³⁴ Az előző év decemberétől az aktuális naptári év decemberéig Magyarországon kiadott könyvek versenyezhettek.

³⁵ A második világháború után, 1947-ben és 1948-ban újra meghirdették a versenyt.

³⁶ MNL BML, Gyula. A Kner Nyomda (Gyomai) iratai. XI. 9. c. 25. A Magyar Bibliophil Társaság pályázati felhívása, 1929. január 24.

³⁷ HAIMAN GYÖRGY: Knerék koruk iparművészeti mozgalmaiban. Irodalomtörténeti Közlemények, 1983, 1–3. sz. 280.

a Hungária³⁸ és Kner Nyomda termékei szerepeltek. Mellettük megtaláljuk többek között az Amicus, a Cserépfalvi, az Egyetemi Nyomda, az Erdélyi Szépművészeti Céh, a Franklin Társulat, a Káldor, a Magyar Szemle Társaság, a Nyugat, az Officina, a Pantheon, a Révai Testvérek, illetve a Singer és Wolfner köteteit is. A könyvművészeket legtöbbször Kozma Lajos, Molnár C. Pál, Fáy Dezső, Kner Albert, Haiman György és Dallos Hanna képviselte a díjazott könyvek illusztrátoraként. Voltak azonban olyan esztendők is, amikor nem tudtak öt nyertest kihirdetni.³⁹

Az idők folyamán sok örömet, de olykor viszont keserűséget okozott Kner Imrének a zsűri. Legelőször, 1929-ben a hatkötetes svéd novelláinak ítelték oda az ötödik helyet.⁴⁰ Elek Artúr⁴¹ a versenyről írt kritikájában nemcsak a kiadványáról nyilatkozott nagy elismeréssel, hanem az egész addigi munkásságáról is. „Első díjosztását a Magyar Bibliophil Társaság a magyar könyvnek nem a legszerencsésebb esztendőjében kezdte meg. Kevés volt a számba jöhető művészi könyv ... A gyomai Kner-nyomdat természetesen lehetetlen volt mellőzni, mikor művészi könyvről kellett dönteni. ... a vékony és olcsó füzetek tanulságos leckéül szolgálhatnak nagy kiadványainknak arra, hogy a tömegtermelés hogyan lehet egyszerű eszközökkel megnevelíteni. A Kner-nyomda még leghétköznapiabb nyomtatványában sem mond le a művészet kvalitásairól.”⁴²

Az elnökség és a választmány 1930 decemberében Osvát Ernő posztumusz könyvét tüntette ki az első helyezéssel. A szerző egyetlen fennmaradt kéziratának amatorkiadásához Ignóus írt előszót, és Conrad Ottó, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank ügyvezető igazgatójának az anyagi támogatásával készült el a Kner Nyomdában a tartalomhoz méltó tökéletes tipográfiájú 200 számozott példány, amelyeket Kner Erzsébet látott el kézi aranyozású gyönyörű bőrkötéssel.⁴³ Abban az évben és a következőben is a bírálóbizottság csak három művet emelt ki, de 1931-ben nem szerepelt közöttük Kner-kiadvány.⁴⁴

A mintaszerűen kiállított Goethe-antológiát viszont 1932-ben a legszebb négy mű közül az első helyre sorolták. A gyomai mester Bodoni klasszicista antikvárával szedte a Turóczi-Trostler József szerkesztette háromkötetes remekét, aminek több példánya

³⁸ A Hungária Hírlapnyomda 1935–1948 között minden évben kiadott egy bibliofil könyvet a *Hungária Könyvek* sorozatában, amit Kner Albert (1899–1976) nyomdász, grafikus, Kner Imre öccse indított el, aki 1926-tól 1940-ig volt a nyomda művészeti, majd műszaki vezetője. Lásd TÓTHNÉ, 2001. 197.

³⁹ A Magyar Bibliophil Társaság évenkénti könyvversenye. Corvina, 1929. 30. sz. 1.

⁴⁰ Az első díjosztáson Rexa Dezső: *Pestre* (Székesfővárosi Nyomda); Török Sophie: *Asszony a karosszékekben* (Hungária Nyomda); Sztinyai Zoltán: *Az ég – a tó* (Amicus); Pósa Lajos: *Arany ABC* (Singer és Wolfner) és *A svéd irodalom remekai* (Kner Nyomda) című könyvek kaptak elismerést. Lásd ELEK Artúr: Magyar könyvművészet. Nyugat, 1930. 1. sz. [ELEK, 1930.]

⁴¹ Elek Artúr (1876–1944) író, művészettörténész, kritikus, a *Nyugat* főmunkatársa, képzőművészeti kritikus, majd rovatvezetője; a *Műbarát* című művészeti folyóirat alapítója 1921-ben; 1916-tól 1919-ig az Iparművészeti Iskola tanára és magyar bibliofília lelkes híve volt. Lásd TÓTHNÉ, 2001. 194.

⁴² ELEK, 1930. 1. sz.

⁴³ MNL BML, Gyula. A Kner Nyomda (Gyomai) iratai. XI. 9. c. 3. Kner Imre levele Conrad Ottónak, 1930. december 10.

⁴⁴ 1930-ban Osvát Ernő: *Az elégedetlenség könyvéből* (Kner Nyomda); Bohuniczky Szefi: *Nők* (Pápai Főiskolai Könyvnyomda) és Dallos Hanna: *Szűz Szent Imre herceg legendája* (Egyetemi Nyomda) volt a három díjazott mű. Lásd A három legművészebb külsejű könyv. Budapesti Hírlap, 1930. 283. sz. 8.; A zsűri 1931-ben Tormay Cecília fordításában a *Kis magyar legendárium és Szent István királynak Intelmei* (Egyetemi Nyomda); Fitz József: *A könyv története* (Grafikai Műintézet) és Gulyás Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században* (Stephaneum Nyomda) című könyveket tüntette ki. Lásd TÓTH LÁSZLÓ: Az 1931. év három legszebb magyar könyve. Magyar Könyvszemle, 1931. 1–4. sz. 144.

a húga műhelyében kapott méltó köntöst. Ugyanakkor lett második Lesznai Annától a *Virágos szerelem* című versgyűjtemény a Hungária Nyomda kivitelezésében, aminek a kötését az előzőhöz hasonlóan Kner Erzsébet készítette.⁴⁵

Az első nagy csalódás 1933-ban érte Knert, amikor a gyenge könyvtermésből ismét csupán hármat tudott a vezetőség kiemelni, de azok közé mégsem került be az *Apró lurkóságok*.⁴⁶ Enyvvári Jenő elnök beavatta őt a döntéshozás furcsaságaiba. „A választmány úgy gondolta, hogy az egész magyar könyvkiadás fölött mond marasztaló ítéletet, ha csak olyan könyvet talál, amelynek kiadója már a korábbi évek díjait is elvitte. Íme, a politika rossz szelleme még a bibliofiliában is felüti fejét.”⁴⁷

Nem szerepelt Kner-kiadvány a nyertesek között 1934-ben sem, és az indok megint az volt, mint előzőleg, amiről Naményi Ernő⁴⁸ barátjának számolt be: „... ismételten azért nem kaptam meg a díjat, mert már sokszor kaptam. Én ezt a véleményt nem azért nem osztom, mert rólam van szó, hanem éppen mert ha valaki egymaga produkál jót, akkor kell mennél erőteljesebben rámutatni kivételes teljesítményére.”⁴⁹

Az 1935-ös díjazáson azért nem szerepelt Ortutay Gyula és Buday György Kner-nél megjelent szép mesekiadványa, a *Nyíri és rétközi parasztmesék*, mert a pályázatra megkésve érkezett, így a zsűri kizárta azt a versenyből.⁵⁰ A következő esztendőben viszont két nála nyomtatott mű is kitüntetést kapott. A díszes kiállítása és a kétnyelvű szöveg bravúros elrendezése miatt a *Haggada* a második, a tökéletes tipográfiájú *Portugál szonettek* pedig a negyedik helyezett alkotás lett.⁵¹

A gyomai kiadó 1937-ben nem indul az év legszebb könyve címért. A vezetőség akkor Ortutay–Buday: *Bátorlígei mesék* a Hungária Nyomda, Hanti János: *Az úrfiú, aki a paradí-*

⁴⁵ Az örök Goethe. Antológia a költő műveiből. Gyoma, 1932. Kner. 3 köt.; TÓTHNÉ, 2001. 46.; BORDÉ Katalin: Kner Erzsébet, a világhírű könyvkötőművész és a női vállalkozók előfutára. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 2016. 2. sz. 88., 90.; Az 1932-es évben a 3. helyezett a *Soproni képeskönyv, 123 képpel* a Somló Béla Könyvkiadó és a 4. pedig Hugh Lofting: *Doktor Dolittle és az állatok* a Káldor Könyvkiadóvalallat gondozásában lett. Lásd Az év legszebb könyvei. Budapesti Hírlap, 1932. 281. sz. 7.

⁴⁶ KNER IZIDOR: Apró lurkóságok. Tizenkét képpel. Gyoma, 1933. Kner. 83 p.; 1933-ban DALLOS HANNA: *Miatyánk, jametszetsorozat* (Egyetemi Nyomda); ARANY JÁNOS *balladái* (Erdélyi Szépművés Céh) és MÁRAI SÁNDOR: *A szegények iskolája* (Pantheon) kapta meg a kitüntető címet. Lásd Az elmúlt év legszebb könyvei. Budapesti Hírlap, 1933. 282. sz. 11.

⁴⁷ MNL BML, Gyula. A Kner Nyomda (Gyomai) iratai. XI. 9. c. 26. Enyvvári Jenő levele Kner Imrének, 1933. december 28.

⁴⁸ Naményi Ernő (1888–1959) közgazdász, művészettörténész, a korszak nagy bibliofilje, a Magyar Könyv- és Reklámművészek Társaságának főtitkára, az Országos Iparegyesület titkára, helyettes igazgatója, majd igazgatója, a Magyar Bibliophil Társaság választmányi tagja volt. Lásd TÓTHNÉ, 2001. 202.; 1934-ben BABITS MIHÁLY: *Amor Sanctus. Szent szeretet könyve* (Magyar Szemle Társ.); FÖLDESSY GYULA: *Tanulmányok és élmények az irodalomtörténet, esztétika és filozófia köréből* (Gergely R. Könyvkeresek.); MOLNÁR C. Pál *barminc eredeti jametszete* (Löbl Nyomda); TAMÁS ISTVÁN: *Háry János újabb kalandjai* (Cserépfalvi) és TÖRÖK SOPHIE: *Örömrre születtél* (Nyugat) című kiadványokat díjazták. Lásd Az elmúlt év legszebb könyvei. Budapesti Hírlap, 1934. 282. sz. 13.

⁴⁹ MNL BML, Gyula. A Kner Nyomda (Gyomai) iratai. XI. 9. c. 28. Kner Imre levele Naményi Ernőnek, 1935. május 21.

⁵⁰ TÓTHNÉ, 2001. 47.; Az 1935. év díjazottjai MÁRAI SÁNDOR: *Naptársere* (Hungária Ny.); MÁRAI SÁNDOR: *Válás Budán* (Révai Testiv.); BUDAY–ORTUTAY: *Székely népballadák* (Egyetemi Ny.); GY. SZABÓ BÉLA: *Liber miserorum* (Minerva Ny.) és JÁNOSI JÓZSEF S. J.: *Mária* (Pázmány Péter Irod. Társ.) voltak. Lásd Az év legszebb magyar könyvei. Budapesti Hírlap, 1935. 285. sz. 13.

⁵¹ NAMÉNYI ERNŐ–PAP KÁROLY: *Haggada Peszach estjére* (Ézsásjás Vallásos Társ.); BARRETT BROWNING, ELIZABETH: *Portugál szonettek* (Pantheon). A díjazott könyvek között szerepelt még az 1. helyezett RÁSKAI LEÓ: *A halál himnusza* (Hungária Ny.), a 3. DÓCZY JENŐ: *Dédácsi idill* (Révai) és az 5. ORTUTAY–ILLYÉS: *Magyar parasztmesék* (Franklin Társulat). Lásd Az év öt legszebb könyve. Budapesti Hírlap, 1936. 287. sz. 8.

csomban járt az Officina, Kassák Lajos: Anyám címére a Cserépfalvi és Dormándi László: Két jelentéktelen ember a Pantheon kiadásában megjelenő négy munkát vélte a legkiválóbbnak.⁵²

Kner Imre Radnóti Miklós kötete, a *Meredek út* az ízléses kivitelezéséért a második helyezést vívta ki 1938-ban, aminek érdekessége, hogy azt az általa mentorált unokaöccse tervezte. Ugyanakkor a *Hungária Könyvek* bibliofil sorozatban Bisztrai Farkas Ferenc szerkesztésében megjelent *Adassék e levél. Régi és új magyar szerelmes levelek, 1528–1938* című könyv szintén Haiman György rendkívül gondos tipográfiájának köszönhető a fődíjat. A fiatal könyvművésznek azzal a két alkotásával kezdődtek a szakmai sikerei, amelyek közül az utóbbi a pályafutása mérföldkövének tekinthető, mivel az volt a könyv- és nyomdászattörténeti munkásságának az első megnyilvánulása.⁵³

A bírálóbizottság 1939-ben csak a Hungária Nyomda és a Magyar Szemle Társaság egy-egy kiadványát tüntetett ki. Az elsőnél *A régi játékkártyák*, a másodiknál a *Mi a magyar?* jelent meg Szekfű Gyula szerkesztésében.⁵⁴ Végül a háborúban utoljára meghirdetett verseny eredményéről az 1940. december 12-én tartott választmányi ülésen született döntés. Az első két legszebb: Fitz József *Gutenbergje* és Szabó Lőrinc fordításában *A szegény Villon tíz balladája és A szép fegyverkovácsné panasza* lett a Hungária Nyomda, ill. Singer és Wolfner termékeként. *A Kegyességre serkentő, szíveket vidámító, elmét mulattató históriák és mesés fabulák* Kner Imre, valamint Turóczi-Trostler József kiadásában, az irodalomtörténész válogatásában, ill. bevezetésével a harmadik helyet érdemelte ki a tökéletes tipográfiájáért.⁵⁵

Mindent egybevetve a könyvdíjazásoknál a legtöbbször érzelmi motívumok domináltak, és a verseny a vártnál kisebb hatást gyakorolta a könyvkiadásra. Kner Imrét annál is jobban bántotta az a tény, hogy a Társaság tevékenysége, illetve a bibliofília ügye sem az elképzeléseiknek megfelelően alakult. Fülep Lajos művészettörténész, filozófus, egyetemi tanár barátjának 1934 elején a következőképpen foglalta össze az említettekkel kapcsolatos gondolatait. „Nekem sok-sok pesti utam,⁵⁶ hosszú délutáni gyűléseim, levelezésem, ingyenmunkám, pénzáldozatom van a magyar bibliofília dolgában a Társaság körül. ... ezek a kedves és szimpatikus, egyenként igen kulturált urak még a legmélyebb és legőszintébb hálámra érdemesek, mert megmutatták azt, hogy értékelnek és szeretnek, és látják a különbséget a között, amit én csinállok, és a között, amit mások csinálnak.”⁵⁷ Három évvel később az amerikai példával párhuzamba állítva még kiábrándultabban nyilatkozott a könyvversenyéről Turóczi-Trostler Józsefnek. „... a Magyar Bibliofil [!] Társaság díjazza ugyan az év öt legszebb könyvét, de sokszor érzelmi alapon indul el a díjazásnál és ... nincsen semmiféle hatása. Amerikában is díjazzák az év 50 legszebb könyvét, de ennek óriási erkölcsi hatása

⁵² Az év legszebb magyar könyve. Budapesti Hírlap, 1937. 284. sz. 8.

⁵³ BORDÉ KATALIN: Haiman György, a Kner-örökség továbbvivője. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 2014. 3. sz. 76.; A 3. az *Officina-képeskönyvek*, az Officina Nyomda sorozata és a 4. a Pápai Nyomda által készített Tersánszky J. Jenő: *A magyarok története* lett Cserépfalvi kiadásában. Lásd A Bibliophil Társaság könyvversenyének nyertesei. Budapesti Hírlap, 1938. 287. sz. 2.

⁵⁴ KENDÉNYÉ PALÁGYI ÉRZSÉBET (szerk.): Magyar Nemzet 1938. aug. 25–1944. márc. 22. Repertórium. A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiái Füzetek. Napilapok repertóriumai. Budapest. 1988, 332.

⁵⁵ Magyar Távirati Iroda. Napi Hírek, 1940. december 13. 39. kiadás.

⁵⁶ Kner Imre havonta egyszer utazott Budapestre, és olyankor tett eleget a szakmai közéleti kötelezettségeinek.

⁵⁷ MNL BML, Gyula. A Kner Nyomda (Gyomai) iratai. XI. 9. c. 30. Kner Imre levele Fülep Lajosnak, 1934. január 21.

van és megállapítható, hogy a kifejtett propaganda igenis nyomot hagyott az amerikai könyv egész fejlődésén.⁵⁸

Szjő Rezső művelődés- és irodalomtörténész Kner álláspontjával egyetértve, 1974-ben a két világháború közötti hazai könyvművészet eredményeit tárgyaló tanulmányában szigorúan kritizálta a Társaság döntéseit. „Olyan könyveket tüntetett ki az év legszebb könyve címevel, amik még azon a címen sem érdemelték azt meg, hogy más, jobb és szebb nem akadt helyettük. Mértéknek kéznél volt a Kner-nyomda bármelyik terméke, s azon kívül is akadt néhány kifogástalan könyv (Hungária amatőr-sorozat), de még ilyenek hiányában is jobb lett volna, ha egyáltalán nem dicsér meg és tüntet ki arra méltatlan műveket.”⁵⁹

Elmondható tehát, hogy a könyvbarátok tevékenységéhez fűzött kezdeti remények az első 10-12 évük után szétfoszlani látszottak, ami mind nyilvánvalóbb lett a tagok előtt. Maga az alapítóelnök Végh Gyula először már 1928-ban tervezte a vezetői teendőktől történő megválását, amitől akkor, majd két évvel később épp Kner rábeszélésére állt el. „Attól félek, hogy szétzüllünk egészen, ha Méltóságos Uram otthagyja a parancsnoki hidat. Én innen vidékről igazán nem tudok tenni semmit, nagyon ide vagyok kötve és nagyon kevéssé rendelkezem az időmmel ahhoz, hogy intenzívebben részt vehessek a Társaság dolgaiban, s habár mindig örömmel szolgáltam ezt az ügyet, csak annyit vállalhatok, amennyit rám kiosztanak a Társaság vezetői. ... Sajnos, a Társaság működésének kifelé nem sok a visszhangja és a hatása, de az az érzésem, hogy a mai súlyos viszonyok között a helyünkön kellene maradnunk, és ki kellene tartanunk, hogy a Társaság céljait minden melléktekinet nélkül az igazi kvalitás elvének alapján szolgáljuk. Nem tudom, lehet-e ezt biztosítani, ha Méltóságod elhagyja az elnökséget, de számomra a közreműködés csak addig lehetséges, amíg ezt az elvi állapotot biztosítva látom.”⁶⁰

Végh Gyula 1932-ben mégis lemondott az elnöki tisztségről, akit a Fővárosi Könyvtár igazgatója, Enyvvári Jenő (1884–1959) filozófus és könyvtáros követett. Attól az időszaktól kezdve az egyesület a székhelyét a Reviczky utca 1. szám alatt található Wenckheim-palotába (ma Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár) helyezte át. Enyvvári az elődjéhez hasonló kiváló felkészültséggel irányította a szervezetet, bár a feladata nehezebbnek bizonyult, mivel az 1920-as évekhez képest a Társaság anyagi lehetőségei még korlátozottabbak lettek és a létszáma is megfogyatkozott. Markovits Kálmán, a Magyarországi Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesületének az elnöke például 1933-ban arról írt, hogy a bibliofilek ugyan sokat tettek a közízlés fejlesztéséért és a kiadványaik is kifogástalanok voltak, de igen kevés készült belőlük, aminek oka a szűkös anyagi lehetőségeikben keresendő.⁶¹

⁵⁸ MNL BML, Gyula. A Kner Nyomda (Gyomai) iratai. XI. 9. c. 36. Kner Imre levele Turóczy-Trostler Józsefnek, 1937. május 15.

⁵⁹ Szjő Rezső: Bisztrai Farkas Ferenc, az Ars Hungarica és a Magyar Bibliofilek Szövetsége. Művészettörténet, 1974. 2. sz. 142–143.

⁶⁰ MNL BML, Gyula. A Kner Nyomda (Gyomai) iratai. XI. 9. c. 25. Kner Imre levele Végh Gyulának, 1930. január 21.

⁶¹ FARKAS, 2011/a. 347.; MARKOVITS Kálmán: Szálljunk szembe a nyomdaipar színvonalának leromlási folyamatával. Magyar Grafikai Almanach. 1933, 1. sz. 73.

Kner Imrét Fitz József⁶² 1930-ban, Végh Gyula 1932-ben bekövetkezett háttérbe húzódását követően is szoros kapcsolat fűzte a könyvbarátokhoz a tárlataik szervezésében való részvétele és a köteteik⁶³ nyomtatása révén. Biztosra vehető, hogy az ő áldozatkészsége nélkül a fennállásuk második évtizedében még kisebb hatékonysággal működtek volna.

A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy milyen szerepet játszott a gyomai nyomdász abban az időszakban a kiállításaikon, amelyek szintén fontos szakmai fórumot biztosítottak a számukra. A vezetőség 1931-ben Reiter Lászlót kérte fel egy a nemzetközi könyvművészet alkotásait reprezentáló bemutató megszervezésére, aki az anyag összegyűjtését célzó felhívását azonban nem a Magyar Bibliophil Társaság nevében fogalmazta meg és írta alá, hanem mint a Magyar Könyv- és Reklámművészek Társaságának alelnöke, azt a látszatot keltve, mintha az utóbbiak lettek volna a rendezők. A helyzetet bonyolította, hogy ugyanakkor valóban felkérést kaptak a Könyv- és Reklámművészek az 1931. május–júliusi párizsi Nemzetközi Könyvművészeti Kiállításon („Salon International du Livre d’ Art”) történő szereplésre. Kner Imrének azonban, aki mindkét Társaság vezetőségi tagja volt, sikerült összehangolni a két programot, és így egyik egyesület érdekei sem szenvedtek csorbát. A Magyar Bibliophil Társaság budapesti időpontját a párizsi esemény utánra halasztotta a vezetőség, a rendezésével pedig – Végh Gyula elnök, Majovszky Pál társelnök, Eisler Mihály főtitkár, Kner Imre és Naményi Ernő választmányi tagok és Reiter László pénztáros részvételével – egy hatfős grémiumot bízott meg. Ilyen előzmények után valósult meg 1932-ben a bibliofilek hatodik fővárosi kiállítása, ami az elsőhöz hasonlóan a legújabb nyomdaművészeti és grafikai irányzatokat mutatta be. Arról Végh Gyula számolt be a Magyar Művészetben, külön kiemelve a Békés megyei officina jelentőségét. „Itthon dolgozó könyvművészeink közül e kiállítási anyagunk során elsősorban a gyomai Kner-nyomdat kell említenünk a külföldön is kitűnő hírnévnek örvendő, elsőrangú tipográfiájával.”⁶⁴

A *Régi magyar könyvkötések rajzai* című hetedik nagyobb tárlatuk az Iparművészeti Múzeumban, 1936 áprilisában volt látható, ahol Végh Gyula a 15–19. századi magyar könyvkötésekről készült színezett rajzai és akvarelljei jutottak főszerephez. A Társaság az Országos Széchényi Könyvtárral közösen egy katalógust is megjelentetett nyolc színes műmelléklettel 500 példányban, a művészeti író szerkesztésében és

⁶² Fitz József (1888–1964) könyvtáros, könyv- és nyomdászattörténész 1923-ban lett a Társaság másodtitkára, akit 1930-ban kineveztek a Pécsi Egyetemi Könyvtár igazgatójává, de a kapcsolata akkor sem szakadt meg az egyesülettel. 1934-től pedig az Országos Széchényi Könyvtár igazgatójaként, majd 1935-től 1945-ig a főigazgatójaként sokat tett a Társaságért és a hazai könyvkultúra fejlesztéséért. Lásd BALOGH Beáta: 120 éve született Fitz József. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros. 2008, 8. sz. 52–53.

⁶³ A Társaság a kiadást kezdetben önállóan, majd a hozzá hasonló törekvéseket célul kitűző kiadók és intézmények támogatásával végezte. A leggyakrabban az Amicus Könyvkiadó, a Kner Nyomda és Kiadóvállalat, az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Szemle Társaság, a Genius Rt. és a Magyar Könyv- és Reklámművészek Társasága szerepelt a társkiadók között. A kiadványok elkészítésében Reiter László, Kner Imre, Bíró Miklós, Pápai Ernő, a Globus Rt., a Hungária Hírlapnyomda, a Hornyánszky Viktor Rt. az Egyetemi Nyomda és a Fővárosi Házinyomda jeleskedett. A Társaság 14 saját kiadványa közül hatot, a nyolc kiállítási katalógusából egyet, a két évkönyvből egyet és a más kiadókkal közösen kiadott hat könyve közül egyet szintén a Kner Nyomda állított elő. Lásd FARKAS, 2011/b. 483–484., 495–497.; TÓTHNÉ, 2001. 204.

⁶⁴ VÉGH GYULA: Nyomdász- és művészeti kiállítás. Magyar Művészet, 1932. 5–6. sz. 148.

előszavával. A Kner Nyomda a két kiadó részére külön borítóval ellátott példányokat készített, amelyekből a könyvbarátok 200 számozott és kötött példányt kaptak tagilletményként. Kner Imre elkészítette a kiállítási katalógus angol és német nyelvű különlenyomatát is *Old Hungarian bookbindings – Alte ungarische Bucheinbände* címmel az 1937-ben Budapesten megrendezett V. Nemzetközi Nyomdászkongresszus külföldi résztvevőinek.

Az egyesület 1937 tavaszán tartotta *A rézmetszettel díszített könyv* című nyolcadik kiállítását az Országos Magyar Iparművészeti Múzeumban Drescher Pál rendezésében. Mivel a rézmetszetes könyv a 18. századi Franciaországban élte aranykorát, azért a bemutató a francia könyvművészet e jelentős időszakára fókuszált. Végül 1947-ben az utolsó, *A szép francia könyv* címmel megnyílt tárlatukra a Szentkúty (Drescher) Pál által összegyűjtött anyagot az akkor már Tolnai Gábor vezette Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Bibliophil Társaság közösen állította ki.⁶⁵

Az eddig említetteken kívül a könyvbarátok ízlésformáló tevékenységének igen csak fontos vonulata volt a bibliofil munkák kiadása is, amelyek közül 1930-tól 1940-ig hét könyvet és egy kiállítási katalógust állított elő a gyomai cég magas művészi színvonalon a nyomtatási költségek jelentős részét átvállalva.⁶⁶ Az első két mű – *Szent István király intelmei Szent Imre herceghez* és Riedl Frigyes: *Magyarok Rómában* – 1930-ban jelent meg. Kner Imre a harmadik kötet – Fitz József: *Hess András a budai ősnymdász* – révén 1932-ben szoros munkakapcsolatba került a másodtitkárral, amit mindketten örömmel nyugtáztak. „Igyekeztem áldozat árán is megszerezni ezt a munkát, amely engem személyileg nagyon érdekel, és nem akartam, hogy más kezére jusson.”⁶⁷ – írta neki Kner, aki a rossz anyagi helyzetük miatt egy új, a korábban beadott ajánlatánál még olcsóbbat készített, és így az addig a versenyben élen álló Hungária Nyomdánál is jobb áron vállalta el a nyomdatörténeti mű előállítását, ráadásul kéziszedéssel, nem pedig gépszedéssel, mint a konkurens cég. Továbbá a világhírű nyomdász ötven oldal, elsősorban gyakorlati jellegű megjegyzést fűzött a munkához, aminek Fitz József nagy hasznát vette. A Kner által tipografizált és a lipcsei egyetemi antikva betűtípussal szedett könyv küllemében is jól harmonizált a mondanivalójával. Végh Gyula a munkával tartalmilag és formailag egyaránt fölöttébb elégedett volt, ezért szívből gratulált érte Fitznek és a társuk teljesítményét is nagyra értékelte. „Kner is kitett magáért, és kiadványunk mindenképpen becsületére válik a Bibliophil Társaságnak.”⁶⁸ A negyedik nála készült munkával – Szini Gyula válogatott elbeszélései – Kner 1933-ban vívott ki a korábbiakhoz hasonlóan nagy elismerést a tagok körében.

Ötödik volt a sorban Drescher Pál főtítkár úttörő jelentőségű *Régi magyar gyermekkönyvek, 1538–1875* című alkotása 1934-ben, amiért a választmány szintén jegyzőkönyvben megörökített köszönetben részesítette őt. Ugyancsak nála látott napvilágot két újabb kiadványuk 1936-ban: a Társaság az év áprilisában az Iparművészeti Mú-

⁶⁵ FARKAS, 2011/b. 492–493.; TÓTHNÉ, 2001. 32, 211.

⁶⁶ 1930 és 1940 között a Társaság által önállóan kiadott hat könyv közül valamennyit, a két kiállítási katalógusából egyet, és más kiadókval közösen kiadott három könyve közül szintén egyet a Kner Nyomda készíttette el.

⁶⁷ MNL BML, Gyula. A Kner Nyomda (Gyomai) iratai. XI. 9. c. 9. Kner Imre levele Fitz Józsefnek, 1931. december 25.

⁶⁸ POGÁNY, 1988. 180.

zeumban rendezett kiállításának a katalógusa Végh Gyula tollából, ill. a *Laus Podagrae* című könyv.⁶⁹ Életjelként a támogatóik segítségével még meg tudtak jelentetni 1940-ben egy önálló illetménykötetet, ami stílusosan megint a gyomai officina remeke volt: *Régi hazai nyomdák mintakönyvei. Adalékok a magyar betű és a nyomdai „cifra” történetéhez* címmel. A szerző, Szentkúty Pál többször fordult kérdéssel a hatalmas nyomdatörténeti tudással is bíró tipográfushoz, aki mindenre kiterjedő, alapos választ adott a számára. A könyvnyomtatás ötszázadik évfordulójára hatszáz példányban készült egyedülálló alkotás nagy sikert aratott. Enyvvári Jenő elnök a többiekkel egyetértésben hálásan gratulált a szép kivitelezésű könyvhöz.⁷⁰

Azzal a közös munkával fejeződött be Kner Imre és a Magyar Bibliophil Társaság kapcsolatának az aktív időszaka. Az utolsó évek gyér levélváltásait Enyvvári Jenő 1943 decemberében írt levele zárta.⁷¹

A könyvbarátok az 1930-as években, amikor az egész magyar bibliofília válságos helyzetbe került, többször is kísérletet tettek a megújulásra és a létszámuk növelésére. Így például 1935 őszén a választmányi ülés úgy döntött, hogy kampányt indít, amihez a gyomai társuktól kértek segítséget. Ő készítette el a Társaság könyvjelzőit, hogy azokat a vásárolt könyvekbe téve néhány új tagra tegyenek szert. Kner Imre rövid időn belül meg is küldte az elnöknek az elkészített szedésmintát, amin a következő reklámszöveg állt: „Minden magyar könyvgyűjtő lépjen be a Magyar Bibliophil Társaságba a szép könyv s a magyar könyvkultúra lelkes barátainak a körébe! A tagok kapják a Társaság kiadványait, látogathatják a kiállításait s részt vesznek a Társaság közérdekű kulturális munkájában.”⁷² A kezdeményezés valószínűleg nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, mert a tevékenységük azt követően sem lendült fel.

Abban a számukra egyre nehezebb időszakban, 1937. január 23-án jött létre a Bisztrai Farkas Ferenc által alapított Magyar Bibliofilek Szövetsége, ami ugyancsak a könyvművészet ügyét kívánta szolgálni. Az alapvető különbség az volt közöttük, hogy az új egyesület főként a kiadásra fektette a hangsúlyt, és évi négy „elsőrendű, szép kiállítás s egyben belsőleg, tartalmilag is értékes, a külsőt feltétlenül megérdemlő” könyvet akart megjelentetni illetménykötetként; „nem a tömegek megnyerése, hanem a kiválasztottak ízlésének igazán jó és szép könyvek élményével való kielégítése” céljával.⁷³ Azzal szemben az 1920-tól működő régi szervezet évenként átlagosan mindössze egy kiváló minőségű könyvet adott ki, de azt is láttuk, hogy nem csupán arra a területre korlátozódott a ténykedése.

A Szövetség terve a magyar nyomdaipar akkori állapotát és a Magyar Bibliophil Társaság kiadói politikáját ismerve módfelett merésznek tűnik. Ráadásul minden kiadványukat más tipográfussal, grafikkussal és officinával akarták készíttetni, hogy azzal biztosítsák a könyvek változatosságát, a nyomdáknak pedig a munkaalkalmat.

⁶⁹ VÉGH GYULA: *Régi magyar könyvkötések Végh Gyula színes rajzaiban*. Budapest, 1936. OSZK, Magyar Bibliophil Társ. 40 p.; *Laus podagrae az az Az köszvénynek ditsireti*. Gyoma, 1936. Turóczi-Trostler József, Kner Imre. [16], 11 p.

⁷⁰ TÓTHNÉ, 2001. 48–49. 207; FARKAS, 2011/b. 486.

⁷¹ MNL BML, Gyula. A Kner Nyomda (Gyomai) iratai. XI. 9. c. 26. Enyvvári Jenő levele Kner Imrének, 1943. december 16.

⁷² FARKAS, 2011/a. 356.

⁷³ Magyar Bibliofilek Szövetsége. *Magyar Könyvszemle*, 1937. 1. sz. 68.

Ha figyelembe vesszük a kvalitásos tipográfiai műhelyek számát, akkor az elképzelésük végképp megalapozatlannak hat, illetve a szakma helyzetének hiányos ismeretét bizonyítja. A Társaságnak nem volt ellenérzése a Magyar Bibliofilek Szövetségével szemben, sőt az új tömörülésbe jó néhány olyan könyvbarát is belépett, aki a régebben alakult egyesületnek szintén a tagja volt, de 1937. január 31-én Enyvvári Jenő elnök mégis fontosnak tartotta a következő nyilatkozat közzétételét. „A több oldalról megnyilvánuló érdeklődésre megállapítani kívánom s a Közönség tájékoztatására közlöm, hogy a most alakulóban levő Bibliofil Szövetség nem azonos a Magyar Bibliophil Társasággal s vele semmiféle kapcsolatban nincs. A Magyar Bibliophil Társaság 1920-ban Végh Gyula és Majovszky Pál kezdeményezéséből alakult, a legnagyobb magyar könyvgyűjtőnek, dicső emlékű Apponyi Sándor grófnak díszelnöksége alatt. Kiadványaival és kiállításaival a magyar bibliophilia és a magyar könyvtörténet ügyét szolgálja. Taglétszáma zárt s kiadványai csak a tagok számára, korlátozott példányszámban, számozottan jelennek meg.”⁷⁴

A Magyar Bibliofilek Szövetsége elnökségének a soraiban neves személyek is feltűntek. Az elnöke Ugron Gábor, a Magyar Irodalmi és Művészeti Tanács elnöke; a társelnökei: Bethlen Margit grófnő és Fitz József; a négy alelnöke: Keéri-Szántó Andor, a Magyar Könyvkiadók Egyesületének elnöke, Gergely Rezső, a Magyar Könyvkereskedők Egyesületének elnöke, Bródy László, a Hungária Nyomda vezérigazgatója és Dormándy László, a Pantheon Irodalmi Intézet vezérigazgatója volt. Kner Imre ugyancsak csatlakozott a szervezethez, de abban vezető tisztséget nem vállalt.⁷⁵

A Szövetség rövid időn belül megszűnt, de egyébként sem jelentett veszélyt a Magyar Bibliophil Társaságra, ami akkor már komoly anyagi nehézségekkel küzdött, és a tagok sorozatos kilépésével, illetve az egyre kiszámíthatatlanabb politikai helyzettel kellett szembenéznie. Végül a zsidótörvények bevezetése, továbbá a világháború kitörése ellehetlenítette minden könyvművészeti kezdeményezést, így a mozgásterük beszűkült, és 1940 szeptemberében már csak 64 alapító és 82 rendes tagjuk volt.

A Társaság a második világháborút követően még jobban elsorvadt. Az utolsó ténykedése az volt, hogy a Kner Imre javaslatára elkezdett könyvszépségversenyt újra meghirdetve a vezetőség 1947 és 1948 decemberében a legszebbnek választotta a másik Békés megyei nyomdászóriás, Tevan Andor egy-egy remekét. Az 1913-ban indított *Tevan Amatőr sorozat* utolsó – a 13. és a 14. – darabjai: Heltai Gáspár *Esopusa*⁷⁶ a nyomtatás művészi gondossága, a szöveg és az illusztráció tökéletes összehangolása miatt, valamint Anatole France: *Nyársforgató Jakab meséi*⁷⁷ nyerték el legjobban a zsűri tetszését. Végül a Társaság három évtized után az 1949. február 25-i közgyűlésen, mindössze nyolc tag – Bródy László, Fitz József, Naményi Ernő, Rexa Dezső, Trócsányi Zoltán, Gergely Rezső, Szentgyörgyi Márton és Szentkúty Pál – részvételével feloszlatta önmagát.⁷⁸

⁷⁴ Könyvesház. Budapesti Hírlap, 1937. 25. sz. 15.

⁷⁵ TÓTHNÉ, 2001. 91–93.

⁷⁶ Kultúrkrónika. Népszava, 1947. 291. sz. 4.; A további díjazott művek 1947-ben a Sárközi György fordította Goethe: *Faust* (Hungária Nyomda); a *Második könyvünk* (Hungária Nyomda), SZABADOS ANDRÁS: *Varga Péter balladája* (Világosság Nyomda) és PALOTAI BORISZ: *Anyám* (Független Nyomda) voltak. Lásd Magyar Országos Tudósítói, 1947. december 19. 8. kiad.

⁷⁷ Ezt hallottuk... Világ, 1948. 1073. sz. 2.

⁷⁸ FARKAS, 2011/a. 357–358.; POGÁNY, 1988. 185.

Kner Imre és a Magyar Bibliophil Társaság kapcsolatának összegzéseként azt emelhetjük ki, hogy a világszínvonalú munkásságáért, ha nem is mindig akkor és abban a formában, ahogy megillette volna, de megkapta a szakmai elismerést az egysüllettől. Hiszen a vezetőség hét Kner-könyvet tüntetett ki a versenyükön és kilenc kiadványukat is vele nyomtatta, maximális elismerésben részesítve azokat. A tipográfiai eredményeinek nagyrabecsülését jelezték még Elek Artúr tagtársának a sorai, amelyek a többiek véleményét is tükrözték: „Mégint nem tudom magamba fojtani azt a feljajdulást, amelyet már többször hallott tőlem. Mikor az esztendő könyvtermését szemrevettük, elszomorodva kellett megállapítanunk (a Bibliophil Társaságban), hogy mennyire hanyatlóban van megint könyvművészetünk. Bemutatásra került a prágai bibliofilek évkönyve, amely reprodukcióban közli egyéb országok az évi könyvtermésének kitüntetett darabjait. Köztük szerepelnek a mi kiadványaink is. Most arról volna szó, hogy az ez évi »legszebb« könyvekből is küldjünk egy-egy példányt Prágába. Enyvvári igazgató úr felsóhajtott: Talán jobb lenne nem küldeni! – mondta – Minek maradjunk szegényben a csehek mögött. Amire megjegyeztem, hogy nincsen szó a szomszédok kulturális fölényéről, csak arról, hogy nekik telik pénzük szép és drága kiadványokra, nekünk nem. A művészek megvolnának hozzá. Önre gondoltam, természetesen, és Önre gondolt a többi úr is.”⁷⁹

Zárásul kijelenthetjük, hogy Kner Imre és a Magyar Bibliophil Társaság 1927-től 1940-ig tartó együttműködése rendkívül jelentős volt, ami nagyban hozzájárult az szervezet célkitűzéseinek megvalósításához. Előbb az alapítóelnökével, Végh Gyulával, majd Enyvvári Jenővel közösen megannyi értékes tervet hoztak tető alá. A rá jellemző módon komoly elvárásai voltak a tevékenységüket illetően, de ugyanakkor feltétel nélkül részt vett valamennyi akciójukban. A könyvbarátok legjobb kiadványainak létrejöttében, a külföldi kiállítások sikerében és az évenkénti könyvversenyük életre hívásában elvitathatatlan érdemei voltak, amelyekkel örökre beírta magát a Magyar Bibliophil Társaság, illetve a magyar bibliofília történetébe.

⁷⁹ MNL BML, Gyula. A Kner Nyomda (Gyomai) iratai. XI. 9. c. 5. Elek Artúr levele Kner Imrének, 1937. december 31.

SZABÓ SÁNDOR

Zenebölcséleti elmélkedések*

A modern kor nagy felfedezése az improvizáció

Az improvizáció, mint szó a latin „improvisus” szóból ered. Jelentése: nem előrelátható. A szóhasználat leggyakrabban a zenével kapcsolatban jelenik meg, valamelyest kevésbé az egyéb művészetek kapcsán és legkevésbé az élet többi területén. A művészetben és ezen belül a zenében az alkotásnak egy spontán, elfogadott módját jelenti. A spontán improvizáció ebben az értelemben előkészítetlenséget és azonnaliságot is jelent, ezért a magyar nyelv gyakran a rögtönzés kifejezés használja, mely valójában mélyebb és gazdagabb értelmű, mint az eredeti, csupán az előre nem látásra utaló fogalom.

A hirtelen váratlanul feltörő tudást, mint ihletet ismerhetjük. Nélküle nincs sem vers, sem muzsika. Az ihletre várni kell, azonban vannak emberek, akikben az ihlet mintegy folyamatos állapotként létezik. Ők képesek gyakorlatilag bármikor tudást felhozni lelkük mélyéről. A rögtönzés fogalma valamelyest más értelmű a mai világban, mivel a tiszta intuícióban ugyanis váratlan, kiszámíthatatlan dolgok jönnek elő, kontrollálhatatlan energiákat szabadíthat fel, és ez a minden részletében és mozzanatában megtervezett túlszabályozott világunkban nem feltétlenül és nem mindig pozitív, mert a megtervezett rendet zavarja.

A zenében és a művészetben azonban mindig mutat valami őszintén elbűvölőt, valami csábító titkot, valami megfejthetlent. Ez a titok pedig nem más, mint maga az igazság. Az improvizáció lényege pedig éppen annak keresése, megmutatása, ami Van. Ami Van és kendőzetlenül mutatkozik meg az mindig az igazság. A spontán intuíció ezért mindig az igazságra mutat rá. Ennek ismeretében már érthetőbb, hogy a mai világ miért úgy viszonyul az igazságot felfedő improvizációhoz, ahogyan azt ma tapasztalhatjuk. Mivel az intuícióban mindig kiderül az igazság, és a világ megmutatkozik a maga igaz formájában, a tervszerűen irányító hatalom számára nem mindig kívánatos, mert biztonságára nézve veszélyeket rejthet. Az irányító hatalom tudja, hogy az intuíció rendkívül nagy erő és azt is, hogy az általa felszínre kerülő tudás gyakran kiszámíthatatlan eredményekkel és következményekkel járhat.

A rögtönzés a legmélyebb valósággal köt össze. Egy közvetlen kapcsolat, melyet az ember a mindennapok során gyakran öntudatlanul is alkalmazza. A gyors helyzetmegoldó döntések, intuitíven, improvizatív módon, rögtönözve keletkeznek.

* Részlet a szerző hamarosan megjelenő könyvéből.

Minden nagy komponista a lelke mélyéről hozza fel a muzsikát, minden esetben rögtönözve, időnként meg-megállva, hogy lejegyezze, vagy kipróbálja, esetleg hogyan hangzana másként. Ez a teremtő állapot olyan fokra fejleszthető, hogy a komponista előadó muzsikusként megállás nélkül, próbálgatások és kísérletezések nélkül hozza fel magából a zenét. A rögtönzés adottsága ösztönös formában is előfordul. Ilyen ösztönös rögtönzők minden civilizációban és kultúrában léteztek. A mai korban az improvizáció nemcsak az előadó és képzőművészek számára jelent kimeríthetetlen forrást, hanem az élet minden területén teremtő emberek számára is. Az intuíció az embert is magában foglaló mindenséggel (Egésszel) összekötő csatorna, amelyen át a tudás közös forrásként hozzáférhető. Egy ösztönösen eljátszott hang olyan, mint egy ösztönös mozdulat. Az adott pillanatra szól, arra és akkor érvényes. Abban a pillanatban valamiért éppen arra volt szükség. A valóság mélyebb szemlélete megköveteli, hogy a tudás ösztönös megnyilvánulását létünk fennmaradása érdekében is a legfontosabb forrásnak tekintsük.

A racionális gondolkodás előretörésével és abszolutizálásával a hétköznapi élet különféle területein és főleg a tudományban a rögtönzésnek negatív kicsengése lett. Ezért az improvizáció általános értelmében, a racionális gondolkodás számára egy lenézett, inkább negatív jelenség, mint pozitív, mivel összefüggésbe hozza a káosszal, a kiszámíthatatlansággal. Egyetlen módon képes befogadni, mint hatékony teremtő aktust, ha pozitív módon befolyásolja a végeredményt. A mai kor művészetében, különösen a zenében ez a tendencia jól megfigyelhető. Az alkotás végkimenetelének ilyenfajta szabályozása természetesen nem a mai kor terméke. Az ősi kultúrák mind használták az improvizációt és abban bizonyos rendező elveket alkottak ugyancsak a végeredmény kiszámítható befolyásolása céljából. A mai kor alapvető hozzáállása a teremtéshez a „mindent tervszerűen alkotni” kifejezéssel fogalmazható meg legtömörebben. Ebben kifejeződik a kiszámíthatatlanságtól, a káosztól való félelem. Mint megannyi másféle félelem, ez is a tudatlanságból, vagy egyoldalú és hiányos tudásból ered. Az ismeretlentől tart az ember. Mivel a racionális gondolkodás a materializmussal együtt jutott jelenlegi szintjére, így nyilvánvaló, hogy csak az anyagi világon belül képes a valóságot szemlélni. Ami ezen kívül esik, az számára nem létező. Ezért az improvizáció sötét folt, tabu számára, mert a szemléletében értelmezhetetlen jelenség. Egyben valamilyen szinten félelmet keltő is, mert megmutatkozik benne az ismeretlen természetén túliság. Innentől már talán még jobban érthető, miért lett pejoratív éle az improvizáció szónak.

A rögtönzés általános áttekintése után a jelenség megértéséhez meg kell fogalmaznunk szemléletünk alapjait. Értelmezéséhez egy másféle gondolkodási modell szükséges, egy olyan, ami még az ősi időkben a materializmus előretörése előtt volt. A legtisztább és legmélyebbre vezető szemléletnek ezúttal is a metafizikai szemlélet kínálkozik, mely tiszta logikájával leegyszerűsíti a gondolatmenetet és közvetlenül a probléma lényegébe, gyökerébe hatol. A metafizikai szemlélet lebontó elvű, felülről lefelé szemlélő, azaz a Részt a teremtett, létező Egészből vezeti le és a legkisebb részekig jut el a lefejtés során. Ez pedig a mai gondolkodáshoz képest éppen fordított irányú és általa a valóságnak igen meglepő látványát tárja fel, megadva a lehetőséget a mélyebb, igazabb következtetésekre.

Így a továbbiakban az improvizáció kifejtésére és értelmezésére a metafizikai logika marad, lévén jelenleg nem ismerünk más használható szemléletet, mellyel a szintünk fölé tudnánk tekinteni. És itt különösen fontos azt hangsúlyozni, hogy a metafizikai kifejtés csupán a mi szintünkön tett kísérlet a számunkra nem látható, de létezésében tudható felettünk álló valóságszint megértésére és a rá vonatkozó állítások megfogalmazására.

Szemléleti alap az improvizáció mélyebb megértéséhez

A zenét metafizikailag értelmező írások az óegyiptomi, indiai, perzsa, és más arab forrásokból maradtak fenn, de az improvizációról konkrétan nem ismerünk archaikus írásokat. Bár a mai kultúránkban számos írás szól az improvizációról, de nem ismeretesek metafizikai szemléletű zenei tanulmányok e tárgyban. A korábbi fejezetekben már részletesen tárgyalt metafizikai gondolkodási mód az improvizáció mibenlétének megértésében kiváló eszköz lehet.

A metafizikai logikával eljutunk arra a könnyen belátható következtetésre, hogy az improvizáció nem egyéb, mint a szellemi és a létesült világ között fennálló kommunikációs csatornán át való információközlés, hasonlóan a zenéhez. A különbség mindössze annyi, hogy ebben a csatornában az információáramlás nem csupán a zenei tartományokra terjed ki, hanem minden más egyéb információra is, ezért univerzális. Korábban intuitív csatornának is neveztük, amin keresztül mindenféle információ átadása lehetséges. Az improvizáció úgy is tekinthető, mint az univerzális intuitív csatorna működésének egy speciális üzemmódja, ahol az információ áramlása, közvetlen és valós idejű. Más megfogalmazásban az információ közvetítő csatornája az intuíció mely nem egyéb, mint a tudat egy különleges állapota. Az emberi lény viszonylatában tekintve, mint kommunikációs folyamat zajlik az Egész és a Rész között, a természetén túli világ spontán intuitív csatornán át megvalósuló közlése az ember érzés- és lelki világába. Lélektani aspektusból szemlélve a tudattalan állományból feltörő információk áramlása a tudatos felé. Belátható, hogy számos aspektusból vizsgálható s írható le a rögtönzés és hamar feltűnik, mennyire összetett dologgal állunk szemben és mennyire sokrétűen hatja át az életünket. A rögtönzésben feltörő érzelmi erők kinyilatkoztatásszerű élménye a természetén túli világ primordialitására hívja fel a figyelmet és arra, hogy létezik egy közvetlen kommunikációs csatorna is a valóság általunk nem látható felsőbb szintjeinek megtapasztalásához. Arra is rámutat, hogy a természetén túlról a spontán feltörő zenén keresztül képesek vagyunk a fizikai világban is közvetlen észleletek szerzésére. A muzsika éppen azért jelent meg az emberi lény életében, hogy a Résznek közvetlen érzésszintű kapcsolata legyen a valóság természetén túli részével, az Egésszel. Itt fontos hangsúlyozni, hogy amit mi természetén túli világgként említünk, az nem a fizikai világtól külön létező világ, hanem ahhoz tartozó. A természetén túli világ, mint Egész foglalja magában az anyagi világot, mint Részt.

Természetén túlinak csupán a mi szintünkről tűnik. Metafizikai tekintetben pedig még pontosabb az a megfogalmazás, hogy a természetén túli világ általunk érzékelhető jelensége a fizikai világ, melyben az Egész magában hordozza a Részt.

Fentieket összefoglalva és egyben specializálva a zenei tartományokra, szemléletünkben a rögtönzés kommunikáció az Egész felől a Rész irányába, amelyben a Rész zenében foglalt tartalmakat fogad az Egészből. A hétköznapi életben ihletnek nevezett állapotban előre nem látható információk kerülnek az ember tudatába. Ez lehet bármiféle gondolat, kép, zene. Ebből táplálkozik minden kreatív ember, amikor újat alkot.

Az improvizációban a természetten túli világ jelei, szimbólumai azonnal és spontán hatolnak át a világunkba. Ennek lelki hatása oly erős, annyira elemi, hogy egy érzékeny muzsikust vagy hallgatót, könnyen magával ragadja hatása. A rögtönzés élményét bárki megtapasztalhatja élete folyamán, például amikor valamiféle erők hatására szinte öntudatlanul cselekszik. Az aktív muzsikusként a zenei improvizáció nyújtja a legnagyobb talányt és misztériumot, hiszen a legközvetlenebb átjárón át kerül kapcsolatba a zene forrásával.

A jazz fellángolása

A világ bármely irányba való megváltozását a művészet mindig lereagálja. Ez történt a XX. században is a rögtönzött előadásmódra építő jazz zene megjelenésével. Az improvizáció a különböző korokban más-más aspektusában jelenik meg a kultúrában. A jelen korban rendkívül erős zenei impulzusként a jazzmuzsikával jelent meg nagyon hangsúlyosan. Igazi zenei fellángolásként mutatta magát az 1950-es és az 1980-as évek között. Az amerikai feketék szabadságmozgalmával, öntudatukra ébredésével párhuzamosan jelent meg ez a rendkívül energikus, magával ragadó zene, mely már a hangzásával messziről felhívta a figyelmet nemcsak önmagára, de magára a világra, a korra is, és a világ akkori szellemi állapotára is, ami világra hozta.

Ez az életteli, kezdetben szórakoztató zene hamarosan önálló műfajjá, előadásmódjában pedig magas szintű művészetté vált, mégpedig éppen a benne alkalmazott rögtönzéstől. Az új zenei mozgalom fellángolása az Amerikába hurcolt fekete afrikai rabszolgáknak tulajdonítható, jelenlétük az új világban mintegy vérfrissítést adott az akkori európai gyökerű, de igen eklektikus új világi zenekultúrába. A sohasem hallott ritmus és a magával ragadó életteli előadásmód szellemi energiájának intenzitása döntő hatást gyakorolt a fehér ember zenéjére és ez az impulzus egy újfajta zene és zenei hozzáállás megjelenését eredményezte. A feketék ősi zenéje nagymértékben a rögtönzésre épített. Az ebből kinövő improvizáló jazznek nevezett muzsika megjelenése azt jelezte, hogy valami nagyon hiányzik a világból: a szabadság és az élet természetes spontaneitása.

A jazz elterjedésével egy új zenész típus jelent meg a világ nyugati felén, aki játékaival kitágítja a zene univerzumát, szabadon szárnyal az évszázadok alatt megkövült zenei formák és klisék felett. Újraértelmezi a dallamot, a harmóniát és a ritmust. Ez a folyamat óriási jelentőségű volt és felfrissülést jelentett a megdermedt klasszikus zene számára is, sőt a művészet minden ágát áthatotta. A jazz azt üzenté, hogy a világba újra vissza akar térni a spontán intuáció és a szabadság, hogy áthassa az élet egészét. Nem véletlen, hogy a jazz zene a nyugati szabadságmozgalmakkal egy idő-

ben jelent meg, hiszen az egyre túlszabályozottabb és erővel irányított világban a szabadság mindig csorbul. Az adott helyzetben a szellem megtalálja azt a formát, amiben kiteljesedhet, és ha ez a szellem éppen a szabadságvágyból fakad, akkor ott terem impulzust, ahol arra megvannak a feltételek. A művészetben és ezen belül a zenében – feltéve, ha nem felülről manipuláló önkényes szabályok diktálják alakulását – egy adott pillanatban felszabadító impulzusként egyszeriben csak berobban a világba. A nyugati kultúra zenéjében akkor a jazz töltötte be ezt a szerepet. Mára a jazz impulzusa jórészt kifulladt. Részben azért, mert a kiváltó ok megváltozott, a feketék elnyerték polgárjogaikat, és a szabadság érzete egy időre fennmaradt. Másrészt üzenete többnyire csak materiális vetületeiben került a tudatba, beolvadt a fogyasztói társadalom egyre üzletiesedő folyamataiba, így a jazz zene hamar árucikk, a vele foglalkozók számára szakma lett, a spontán szabadságot hirdető előadásmódból kiüresedett akadémikus stílussá vált, elvesztette belső kapcsolatát az ember lelkével. A jazz impulzusának igazi hulláma mindössze kb. 30 évig tartott, és mára egy periférikus kisebbségtől eltekintve kiüresedett, hangzó porhüvellyé vált.

Ami mára tisztán megmaradt a jazzből, az a mindig újjászülető attitűd: az improvizáció egyre ritkábban művelt szabad aktusa, amiben a zene tiszta valósága pillantható meg. Az improvizált muzsika a XX. század egyik legjellemzőbb, legáthatóbb művészi, zenei megnyilvánulásaként minden modern művészetre elemien hatott, a zenében pedig egy egész forradalmat nyitott. A rögtönzés napjainkban már megtalálható a szín- és a táncművészetben is, sőt, a képzőművészetet is áthatja. Ereje és intenzitása hatalmasan elsöprő és elragadó.

A rögtönzés gyakorlatát szabályozó rendező elvek

A közvetlen megtapasztalás mellett természetesen számos lehetőség nyílik, hogy a rögtönzött előadásmódról többet megtudjunk. A modern pszichológia behatolt az élet minden mozzanatába és sajátos szemlélete szerint igyekszik magyarázatot adni az emberben lejátszódó lelki folyamatokra, jelenségekre. Így természetesen kiterjeszhető az improvizációra is, de kifejezetten, mint lelki folyamatnak a természetével foglalkozó irodalma nincs. Vannak azonban elemei, melyek az érzésettétika, alkotáslélektan és egyéb címszavak alatt írott tanulmányokban említésre kerülnek. A zene gyakorlatával kapcsolatban már számos publikáció jelent meg a rögtönzésről, különösen az 1950-es évektől kezdődően, amikor a jazz terjedése hangsúlyosan felvette a rögtönzés gyakorlatának kérdéseit. A világ bizonyos jelenségeinek megértése az ismeretelméletből jól ismert modellezéssel történhet. Lényege az, hogy a valóságról megtapasztalások által fogalmakat majd rendszert és modellt alkotunk. Közben állandóan összehasonlítjuk a valósággal, míg a modell addig finomodik, hogy elkezd hasonlítani a valósághoz. Közben persze az ember elfeledkezik arról, hogy mindig a modellt látja és egyre kevésbé a valóságot. Ez a jelenség köszön vissza, amikor az improvizációban megszülető zenei folyam megértéséhez az ember használható elveket és rendszereket alkot. Miközben megalkotja és kipróbálja a rendszert, az eredmény egyre hasonlóbbnak tűnik a spontán érkező zenei folyamhoz, és minden pon-

ton irányítottá válik. A rendszer alkalmazója egyre inkább csak a rendszer szűk világát látja, és kívül kerül a valóságon, azaz eltávolodik a tiszta intuitív improvizációtól. Ez történt az egyik legfontosabb, az improvizáció gyakorlatában a George Russell által alkotott és megfogalmazott elméleti rendszerrel is. Az improvizáció folyamatát szabályozó elv *Lydian Chromatic Concept of Tonal Organisation* címmel 1953-ban látott napvilágot. A rendkívüli logikával felépített elméleti rendszer valóban alkalmas arra, hogy betekintést adjon a dallam és a harmónia mélyebb összefüggéseibe, de valójában nem improvizálni tanít meg, hanem bevezet egy igen önkényesen felépített bonyolult rendszerbe, ahol a sok szabály mentén opciókat kínál fel arra, hogy miként lehet bármely harmóniamenetre kvázi „rögtönzött” szólókat játszani a rendszeren belül meghatározott 9 féle hangsorból. Nem célunk ezt a rendszert részleteiben bemutatni, csupán annyit fontos kiemelni, hogy az alkalmazásához előzetesen fel kell mérni a harmóniamenetet, meg kell vizsgálni és ki kell számolni, hogy milyen közös, a rendszerben felkínált hangsorok köthetik össze az adott akkord sort. Bármennyire is logikus és segítő szándékú a rendszer, az improvizálni szándékozó muzsikust igen nagymértékben gúzsba köti, valójában korlátozza a rendszer önkényessége. George Russell rendszerét vélhetően az a félelem szülte, hogy a rögtönzés parttalan káoszba torkollik, és ezért azt egy teljesen tudatos és ellenőrzött mederbe kell terelni. Ennek érdekében elméletet alkotott és önkényes szabályokat vezetett be. Ezen a ponton azonban ellentmondás feszül, hiszen a rögtönzés lényege éppen a tudaton kívüliségben van, amikor nincs idő tudatunkba foglalni a zenei folyamat történéseinek várható eredményét, kimenetelét. Másrészt a rögtönzést mindig a kötöttségektől való elszabadulás ösztönös vágya váltja ki. Ezért a rendszer nem vált népszerűvé, annak ellenére sem, hogy számos híres muzsikus tanulmányozta valameddig és a benne szerzett tapasztalatok segítettek őket tovább a saját improvizációs technikájuk megtalálásában.

Bármennyire is megtanuljuk a Russell rendszerében való dallamalkotást, a gyakorlatban csupán egy érdekes, izgalmas hangzású, de korlátokkal nehezített zenei világban találjuk magunkat, melyben csak azt játszhatjuk szabadon, amit a rendszer megenged. Sok gyakorlás után kialakulhatnak bizonyos kényelmes vagy tetsző megoldások és a muzsikus ezekből válogatva spontán alkotja meg zenéjét. Valószínűleg ma sem található egyetlen jazz muzsikus sem, aki tisztán George Russell rendszerében improvizálna. A gyakorlat ugyanis nem igazolta a módszer használhatóságát és így megmaradt a jazz zene történetében az improvizáció kontrollált kibontakoztatásában tett érdekes kísérletnek. George Russell egy modern példája az improvizáció folyamatát szabályzó mai törekvéseknek.

Az improvizáció lélektana

A fenti fejtegetések már előre vetítették annak szükségességét, hogy az improvizáció folyamatát lélektani oldalról is megvizsgáljuk. E témakörrel kapcsolatban is problémaként merül fel, hogy a rögtönzésről legfeljebb csak az mondhat bármit is, aki megtapasztalja, átéli, azaz a gyakorlatban műveli is. Még ez esetben is biztos, hogy az élmény nem kommunikálható a maga teljességében. A probléma még hangsú-

lyosabbá válik azzal a ténnyel, hogy minden élmény szubjektív. A kommunikációban a felek legfeljebb egyeztetni tudják élményeikről megfogalmazott gondolataikat, de pontosan átadni nem. Több ismeretet szerezhethetnénk e tárgyban, ha egy jól rögtönző muzsikussal egyben jó pszichológus is lenne és képes lenne értelmezni mi történik az improvizáció folyamatában és verbálisán is megfogalmazni tapasztalatát.

Nem állítható, hogy a lélektan az idők folyamán közelebb jutott az igazsághoz, legfeljebb azt állíthatjuk, hogy a benne foglalt tudás anyag jócskán kicserélődött Freud óta. Ennek eredményeképpen a modern lélektanban különféle irányzatok alakultak ki és egyik-másik elveti például a tudati szintek megkülönböztetését, és tudati fókuszokról, fókusz-szintekről és kapcsolatokról beszélnek. A pszichológia ezért eléggé ingoványos terület. Ez részben abból adódik, hogy egy tisztán a természeténél túlságosan kutató tudomány teljes egészében a materializmus szemléleti fogságában áll és azt alkalmazott tudományként szolgálja ki. A pszichológiában foglalt tudás tele van feltételezésekkel, bizonytalanságokkal, így napjainkban is vita tárgyát képezik pl. Freud vagy C. G. Jung bizonyos tételezései, melyek nélkül pedig a modern pszichológia nem juthatott volna jelenlegi szintjére. Hogy mit jelent ez a szint az már önmagában is vita tárgya lehet.

Tudatállapotok

A tudatállapotok áttekintésével némi fogalmat alkothatunk az emberi psziché modelljéről. Természetesen nem célunk pszichológiai tanulmányt írni, legfeljebb a megfigyelések által alátámasztható szinten áttekinteni az ember személyiség modelljét.

Az ember normál tudatállapotának minden pillanatában csak az a jelentős aktív információállomány, amin éppen gondolkodik, amit éppen mond, vagy amire éppen koncentrálna. Természetesen többféle tudatállapotunk is lehetséges, mint például a racionális tudat, az álomtudat, és az álom nélküli alvótudat, stb. A különböző tudatállapotok tekintetében a keleti és a nyugati lélektan eltérően állapít meg dolgokat. Az archaikus keleti lélektanban létezik egy úgynevezett *tiszta tudat*, amit a nyugati tudomány csak most kezd el vizsgálni. A nyugati kultúrában a lélektan tulajdonképpen csak Freud idején kezdődött, miközben az ősi indiai kultúrának, - bár más szemléleten alapult -, már az ősi időkben is rendkívül fejlett lélektana volt. A nyugati lélektan a több ezer éves tradíció és gyakorlat ellenére is időnként lekicsinylően beszél az indiai bölcséleti rendszerekben felállított tanokról.

A tudat alatt van egy másik állomány, egyfajta „váróterem”, ahol a tudatosulásra váró információk várakoznak, hogy felkerüljenek a tudatba. Ennek elnevezése problémába ütközhet, mert ha *tudatalattinak* hívjuk, akkor éppen azt jelenti, amit értenünk kell alatta, de sajnos gyakran tévesen ezt a fogalmat használják a későbbiekben kifejtendő *tudattalan* megjelölésére is. Ebből a közvetlenül a nappali tudatunk alatt lévő állományból akár külső akarat által, vagy az akaratunkkal, esetleg valamiféle külső beavatkozással ismereteket tudunk felhozni a tudatunkba. Ez az improvizáció folyamatának megértésében később egy nagyon fontos momentum lesz.

Létezik egy további, még alsóbb réteg, amit *tudattalannak* hívnak. A *tudattalan* fogalmát Freud vezette be, és ezzel egy nagyon jól használható, képszerű fogalmat alkotott, mely persze csak szimbolizálja azt a valóságot, csak egy gondolat modell, ami beláthatatlan messzeségben van a valóságtól. Itt tárolódnak mindazok az ismeretek, amik valaha tudatosak voltak, de valamiért a tudatunkból igyekeztünk kiszorítani, és akaratunk által ide nyomtuk le. Lehetnek itt olyan észleletek, motivációk is, amelyek valamiért nem tudták elérni a tudat küszöbét, így lent maradtak a tudattalanban és innen már akaratunkkal nem tudjuk felhozni őket. Ide kerülnek mindazon élményeink is, amik nem jutnak el a fogalomalkotás szintjére, például a 3 éves korunk alatti élményeink is. A kollektív tudattalanból őseinknek átszűrődő élményei, késztetési terelik a személyiséget ősi hagyományok tisztelete, ápolása felé, innen származnak az egyénnek az ősök útján való haladás késztetési is.

A tudattalan egy a megértéshez felépített elméleti lélektan modell eleme, létezése a nyugati lélektan számára még mindig hipotézis, nem teljesen bizonyított, de hatásai miatt feltételezik létezését. Mára a feltételezések köre jócskán kibővült és a tudattalannak három további tartományát vázolta fel Roberto Assagioli (1888–1974) olasz pszichiáter. Modelljében az alábbi rétegekből épül fel emberi személyiség:

1. Az alsó tudattalan

A személyiségnek ez a tartománya tartalmazza az elemi lelki tevékenységek erőit, mely a testi működést koordinálják, innen erednek az alapvető hajtóerők és primitív késztetések, valamint intenzív érzelmeket generáló komplexusok, álmok és képzelődések, időnként parapszichológiai folyamatok, főbiák, megszállottságok, paranoid téveszmék.

2. A középső tudattalan

Ezt az éber tudatállapotéhoz hasonló, az éber tudatunk számára könnyen hozzáférhető lelki elemek alkotják. Különböző élményeinket ezen a belső területen dolgozzuk fel; itt végezzük a szokásos mentális és képzeleti tevékenységeinket, amik itt alakulnak ki, mielőtt a tudatunkba kerülnének.

3. A magasabb tudattalan vagy tudatfeletti

Erről a területről kapjuk magasabb intuícióinkat és ihleteinket, a művészi, filozófiai vagy tudományos, etikai késztetéseket a humanitárius és hősi cselekedetekre. Innen erednek a magasabb rendű érzéseink, például az altruista szeretet, a zsenialitás és az elmékedés, a megvilágosodás és ide vezetnek az önkívület állapotai. Ebbe a világba tartoznak a lappangó parapszichológiai működések és spirituális energiák. *Ez a terület tartalmasa és működési a régtömzés átvívó intuíív csatormáját.*

4. A tudat területe

Személyiségünk azon része, amelynek közvetlenül tudatában vagyunk: testi érzékleiteink, képeink, gondolataink, érzéseink, vágyaink és késztetéseink szakadat-

lan saját magunk által megfigyelhető, elemezhető és megítélhető folyamata. Természetesen ez is csak a valóságot közelítő, de viszonylag világos és kényelmes fogalmi meghatározás.

5. A tudatos én (ego)

Az „én”-t, vagyis a tiszta ön-tudatosság nem ugyanaz, mint az imént leírt tudatos személyiségrész. Az ego az ösztön működésének kiegészítésére született meg a külvilág követelményeinek megfelelően. Morális érzéke nincs, törekvése az, hogy a külvilággal való viszonyában minden a lehető legelőnyösebben történjék az adott korlátokon belül. Minden tevékenységünket áthatja az én-tudatunk. Hatása, befolyása a zenélésre, és különösen az improvizációra fokozottan érvényes. Az éntudatunk megosztottan figyel magára a létrehozóra, és csak részben a tevékenységre és az eredményre. Az improvizáció csak akkor lehet teljes és őszinte, ha az én-tudat nem azt figyeli, hogy odakint mit szólnak a tevékenység eredményéhez az emberek, és vajon sikerül-e rossz hangok nélkül improvizálni. Az improvizációt őszintén és tisztán csak lazán, görcs nélküli, oldott állapotban, de koncentráltan lehet végezni. Az én-tudat néha kifejezetten akadályozza a tiszta improvizálást, hiszen a tudat fókuszát nem engedi levenni önmagáról.

6. A magasabb Én

Én-tudattal csak az emberi lény rendelkezik. Ez nem egyéb, mint az a jelenség, hogy az adott lény észreveszi, felfogja saját maga létezését a világban, ezen kívül úgy képes reflektálni a körülötte zajló eseményekre, hogy tudatában van annak, hogy ezt ő érzékeli, és ítéletet tud mondani saját cselekedetei felett. Megfigyelhető, hogy a tudatos én nemcsak elmerül a lelki tartalmak szakadatlan áramlásában, hanem időnként teljesen eltűnni látszik például az álom idején, tudatvesztés (ájulás) állapotában, kábítószer hatása alatt, vagy hipnózisban. Amikor viszont felébredünk a fent említett állapotokból, az énünk rejtélyesen újra megjelenik. Ezen megfigyelések alapján feltételezik, hogy a tudatos én vagy ego újbóli felbukkanása egy állandó én központnak, a *magasabb* Én létezésének köszönhető, amely az énünkön túl vagy a felett helyezkedik el.

7. A kollektív tudattalan

C.G Jung feltételezése szerint az embereket összeköti egy olyan információ-állomány, melyben az előttünk élők élményeinek összessége található, bizonyos formákba rendeződve, ezeket nevezhetjük ősképeknek, archetípusoknak. Az archetípusok a tudattalan szerveződési formái, képekben megjelenő pszichikai, a közös emberi ösztönök önképét megjelenítő tartalmak. A személyiség felső rétegeit alkotó tudattalan individuális, csak az adott személyt jellemző információkból áll egy személyiséget meghatározó architektúrába rendeződve. A zenével kapcsolatos észleleteink a normál tudatra, a kollektív és az egyéni tudattalanra, a tudatalatti állományra, valamint a módosult tudatállapotainkra mind hatással vannak. A zenére ráhangolódva, annak élményét megélve gyakran úgy tűnik, mintha egy módosult tudatállapotba kerülnénk általa. Sok ember ettől a módosult tudatállapottól

válík úgymond „függővé”. A zenei függőség persze jó értelemben kezelendő, mivel a lélek ily módon is szinte öntudatlanul igyekszik kapcsolatot találni a természetten túlival. A zenélés, a figyelem bizonyos fajta koncentrációja önmagában is egy módosult tudatállapotot, vagy úgy is fogalmazhatunk, hogy egy speciális tudati fókuszot idéz elő.

Ratkó József költő és Kósa Ferenc fimrendező a nagykállói könyvtárban

OLÁH ANDRÁS
kilincseink

tétova kezem csüng a kilincsen
nem tudom ezt hogy képzeli Isten
varródtak belém tűzforró sebek
hogy a mesénkben magányod legyek

felhőtörésben haldoklik a nyár
madarak röpte sem ugyanaz már
nem tudhatjuk hogy mit hoz a végzet
csak hogy az álmunk mára kivérzett

kapituláció

Szenti Ernő emlékének

a sírok telhetetlen szemetesekukák
egybegyűjtik a kidobhatót
hogy szembesítsenek: bármit cipelsz is
a végén leégeti rólad a halál
– mihaszna kocsmazugban
jól elférnek a volt barátok
már nem könyökölsz a színes
gyógyszerdrázsék fölött
s nem kell figyelned hová lépsz
mint az utolsó napokban
sötétből sötétbe menekülsz
a tudattalan mélybe
ahol mások helyett is magad vagy
mozdony füttyül az emlékek gyermekkorából
szikrát vetnek a kerekre
a koromszemcsék szemedbe marnak
s a sínek roppanása nyomja el

a beletörődés sóhaját

sebzett kövek
dédanyám sírjánál

emlékét kutatva zátonyra futottam:
kőbe vésett évszám sejlik csak kopottan

frusztrált világunkban a múlt is csak várhat
kitakart éjszakát álmodik a bánat

nincsen más válasza – az étellel érvel
elkéssett sorsomba sorsa beletérdel

az angyalváráshoz nem papír és toll kell
s ő szárnyak nélkül is szívemig hatolt el

esélylatolgatás

egyszer őrizetlenül hagytalak
– ott átfagytak rád a hold ráncai –
vártam hogy majd visszakapjalak
ám a szerelmünket más hordta ki

egyszer régen a porba írtalak
de szétfűjt a szél s hiába várlak
akkor bennünk valami elszakadt
s már nem lehet új álma a nyárnak

KOVÁTS JUDIT

A nulladik óra (regényrészlet)

Ernstbrunnban nagyon sokan vagyunk, előttünk is érkeztek mindenfelől gyerekek ide. A kicsik családokhoz kerülnek, bennünket, felsősöket szállodákban, panziókban szállásolnak el. Minket, a késmárki gimnázium tanulóit a Vörös Kakasban, amely majdnem úgy néz ki, mint Tátrafüreden a Grand Hotel, csak kisebb. *KLJ-Lager, Hotel Vörös Kakas, Ernstbrunn*: mostantól ez a címünk.

Táborvezetőnk Herr Klement, egy hórihorgas, barna hajú, mosolygós szemű fiatal tanár a pozsonyi reálgimnáziumból, csapatvezetőnk Herr Brenner, az otthoni tornatanárunk, egy Ria Holtz nevű, szintén pozsonyi lány az ifjúsági vezetőnk. Hátrafésült haj, szorosra zárt ajkak, hidegkék, vizenyős szem: Ria Holtz meghatározhatatlan korú, ha nem tudnánk, hogy Fräulein, negyvenévesnek néznénk. A Vörös Kakas jobbfejta szálloda, érkezéskor láttam egy zongorát, ezt biztosan jellek veszem. Habár ha nagyon akarok, tulajdonképpen én fejben is tudok zongorázni.

Első éjszaka Trudi sírt. Befúrta magát a párnájába, de hallottam úgy is a szipogását. Szabály szabály hátán, minden percünk beosztva, ez egy kaszárnya! Fél hét: ébresztő, sorakozó, fogmosás, mosakodás, beágyazás, Appell az udvaron, jelentés, zászlófelvonás, száll az ének, zeng az ének, hátraarc, a reggeli vajás kenyér és tejleves, sok és finom, de nem lehet rögtön enni: hangtalanul, egyszerre kell leülni, nem sűrölődhet, nyikoroghat a székláb, ha igen, kezdjük előlről. Délelőtt tanítás, délután sportfoglalkozás, egy héten egyszer munkaóra: megstoppoljuk a lyukas harisnyákat, megvarrjuk elszakadt ruháinkat és kitisztítjuk a bakancsunkat, ki-ki a magáét, nem szabad egymásnak segíteni. Hétfőn és csütörtökön levélírás haza, de nem lehet akármit írni, mert be kell mutatni, és ha panaszkodunk, újra kell írni. A végén Heil Hitlerrel kell elköszönni. De ez semmit sem számít, a lényeg, hogy otthonról jön válasz, s azt, amit a mama ír nem cenzúrázza senki. És a mama azt írja, hogy bárhová kerülök, megtalál, és a biztonság vagy sokkal inkább saját nyugalma kedvéért a levél végére odabiggyeszti Frida nénikénk olműtzi címét, és a lelkemre köti, hogy ha netalán mégis elkeverednénk, a háború végén az egész család nála fog találkozni.

*

Ernstbrunn és környéke híres szőlőtermő vidék, a domboldalakon katonás rendben sorakoznak a szőlőtáblák. A legnagyobb birtokos valamilyen herceg, aki támogatja a gyerektábort, cserébe kivezényelnek bennünket szüretelni. Hétágra süt a nap, nincs tanítás, édes a szőlő; a szüret igazán jó mulatság, legalábbis az elején annak tetszik. Tőkéről-tökére húzzuk a kosarunkat, amikor megtelik, kivisszük a sor végére, a taposókádhhoz, ahol egy orosz hadifogoly dolgozik. Szőke haj, kék szem, pirosposzsgás arc, ha nem tudnánk, hogy orosz, helybeli munkásnak néznénk. Ha meglát egy gyereket, mosolyog, minél kisebb a gyerek, annál szélesebben mosolyog. Tilos vele szóba állni, mert ellenség, de rendületlenül mosolyog és olyan kedves, hogy képtelenség benne ellenséget látni. Tudunk szlovákul, következésképp értjük az orosz, s ő boldog. Moszkvából jött, könyvelő, titokban fényképet mutat; búzakék szemű, szőke, fonott hajú fiatal nő hozzá megszólalásig hasonló kislányt ölel. A szlovákok testvérek, mondja az orosz, s azt, hogy mi németek vagyunk, elintézi annyival, hogy tudtok szlovákul, és a szlovákul beszélő késmárki németek is testvérek.

Nehéz munka a szüret, fáj minden tagunk, a szőlőtől csömörünk van, ennek ellenére sajnáljuk, amikor nem kell többet mennünk. Fut, fekszik, kúszik, föl, le, föl, le, mars, mars: a táborélet visszatér régi medrébe, Brenner a fiúkat gyakorlatoztatja, Hochdeutsch, néma leülés, csendes pihenő: bennünket, lányokat Ria Holtz dresszíroz. Azonban a csendes pihenő soha nem elég csendes, leüléskor valahogy mindig nyikorog a székláb, és rendületlenül cipszer németet beszélünk, fekvőtámasz, kinyújtott kézben fahasábbal állás: Ria Holtz kegyetlen, a büntetésből nem enged el semmit.

Ha ők ketten nem lennének, tulajdonképpen nem lenne semmi bajunk. Repeta nincs, de amit kapunk, az finom, az áfonyás gombóc pedig egyenesen felejthetetlen, egy héten egyszer mozi, minden vasárnap kirándulunk, majdnem úgy érezzük magunkat, mintha hosszúra nyúlt vakáción lennénk. De Herr Brenner és Ria Holtz a nyakunkon van, és Ria Holtzot még jobban utáljuk, mint Brennert, mert ő még csak nem is a tanárunk, hanem egy pozsonyi jöttment idegen, és magunkban azért imádkozunk, hogy szabadítson meg tőle az Úr, de az imádkozáson felül átkozzuk is – szakadjon rá az ég, nyelje el a föld, vigye el a víz –, s annyiszor elátkozunk, hogy foganatja lett, bár Gerlinde szerint, inkább az ima segített, de ima vagy átok végül is teljesen mindegy, táncra perdülünk örömeinkben, amikor köszönés nélkül, nagy hirtelen elutazik. Erna néni azt mondja, hazament Pozsonyba az édesanyját eltemetni, és nem valószínű, hogy visszajön, és Erna néni nagyon megindult, könny csillog a szemében, ahogy ezt mondja, de mi szikrányi sajnálatot sem érzünk Ria Holtz iránt, inkább attól félünk, hogy a temetés után mégis visszajön, úgyhogy innentől fogva ez ellen imádkozunk.

Ria Holtz feladatait Erna néni veszi át, aki szintén nagyon szigorú, szobaellenőrzéskor nem egyszer kiszórja a szoba közepére a szekrény tartalmát, ennek ellenére a Fräulein eltűnésével határozottabban könnyebb lett az életünk. A cirkusz a néma leüléssel abbamarad, nem kell hallgatnunk a Führer-gyerekekhez illő viselkedést, és Führer-gyerekeknek sem nevez bennünket senki. Egyedül Herr Brenner, aki a fiúkat rendületlenül trenírozza, de velünk is elégedetlen, veszélyeztetve látja birodalmi szellemű nevelésünket.

– Kolléganő, maga nem fogja elég keményen őket! Edzés, edzés, nincs ábrándozás, nincs honvágy, egy percük sem maradhat, hogy hazagondoljanak! – mondja fojtott ingerültséggel a hangjában Erna néaninek.

– Nem kaszárnnyában vagyunk! Mégiscsak gyerekek! Nincs velük baj, végzik a dolgukat, mit akar még tőlük?

Nem hallok minden szót, amikor vécére menet a lépcsőfordulóban véletlenül kihallgatom őket, de Erna néni valami ilyesmit válaszol, és amit mond, ugyanolyan katonásan mondja, mint Brenner, s a felismeréstől, hogy a pártunkon van, megfedrekem a pisilésről, csorog a meleg folyadék a lábszáramon, ha nem tudnám, hogy szégyellni kell, kellemesnek érezném, szaladok, nyomomban sárga csík, föl kell törölnöm mielőtt bárki észrevenné.

Romlik az ellátásunk, az áfonyás gombóc a múlté, mindig csak borsó meg bab! A legjobbkor érkezik otthonról az utánpótlás. Éppen csak az a baj, hogy Bécsben, a Nyugati pályaudvaron lehet átvenni, de Bécsset gyakran bombázzák, és lehetetlen fuvarost találni. Klement tanár úr valahonnan mégiscsak kerít egyet, cigarettával és snapsszal fizet neki, ezek most a pénznél is többet érnek.

Erna néni egész nap idegesen járkál, a kezét tördeli. Szerelmes Klement tanár úrba, bárhogy próbálja leplezni, tudja mindenki. Izgulunk mi is, mert amióta megkaptuk a csomagokról az értesítést, egyfolytában sonkáról, kolbászról, lekvárról álmodunk. És főzünk meg eszünk. Szóban. Brindzás pirogot, császármorzsat, knédlit, szepesi virslit. Olyat, amilyet a líceumban Gregortól, az iskolaszolgáltól lehetett venni. Apró zsömlével árulta, a zsömlé mindig olyan friss volt, hogy a héja pókhálószerűen megrepedezett. Ropogott a zsömlé, roppant a virsli, buggyant a piros saft; *fogjátok be a szátokat!*, förmedek Gerlindére, mert nekem sosem volt pénzem, s a vágyat a virsli után otthon is alig bírtam legyűrni.

Percenként pillantunk a nagy faliórára, de szürkülni kezd, mire Klement tanár úr hórihorgas alakja fölbukkan végre. Erna néniért kiáltunk, akinek csillog a szeme és elfullad a hangja, ahogy hála Istent rebeg. Örülünk persze mi is a tanár úrnak, de végtelenül csalódottak is vagyunk, mert üres kézzel jön vissza. A csomagkiadóban állt sorban, amikor fölvisítottak a szirénák, de alighogy fölvisítottak, már ott is voltak a repülőök, s a pályaudvart kezdték bombázni. A sofőrrel, aki úgy ismeri Bécsset, mint a tenyerét, törmelékhegyeket kerülgetve száguldottak a szétbombázott utcákon, közőkön, síkatorokon, és csodálatos módon sikerült anélkül kijutniuk a városból, hogy karamboloztak vagy fölborultak volna. *Egy őrangyal vigyázott ránk* – fejezi be a tanár úr a beszámolóját, és jelentőségteljesen Erna néniire pillant, aki fülig pirul.

Klement tanár úr rendíthetetlen hős, másnap útnak indul ismét. Éppen csak a Nyugati pályaudvar helyett valahová a város szélére, a Wehrmacht nagy élelmiszerraktárába. Az előző napi sofőrrel, aki pontosan tudja, hol van ez a raktár, és az újabb fuvar kedvezménytel számolja meg. A második út szerencsésebb, legalábbis ami a légiriadókat illeti, a német őrmestert ellenben egyáltalán nem hatja meg ínséget szenvedő táborunk: két zsák rizzsel szúrja ki a szemünk. Azonban a rizs a teremtő tökéletes alkotása, aminek bizonyítéka, hogy az indiaiak milliói éltek és élnek rajta ma

is – Klement tanár úr kiselőadást tart a keményítőről, az aminosavakról és ásványi anyagokról, amikből éppen annyi van benne, amennyire a mi fejlődő szervezetünknek szüksége van, és mindezt meggondolva, azt mondhatjuk, hogy a rizs majdnem olyan, mint az állati fehérje, ráadásul nincs vele semmi macera, csak víz és egy kevés só kell a főzéséhez, azzal kész, örüljünk hát! És mi örülünk, mert olyan éhesek vagyunk, hogy megszünk bármit.

Eső, sár, locsogós-tocsogós tél. A Tátrában ilyenkor már rég leesett a hó, és minden hétvégén síelni megyünk. A karácsony azért szépre sikeredik. Otthonról mégiscsak megérkeznek a csomagok, van fenyőfánk, vacsora után mákos süteményt és nagy tál tejszínhabot kapunk, *Stille Nacht* és *Vom Himmel hoch*; próbálunk – felsős diákokhoz illően – nem meghatódni. Takarodó után hazagondolok, elképzelem a karácsonyfán a gyertyákat és a díszeket, a szaloncukrot, a habkarikát, a mama beiglijét, a nagymama citromos kolbászát, elképzelem a fatemplomot és az ünnepi istentiszteletet, a Tátrát havas csúcsaival, a bóglizást, a karácsonyi koncertet, hangok, fények, színek, szagok: hallom, látom, érzem őket, egyáltalán nem vagyok éhes, a karácsonyi csomagot mégis kibontom, a sötétben eszegetni kezdem a püspökkenyeret, az utolsó morzsaig megeszem mindet. Aztán a csokoládét. Közben a Prandl-cukrászdára és a spanyol széltortára gondolok, meg Kinga nagyanyjának csokis-habos csodájára, a mór ingére, amit még a széltortánál is jobban szeretek, és egyszer Kingával egy egész tállal megtűnk belőle. Úgy látszik, a gyerektáborban falánk lettem.

Rosszul végződik az év. Levél otthonról, a mama helyett kivételesen a papától: mielőtt a front elérte Késmárkot, az összes németet evakuálták. Mínusz 20 fokban egy hétig tartott az út, a mama sajnos mellhártyagyulladásra kapott, köhög és lázas, de Olmützbén jó doktorok vannak, és Frida néni hivatásos ápolónő, a mama jobb kezében nem is lehetne, a házat és Fifi kutyát Jarinkáékra bízta, mostantól Olmützbe írjak, és ne aggódjak, akárhol és akárhogy is, de megtalálnak.

Mindenki azt mondja, hogy nem kell aggódni, és mindenki aggódik. Én is. A papa kivételével, aki megold, megszervez, elintézi bármit, mindenkiért a családban. A mamáért, mert világeletemben gyenge volt a tüdeje, és most köhög, lázas, a nagymamáért, mert rossz a szíve és 80 éves, Gertiért, mert a keleti front az a keleti front, és még mindig nem adott életjelet magáról, Polliért, mert biztosan betegre sírja magát Gerti után, és aggódom Fifi kutyáért is, amiért hiába ül fülét hegyezve a kapuban. Vannak itt szepesremeteiek is, és karácsony másnapján váratlanul betoppant egy vörös hajú fickó az ottani Heimatschutztól, és azt mesélte, hogy ő volt az utolsó, aki az utolsó német harckocsin elhagyta Remetét.

– Nem maradt ott egy lélek sem, kutyák, macskák tanyája a falu – ezt mondta, és Trudi megkérdezte, hogy akkor ki ad nekik enni, mire megvonta a vállát. Kutyákkal álmodtam. Szaladtam előlük, ők falkában a nyomomban, kisebbek, nagyobbak, lobbogó fülek, vörös-fekete foltok: mindegyik úgy nézett ki, mint Fifi, nyüsztettek és ugattak, de nem volt egy falat kenyérem sem, amit odadobhattam volna nekik. A mama Fifit az értékesebb holmikkal és a ház kulcsaival Jarinkáékra bízta, és ők biztos, hogy

jó gazdáit, aminek természetesen örülök, de azért tartok egy kicsit tőle, hogy éppen azért, mert olyan jó gazdák, engem el fog felejteni.

Szilveszterkor éjfélig fönt maradhatunk, és meghallgathatjuk Goebbels rádióbeszédét.

*

Már lehet hallani az ágyúdörgést. Mint vihar közeledtével a távoli mennydörgés, olyan. A keleti front az. Gyorsabban közeledik, mint a nyugati. Légiriadók minden nap. Van, hogy napjában háromszor kell az óvóhelyre rohanni. Nekünk a Vörös Kakassal átellenben, a községháza pincéjét jelölték ki. Nincs ötven méter, és nincs öt perc, gyorsan odaérünk.

Lent olyan szorosan egymás mellett, hogy halljuk a másik lélegzetét. A sarokban vödör-vécé, pokróccal eltakarva, zizegés, mocorgás, suttogás, csípős hagymaszag, a félelem kiváltotta ideges izzadság szaga. Természetrajzból azt tanultuk, hogy a görény a föld alatt lakik és félelmében bocsátja ki magából a rettenetes a bűzt. Lent, a föld alatt görény-emberek, fönt, a levegőben ember-madarak, vagy inkább madár-emberek; a pilótáknak van apjuk, anyjuk, szerelmük, meglehet, gyerekük, éjszaka alszanak, reggel fölkelnek, megreggeliznek, valahol messze, egy repülőtéren eligazítják őket, felszállnak, aztán csak jönnek-jönnek, s mi gyűlölettel a szívünkben várjuk őket. Tizenegy és féltizenkettő között érnek ide. 11 órától a hallásunk kiélesedik, amit tesszünk, félgőzzel tesszük, ugrásra készen, kifelé, a távolba fülelünk.

Hetek óta hidegen, uzsonnára esszük az ebédet, a mai nap azonban kivételesnek tetszik: háromnegyed tizenkettő és még mindig semmi. Leülünk ebédelni, de még csak a levesnél tartunk, amikor fölvisítanak a szirénák. Egyszerre sóhajtunk föl, családottságunk olyan nagy, hogy Erna néni megsajnál: *továbbenni! nem fogunk üres gyomorral órákig a föld alatt lapulni!*, de csak pár kanálig jutunk, fejünk fölött máris robbannak a bombák. Égszakadás, földindulás, rázkódnak a falak, hangos robajjal omlanak be az ablakok, *kijelél!*, üvölti Erna néni, mire a széket kirúgva magunk alól, egymást taposva rohanunk az ajtó felé. Kint megtorpanunk, mert hiába karnyújtásnyira az óvóhely, az úttesten átkelni biztos halál. Hirtelen fölbukkan Herr Hahn, a hotel tulajdonosa, s az udvar túlvége felé mutogat, ott, a domb aljában van a szálloda borospincéje, odarohanunk.

Lent hűvös van és sötét. Herr Hahn fölkapcsolja a világítást, s egy pillanatra a nagy földindulás közepette is elcsodálkozunk. Hatalmas, többszáz literes boroshordók katonásan, két sorban, abroncsuk pirosra festve. Trudival elsőként mászunk föl rájuk, utánunk kedvet kapnak a többiek is. Büszkén tekintgetünk körbe, nem szól ránk senki. A diadalmas mosoly azonban hamar lefagy az arcunkról, mert akkora dörrenések rázzák menedékhelyünket, hogy remeg felettünk a föld. A villany hirtelen elalszik, a pincaajtó olyan erővel vágódik ki, hogy leszakad, Erna néni és Klement tanár úr mintha mérföldes messzeségből kiabálná, hogy *nyugalom, nem lesz baj!*, de szünet nélkül robbannak a bombák, a plafonról fejünkre, nyakunkba hullik a föld, valaki hangosan sír, valaki imádkozik, Trudival, Gerlindével egymásba kapaszkodunk, nem

tudom, melyikünk mondja, hogy itt a világvége, s ezt élve nem ússzuk meg, magamban megfogadom, hogy ha mégis, szorgalmas, jó diák leszek, éjjel-nappal tanulok, és minden nap imádkozom, hogy a mama meggyógyuljon és Gertit a fronton az orosz golyók kerüljék el. A hordó tövében kucorogva makacsul a gombokat bámulom a kabátomon, képzeletben burkot vonok magam köré, láthatatlan páncélburkot, golyó nem járja, tűz nem fogja, sebezhetetlen vagyok, fogalmam sincs, félóra vagy óra telik-e el, mire elcsendesedik fönt a világ, a riadót azonban még sokáig nem fűjják le, kezünk, lábunk zsibbad, de nem merünk moccanni, végül Herr Brenner elégeli meg a tehetetlen várakozást: határozott léptekkel megindul fölfelé, mi egyesével utána. Fönt tömény füst- és koromszag csap meg, először semmit sem látunk, aztán állunk földbe gyökerezett lábbal: leszakadt villanyvezetékek, égő, összeomlott házak végig az utcánkban, átellenben a községháza, a számunkra kijelölt óvóhellyel a földdel vált egyenlővé. Csak nézünk egymásra, és nem tudunk mit kezdeni azzal, hogy tulajdonképpen most nekünk is ott kellene a romok alatt lennünk. *Az Úr gondot viselt ránk!*, töri meg a döbbszent csöndet Erna néni. *A német diák nem imádkozik és nem sír, a német diák erős és bátor!*, Herr Brenner mindig, minden körülmények között hú az eszméhez és önmagához. Én félek a haláltól.

Jelenet Kósa Ferenc *Tíz ezer nap* című filmjéből

Kisvárdán is „izzott az ősz” 1956 októberében

A kötet szerzője a kisvárdai Várday István Városi Könyvtár helytörténeti részlegének vezetője. Azon helyismereti könyvtárosok közé tartozik, akik a mindennapos feladatok ellátásán túl lelkiismeretesen kutatják a könyvtár gyűjtőkörének anyagát, tesznek lépéseket azok megszerzéséért, segítik a helytörténeti témájú szakdolgozók munkáját, valamint közreműködnek helyismereti és honismereti vetélkedők lebonyolításában is. Néző István mindezekon túl meg is szólaltatja a múlt forrásait, ahogyan ezt a Kisvárdáról szóló publikációi igazolják. Többek között feldolgozta már a kisvárdai vár, a római katolikus egyház, a tűzoltóság valamint a helyi és a környékbeli zsidóság történetét. Szivák Gáborral közösen jegyzi azt a szemelvénygyűjteményt, amely Kisvárda múltjába enged betekintést a források tükrében. A különböző periodikákban megjelent rövidebb-hosszabb írásai pedig a város szinte egész történetét felölelik, igazi várostörténeti csemegék.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulója adta az újabb lehetőséget, hogy az 1956-os Emlékbizottság megbízásából és támogatásával egy kötetbe gyűjtse mindazokat az ismereteket, amelyeket a forradalom kisvárdai eseményeiről és azok utóéletéről

tudni kell, ahogyan ezt a kiadvány alcímében is megfogalmazta. A főcímet az East együttes 1989-ben megjelent '56-os emlékdalából vette. A szerző e témával már korábban is foglalkozott. Tíz évvel ezelőtt, 2006-ban a *Tariménes* című társadalomtudományi, kulturális és honismereti folyóirat '56-os emlékszámában adta közre *Az 1956-os forradalom és szabadságharc kisvárdai eseményei* című tanulmányát. A kötetnek ez a korábbi összefoglalás adja a vázát, amelyet kiegészített újabb

kutatási eredményeivel, a szemtanúk visszaemlékezéseivel és szóbeli közléseivel, valamint fotók közreadásával.

A kötet kilenc fejezetben, az előzményektől a rehabilitációig mutatja be a forradalom helyi eseményeit. A Megyei és a Hadtörténeti Levéltár forrásait a szóbeli közlések és a visszaemlékezések adataival szövi egybe, miközben több esetben próbálja az eltérő adatok egyeztetésével az események pontos menetét tisztázni.

Kisvárdára 1956 közepén megkapta azt a versenyzászlót, amelyet, mint a megye legkiválóbb begyűjtési hivatala nyert el, de e kitüntető cím elnyerése előtt már többen voltak olyanok, akik az SZKP XX. kongresszusának szellemében kritikát mertek megfogalmazni a párttal szemben. A bírálatot persze a belső megújulás reményében tették, így természetesen ekkor még elítélték azokat, akik a kritikát „demagógiába” csomagolták, így a DISZ Petőfi Körének vitáit is. Helyi szinten is fokozottabb éberséget kívántak minden kommunistától!

Október 23-án még csak a híradásokat figyelték, míg 24-én reggel a városon átvonuló és Egyiptomba (!) igyekvő szovjet tankokra lettek figyelmesek, este pedig a diákok már tömegtüntetést szerveztek. Megérkeztek a borsodi forradalmárok is, akik sztrájkra buzdítottak. Október 25-én leverték a főtéren álló emlékműről a csillagos Rákosi-címert, majd az egész városban igyekeztek eltüntetni az elnyomó hatalomra emlékeztető jelképeket. A Vulkán Vasöntődében is leverték a vörös csillagot. Október 26-án a fogdából kiszabadítottak két őrizetben lévő személyt és délután már 350–400 fős tömeg tüntetett. Október 27-én megpróbálták fegyvert szerezni a kiegészítő parancsnokságról, azonban ez nem sikerült. Ugyanezen

célból a pénzügyőri laktanyához mentek, ahol szovjet katonák tartózkodtak. Itt már lövés is dördült és halálos áldozata is lett az eseményeknek. A forradalom napjai alatt több haláleset nem történt. Ezen a napon berkeszkiek segítségével a temetőben lévő szovjet síremléket ledöntötték. Itt említi meg a szerző, hogy a kisvárdai megmozdulásokhoz több környékbeli lakos is csatlakozott, míg a kisvárdaiak a környező falvakban segítették a forradalom ügyét.

A járási párház védelmét a kiegészítő parancsnokság látta el. A régi rendszer hívei azon fáradoztak, hogy uralni tudják az események folyásának menetét, a hatalom a kezükben maradjon. A kiegészítő parancsnokságon alakult háromtagú katonai tanács sem állt át a forradalom oldalára. Létrejöttek azonban az új néphatalmi szervek. A Vulkánban és más gazdasági egységeknél is megkezdődött az átalakulás, munkástanácsokat választottak, majd megalakult a községi munkástanács és a járási forradalmi bizottság is. A szerző közli a Kisvárdai Munkástanács megalakult bizottságait és azok tagjait is.

Megtették az első lépéseket a többpárt-rendszerre történő áttérésre is. Azonban a november 4-én, Kádár János vezetésével megalakult Forradalmi-Munkás-Paraszt-Kormány és a szovjet páncélosok ezt másképp gondolták. A szovjetek az „önzetlen barátság” jegyében, a „sötét reakció” leverésére érkeztek hozzánk, ahogyan ezt a repülőgépről ledobott röplapokon is olvashatták a kisvárdaiak. November 4-én megalakult az MSZMP kisvárdai szervezete is. Két szovjet kételtű harckocsi és egy szovjet zászlóalj gyámkodott felettük. Megkezdték a „rend” helyreállítását. Legtovább a Vulkán munkásai tartottak ki,

akik csak december közepén vették fel újra a munkát.

Hamarosan megkezdték az emberek agymosását. 1957. március 25-én a helyi tanács megtartotta első ülését és az október 23-i eseményeket ők is ellenforradalommal minősítették, ahogy tették ezt szerte az egész országban. 1957. november 6-án már a szovjet forradalom 40. évfordulója alkalmából rendeztek díszünnepséget. A megtorlások részeként pedig többeket megfosztottak állásuktól, kizárták a pártból, gyakran még a hozzá tartozókat is. A bírósági perek közül a legjelentősebb Bujdos Géza és társainak pere volt. A szerző részletesen közli Bujdos életrajzát, akit a bíróság 6 évi börtönbüntetésre ítélt. Bujdost a Járási Munkástanács elnökévé választották. A per további vádlottjait és tárgyalásukat is bemutatja a szerző.

Az utolsó előtti fejezetből kiderül, hogy három kisvárdai személy halála a forradalom eseményeivel áll összefüggésben. Ifj. Rada János október 24-én, a Magyar Rádió ostrománál kapott halálos

lövést. Bódi József szintén a fővárosi harcokban vett részt, amiért halálra ítélték és 1958-ban felakasztották. Bódi Lajos a forradalmárok ellen harcolt, a Magyar Rádió védelme során esett el. Kisvárdán 1991-ig utca viselte a nevét.

Az '56-os forradalmi események emlékét 1990-től egy temetőbeli emlékmű, míg 2006-tól a Zrínyi téren felállított szoborkompozíció őrzi, ahol a városi megemlékezések is zajlanak.

Néző István kötetében összegezte a kisvárdai '56-os forradalmi eseményeket. A közölt fotók bemutatják az események helyszíneit, valamint a résztvevőket. A tanulmány legfőbb értéke a visszaemlékezések beépítése, amelyek elevenné teszik a leírást. Haszonnal forgathatják a forradalom helyi eseményei után érdeklődők, valamint helytörténeti vetélkedők forrásul is szolgálhat.

NÉZŐ ISTVÁN: „...ötvenhat izzó ősze volt...”. A forradalom kisvárdai eseménye és utóélete. Kisvárdai – Nyíregyháza, 2016, Örökségünk Könyvkiadó, 82 p.

ILYÉS GÁBOR

Reformációs emlékkötet a nyíregyházi evangélikusokról

2017-ben jelent meg *A reformáció öröksége a tír pákok körében* című tanulmánykötet a reformáció 500. évfordulója alkalmából; a művet a Nyíregyházi Evangélikus Nagytemplomért Alapítvány adta ki. 2016. október 22-én ugyanezzel a címmel konferencia jellegű gyülekezeti napot

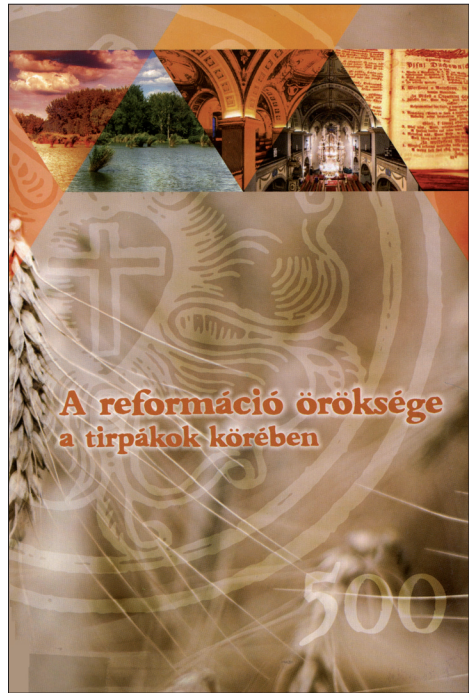
szerveztek. Az itt elhangzottak írott változatait, valamint a korábbi évekből való, a nyíregyházi evangélikus templomban megtartott hasonló tartalmú előadásokat olvashatjuk Szabó Sarolta szerkesztésében. A tanulmánykötet célja, hogy bemutassa azt az örökséget, mely a város

újraterelítése óta keletkezett az elmúlt bő két és fél évszázadban.

Kujbusné Mecsei Éva *Pillantás a múltba* című tanulmánya az 1753-as telepítési pátens utáni évtizedek történéseit foglalja magába. Gróf Károlyi Ferenc katolikus lakosságot szeretett volna letelepíteni Nyíregyházára, de mivel ezt számos körülmény nehezítette, Békésből hívott új lakókat, akik viszont evangélikusok voltak. A szerző azokat az eseményeket mutatja be röviden, amelyek meghatározóak voltak az újraterelítést követő időszakban: az első évtizedek nehézségeit, a szabad vallásgyakorlást, a nagytemplom építését, a város növekedését, az örök-váltságot és a természeti csapásokat.

A *Nyíregyháza város telepítő levelei* című tanulmányban Bene János gróf Károlyi Ferenc letelepítési pátensét, létrejöttének a körülményeit és az újraterelítést követő évtizedeket foglalta össze. Először arról olvashatunk, hogy a csökkenő lakossággal bíró Nyíregyháza mely családok tulajdona volt a 18. század közepén, ezután rátér az újraterelítés megszervezésére. A szerző nemcsak a letelepítési pátens, valamint a szervezőmunkát jutalmazó adománylevelet használta fel, hanem a nyíregyházi bírák évkönyveit, valamint 20. századi városmonográfiákat és más Nyíregyháza történelmével foglalkozó munkákat is.

Szabó Sarolta az *Iparosok Nyíregyházán* című írásában a 19. századi nyíregyházi céhek működését mutatja be. Az 1770-es évekre elfogytak a megművelhető területek Nyíregyháza határában. A város vezetése különböző intézkedéseket hozott annak érdekében, hogy korlátozzák a betelepülni akaró földműveseket, és inkább a megnövekedett földműves lakosság iparcikkszükségeit előállító kézműve-

sek letelepedését segítsék. 1793-ban a több mint hétezer fős lakosságnak már 3%-át tették ki a kézművesek. 1806-ban a város vezetői úgy rendelkeztek, hogy csak az telepedhet le a városban, akinek olyan mestersége van, amire a közösségnek szüksége van. A következő évtizedekben folyamatosan emelkedett a mesterelemek száma Nyíregyházán.

A városi élet bemutatása mellett nagy hangsúlyt kaptak a bokortanyák is, melyeket B. Pristyák Erika mutat be *A tanyabokrok település-szerkezete, az örökség továbbélése napjainkig* című tanulmányában. A bokortanya kifejezést Sexty József, Nyíregyháza főmérnöke használta először 1823-ban a már több évtizeddel azelőtt létrejött tanyákkal kapcsolatban. Az 1800-as évek elején indult el egy kitelepedési hullám a városból a szállásterületekre, majd 1850-re a szállásterületek állandó lakhellyé és üzemi központokká alakultak át. A bo-

kortanyák általános jellemzője, hogy egy központi tér körül jöttek létre, így valószínűleg csoportos településeségek lettek. A tanulmány szerzője a kialakulás után egészen napjainkig taglalja a bokortanyák történetét a fellendüléstől a hanyatlásig, és foglalkozik a jelennel is.

A második világháború után Európában a győztes hatalmak lakosságcserekről döntöttek. Magyarországot a németek kitelepítése és a Csehszlovákiával közösen lebonyolított lakosságcsere érintette, utóbbival Bánszki Hajnalka *A csehszlovák-magyar lakosságcsere Nyíregyházán és a tanyabokrokban* című tanulmánya foglalkozik. A prágai vezetés azt szerette volna elérni, hogy minél több szlovák ajkú lakos települjön át, ezzel párhuzamosan minél több magyart kényszerítsenek arra, hogy Magyarországra költözzön. Nyíregyházáról és környékéről 1946-ban több mint hatezer ember jelezte áttelepülési szándékát, 1947-ben és 1948-ban négy és fél ezer embert költöztettek át Csehszlovákiába, s helyükre kétezer magyart telepítettek. A tanulmány nemcsak a lakosságcsere folyamatát írja le, hanem kiterjed az új lakosság beilleszkedésének nehézségeire is.

Bodnár Zsuzsa a tirpák evangélikus szokásokat mutatja be a *Tirpák népelet, evangélikus vallási hagyományok* címmel. A közösség a vallásszabadság ígéretével költözött Békésből és a Felvidékről Nyíregyházára, s már a kezdetektől arra törekedett, hogy új templomot építtessen. Az első fatemplomukat le kellett bontani, és csak azután kezdhették el a nagytemplom építését, miután II. József kiadta a vallási türelemről szóló rendeletét. A most is álló evangélikus templomot 1786. október 22-én szentelték fel. A templomban meghatározott ülésrend volt, külön ültek

a férfiak és a nők, számított a társadalmi rang, valamint az is, ki milyen gyakran járt az istentiszteletekre. Minden tirpák családnál volt *Tranoscius*, azaz tót énekeskönyv. Az istentiszteletekre a családok együtt mentek a családfő vezetésével.

Az evangélikus oktatás történetéről két tanulmányt olvashatunk. Csoma József az 1847 és 1873 között működő, hányattatott sorsú evangélikus tanítóképző történetét írta meg az *Egy eltűnt iskola, amely megkerült* című tanulmányában. Az intézmény sok nehézséggel küszködött Nyíregyházán, végül 1873-ban átköltözött Eperjesre. A nehézkes működés ellenére két és fél évtized alatt 200 tanítót képeztek ki, akik a városi és tanyasi iskolákban tanítottak. Henszel Ágota a bokortanyákban az 1860-as évektől kiépülő evangélikus iskolák életébe nyújt betekintést (*Evangélikus tanyai iskolák szervezése Nyíregyházán*). A bokortanyák iskoláit az evangélikus egyház szervezte meg, majd az 1868-as népiskolai törvény után már az állam is létesített új iskolákat. Az egyház stabilan 6 iskolát működtetett az 1860-as évek közepétől, s nemcsak az iskolák felszereltségére költöttek, hanem mindvégig törekedtek arra, hogy tanítóikat is megfizessék. A bokortanyákban a tót nyelvűek voltak többségében, a tanyákban élő gyerekek a magyar nyelven először csak az iskolában találkoztak.

Ilyés Gábor a *Reformáció szolgálatában* című írásában azokat az emlékjeleket gyűjtötte össze, amelyek megtalálhatók ma is Nyíregyházán. A képekkel gazdagon illusztrált tanulmányban nagy hangsúlyt kaptak a városépítők, a templomépítők, az Evangélikus Gimnázium és a Lánygimnázium, az ünnepek és megemlékezések, valamint Luther Márton emlékezete. Az összegyűjtött emlékjelek kö-

zött találjuk a városalapító atyák szobrát, emléktáblákat, kiadványokat, épületeket és zászlókat.

Nyíregyháza történetéről számos könyv jelent meg eddig. Ebben a tanulmánykötetben olyan írások találhatók, melyek a város történelmének egy-egy rövid időszakát elemzik, mutatják be, ezért elsősorban azoknak ajánlom ezt a

kötetet, akik a Nyíregyháza múltjában elsősorban az evangélikus közösség története iránt érdeklődnek.

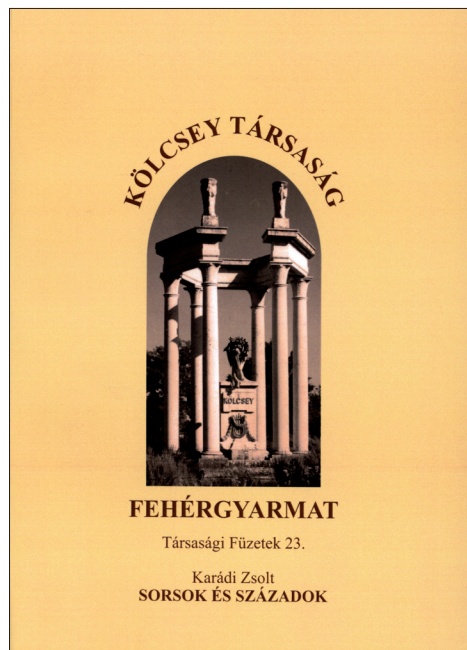
SZABÓ SAROLTA (szerk.): A reformáció a tír pákok körében. Nyíregyháza, 2017. Nyíregyházi Evangélikus Nagytanplomért Alapítvány, 165 p.

SZEMÁN LÁSZLÓ

Sorsok és századok

Karádi Zsolt új könyvéről

Mint ahogyan az irodalom igazán jelentős értékeket teremtő alkotóira is érvényes – most csak a mi régiókra gondolva elegendő itt Kölcsey, Móricz vagy Krúdy példájára utalni –, hogy teremtett világukban képesek az „értől az óceánig” jutni, vagyis a regionálistól a nemzetin át az általános érvényű emberi igéző témákat, eszméket felmutatni, kibontani, úgy az irodalomtudomány legtöbb névös életművére is jellemző e hármasság sajátos tükröképe, vagyis a regionális, a nemzeti és a világirodalmi érdeklődés szerves egysége. Ez a lényegi, sőt értékadó szemléletmód és érdeklődési kör az egyik szervező elve Karádi Zsolt itt bemutatandó gyűjteményes kötetének is. A könyv huszonkét dolgozatából huszonegy ugyanis valamiképpen a régióhoz kötődik, itt élő, vagy innen indult alkotók életének, életművének egészét, illetve egy szakaszát tárgyalja, ám minden esetben a „magasabb”, átfogóbb szempontokat is érvényesítve, vagyis a háttérben azt a

kérdést is feltéve, hogy miképpen járultak hozzá a vizsgált alkotások a nemzeti és az egyetemes irodalom értékteremtéséhez és értékörzéséhez.

A két nagy fejezetből álló gyűjtemény első, *Tanulmányok, esszék* című része tíz, a *Kritikák* című fejezet pedig tizenkét írást foglal magában. Az első, témájánál és megközelítésmódjánál fogva is újszerű, sőt bátran állíthatom: izgalmas (az „izgalmas” természetesen filológiai szempontból értendő!), *Szecesszió és szimbolizmus között* című tanulmány Czóbel Minka *Donna Juanna* című regényes költeményét (drámáját?) elemzi sokrétűen, a szakirodalom megállapításait és az egyéni megfigyeléseket produktívan ötvözve. Karádi saját koncepciójának felvázolásához két fő irányból indult el: egyrészt a műfaj, másrészt a gondolatiság felől. Konkrétan: azt vizsgálja, mennyire célszerű a *Donna Juannát* drámának nevezni, illetve arra keresi a választ, hogy milyen filozófiai összefüggések között helyezhető el és értékelhető a mű. Az elsőhöz hasonlóan adatokban és egyéni értő megfigyelésekben egyaránt gazdag dolgozat a fejezet második, Krúdy Gyula alakjának a magyar lírában való megjelenését vizsgáló, „... *Utolsó, legelső cigány*” címet viselő tanulmány. Ebben a Krúdy Gyula születésének 110., halálának 55 évfordulójára megjelent *Magasra csavart láng* című antológia írásait értékeli-elemzi, a legkiemelkedőbb műveket részletesebben is analizálva. Összességében ezáltal nemcsak az antológia alkotóiról, hanem Krúdyról való képünket, tudásunkat is fontos új elemekkel bővíti. Szintén a Krúdy-életmű művészetbeli hatása, továbbélése a tárgya a *Krúdy, Szindbád, Huszárik* című írásnak, amely a recepciótörténet felvázolása mellett a *Szindbád*-forgatókönyv létrejöttének alapvető, ám máig nyitott kérdéseit is gondosan körüljárja. A kötet Móricz életéhez, életművéhez kapcsolódó írásai közül az első, a „*Minden ember*

Nyilas Misi...” az egykori kiváló kritikusként, Schöpflin Aladárnak a Nyugatban Móricz Zsigmond drámáiról megjelent, ma is sok szempontból tanulságos írásait veszi nagyító alá. Karádi Zsolt fotóművészet és a Móricz-életmű iránti érdeklődésének találkozási pontján keletkezett a kötet egyik legérdekesebb dolgozata, a „... *még kell a szerelem*”, amely a fotóművész Kálmán Kata Móricz Zsigmondról írott feljegyzéseit tárgyalja. A következő tanulmány Rákos Sándor művészi testamentumát, a *Félfelen* című kötetet elemezve a szerzőnek azt tételét igazolja, hogy ez a revelatív mű „miközben emléket állít a művészet, az írás alapkérdéseivel s a közelítő elmúlással egyre konokabban szembesülő, vele olykor dacoló embernek, aközben láttatja a kételytől a megigazulásig, a kételkedéstől a hitig, az isteni gondviselés felismeréséig eljutó alkotó kései pályáivét is”. Karádi Zsolt korábbi kötetéből, írásából sokan előtt ismeretes, hogy a fotóművészet és az irodalom mellett a szerző harmadik (de nem utolsó!) nagy szerelme a színház, így nem meglepő, hogy ebben a gyűjteményben is több, valamiképpen a színház világához kötődő dolgozattal találkozunk. Ilyen a „*Sok szörnyű csodafajzat van...*” című is, amely lényeges adalékokat közöl Ratkó József Antigóné-fordításáról. Ez a Ratkó-féle Antigóné soha nem került kőszínházba, Karádi Zsolt írása azonban bizonyítja, hogy kétségtelenül ott lenne a helye. A következő esszé, a *Kölcsey Ferenc arcképe* nemcsak Karádi Kölcsey-értésének, hanem kiváló esszéírói stílusának is meggyőző bizonyítéka. A *Ki volt Móricz?* című írás a *Móricz 2009* című színházi előadás három egységének, darabjának – Tasnádi István: *Annuska*; Forgách András: *Tragédia*; Pozsgai Zsolt: *Naplópók* – alapos

és hiteles kritikája mellett olyan tágabb horizontú kérdéseket is felvet, mint a Móricz-kép változása, a mai színházi közönség viszonya az előadásokhoz vagy éppen a humán kultúra helyzete. A kötet első nagy fejezetét a *Nép, sors irodalom* című, Czine Mihály emlékének szentelt, szubjektív elemeket is magában foglaló, azonban összességében mégis rendkívül tárgyyszerűen alapos dolgozat zárja. Ebben Karádi az egykori kiváló irodalomtörténész életútját és munkásságát a magyar gondolkodás- és irodalomtörténet folyamatában elhelyezve foglalja össze.

A *Kritikák* című fejezet első írása Czére Béla 1987-ben megjelent, de még ma is eleven szemléletű és hatású, haszonnal forgatható Krúdy-monográfiáját ismerteti. A második kritika Kulcsár Attila *Versbeton* című gyűjteményének bemutatása. Ezt Margócsy József *Egy régi udvarház utolsó gazdája* című munkájának (Szöveggyűjtemény az anarcsi Czóbel család levéltári hagyatékából) recenziója követi. A *Cafatokban a sötét* című kritika az ajaki születésű költő és irodalomszervező, Aczél Géza *A. G. úr X-ben* című versgyűjteményének szubjektív hangú értékelése-elemzése. A következő írás a huszonegy megyénkbeli költő verseit tartalmazó, *Ikarosz készülődik* című antológia kritikája. A fejezet leghosszabb dolgozata az *In honorem Czine Mihály* kötet alapos recenziója. Kállai János gyűjteményéről, a *Jegyzetszélekről* tartalmaz reflexiókat a *K. J. és a szöveg*. A *Versék a jelenről, novellák a múltból* címet viselő írás Nagy István Attila *Parázsló szavak* és Bodnár István *Meztelábas kismárosom* című kötetének bemutatása. Az írások Krúdy Gyuláról városunk egykori kiváló irodalomtörténészenek, Katona Bélának *Az élő Krúdy* című gyűjteményes kötetét ismerteti. *A végső fel-*

lobbanás címmel közölt recenzió Hamar Péter *Móricz Zsigmond utolsó szerelme* című, izgalmas kötetének „titokfeltáró” gondolatmenetébe avatja be az olvasót. Szintén Móricz Zsigmondhoz kötődik a következő kritika, az *Ami több az életnél* (Móricz Zsigmond.: *Naplók 1924–1925*). Az utolsó írás Tóth Erzsébet *Kőrözsza* című, fiktív monológokat tartalmazó gyűjteményét mutatja be.

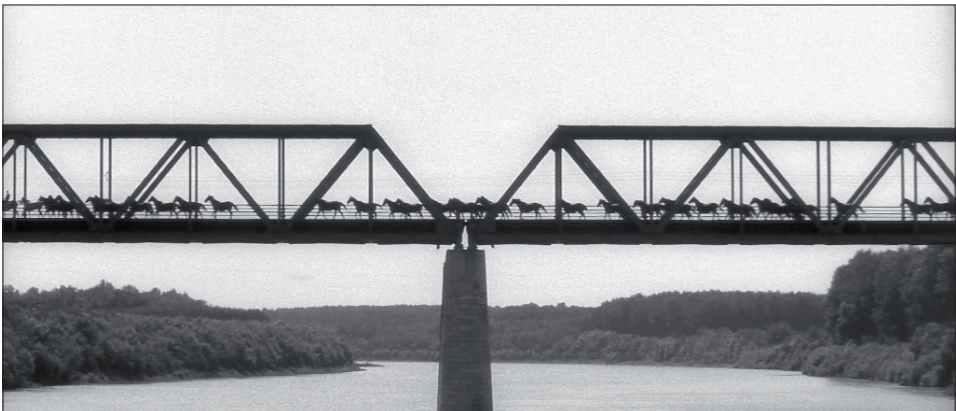
Végezetül hadd említsek itt néhányat a tanulmánygyűjtemény általam különösen fontosnak tartott általános jellemzői közül. Mindenekelőtt a filológusi alaposítást emelném ki, amely szembenézően jelenik meg például a szakirodalom bőséges használatában. Azonban nemcsak arról van szó, hogy a szerző szinte szokatlanul bőségesen hivatkozik az adott téma korábbi vizsgálatainak eredményeire, azaz hivatkozásai nem formálisak vagy „tisztelietiek”: Karádi filológusi alaposítástól és tudósi kíváncsiságtól adódóan abszolút mértékben nyitott a különböző értelmezések tanulságaira, ezeket ezért veszi gondosan számba és tekinti valódi alapnak. A másik feltétlenül említendő jellemző a finom, érzékeny elemzői megfigyelések képessége, sokasága. Harmadikként a szerzőnek az irodalom általános mai helyzetére és jövőjére vonatkozó felfogásáról hadd szóljak röviden. Bár a szerzőre az én olvasatomban e tekintetben gyakran jellemző egyfajta szkepszis – elismerem, ez a valóságismeretéből fakadhat – ugyanakkor mindig jelen van a választott tárgy, az irodalom iránti feltétlen megbecsülés, szeretet – és a remény is. Bizonyítékként hadd idézzem most a több értelmű „*Ki volt Móricz?*” címet viselő kritika befejezését. Itt arról ír Karádi, hogy a Móriczot idéző színházi előadás nemigen jut el a nézőkhöz: a fiatal nézők

többsége azért „marad kívül az előadáson”, mert „sem Móriczot, sem a nyugatosokat nem olvassa”, a felnőtt publikum pedig „fakuló ismeretei” következtében, így „a produkció problémaköre csupán az irodalmároké”. Ugyanakkor azt a reményét is megfogalmazza, hogy a színház a maga eszközeivel mégis „hozzájárulhatott ahhoz, hogy a nézők közül többen elővegyék a magyar irodalom halhatatlanjainak könyveit”. – Én bizonyos vagyok abban, hogy a bemutatott tanulmánygyűjteménynek is lesz ilyen hatása, azaz számosan fogják a kötetben

tárgyalt alkotók, tudósok műveit kézbe venni, azokat el- vagy újraolvasni, mert kedvet és ösztönzést kaptak a Karádi Zsolttól „sorsok és századok” megismeréséhez, megértéséhez, tanulságainak kereséséhez. Ilyen értelemben ez a könyv nemcsak őrzi a reményt, hanem tevőlegesen is felel a „Ki viszi át a Szerelmet a túlsó partra?” örök kérdésére.

KARÁDI ZSOLT: Sorsok és századok. Fehérgyarmat, 2017. Kölcsey Társaság, 135 p.

PETHŐ JÓZSEF

Két jelenet Kósa Ferenc *Tízezer nap* című filmjéből

E számunk szerzői:

- Babosi László – könyvtáros, Nyíregyháza
Bordé Katalin – könyvtáros, Nyíregyháza
Hamar Péter – irodalom- és filmtörténész, Fehérgyarmat
Holmár Zoltán – történész, Nyíregyháza
Ilyés Gábor – helytörténész, tanár, Nyíregyháza
Király Zoltán – középiskolai tanár, PhD hallgató, Debrecen
Kovács Judit – író, Nyíregyháza
Kósa Ferenc – filmrendező, Budapest
Mikes Tivadar – gyógyszerész, Bécs
Oláh András – költő, Mátészalka
Pethő József – nyelvész, habilitált főiskolai tanár, Nyíregyháza
Szabó Sándor – gitárművész, Vác
Szemán László – levéltári munkatárs, Nyíregyháza

500 Ft

nka
Nemzeti Kulturális Alap

